

„ÉL MÉG NEMZET E HAZÁN”

– a Trianoni Békediktátum máig tartó hatásai

„ÉL MÉG NEMZET E HAZÁN”

**– a Trianoni Békediktátum
máig tartó hatásai**

*2023. március 4-én megtartott előadások
szerkesztett anyaga*

Tokaji Országzászló Egyesület * Pap Miklós Népfőiskola kiadványa V.

A kiadványt támogatta:

Nemzeti
Együttműködési
Alap

MINISZTERELNÖKSÉG

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Zrt.

NÉPFŐISKOLA ALAPÍTVÁNY
LAKITELEK

KÁRPÁT-MEDENCEI
NÉPFŐISKOLAI HÁLÓZAT

NEAO-KP-1-2023/6-000639

Borító:

Tokaji Országzászló, Fortepan Ted Grauthoff

Felelős kiadó:

Magyar a Magyarért Alapítvány

3526 Miskolc, Gyóni Géza u. 4.

Mankovits Tamás

www.magyaramagyarert.hu

Készült:

SZELKER Nyomda (SZERKERPLASZT Bt.)

1103 Budapest, Noszlopy u. 8.

Farkas Dávid

ISBN 978-615-00-7281-4

Tokaj 2024.

Tartalom

<i>Vári Fábián László:</i> A megtervezett sorscsapás	5
<i>Vizi László Tamás:</i> „a jog és törvény alapján”	13
<i>Ujváry Gábor:</i> Megrongált vagy elpusztított magyar emlékművek az elcsatolt területeken	29
<i>Köő Artúr:</i> A trianoni békediktátum aláírásának napja, valamint becikkelyezése négy jelentős, korabeli magyar sajtótermék hasábjain	51
<i>Kocsis Lajos:</i> Az országzászló mozgalom elterjedése a visszacsatolt Felvidéken (1938-1944)	72
<i>Godzsák Attila:</i> Alulról jövő segítség a visszatérő Felvidéknek – A Magyar a Magyarért mozgalom zempléni működése	84
<i>Demján Szabolcs:</i> Tokaj társadalmi-gazdasági helyzete a két világháború között korabeli fotók és képeslapok tükrében.....	109
Szerzők.....	136

Vári Fábrián László

A megtervezett sorscsapás

Trianon-tapasztalatok - magyar írók vallomásai

A Versaille-közeli Nagy Trianon palota nevét jó száz éve alig ismerte valaki a Kárpát-medencében. Megszületett azonban – dehogyan született, botrányos összeesküvések szereplői rángatták világra – a nevéhez kötődő békediktátum, s beláthatatlan időre belerágta magát a köztudatba.

Furcsa, talán restellnivaló is kimondani, hogy szülőföldem a nevét köszönheti neki. Az egykor Észak-Keleti Felvidékként ismert négy vármegyényi országrész új neve a magyar közbeszédben – a cseh Podkarpatszka fordításaként – Kárpátalja lett. Ezért azonban nem jár köszönet.

*A trianoni békeszerződés aláírásának helyszíne
Fotó: Fortepan/Ofner Károly Versailles, Grand Trianon*

A nagyhatalmak és a nyertes országok népei talán megalapozottan hitték, hogy a békeszerződéssel két legyet ütöttek egyszerre. Egyik az ölükbe hullott felbecsülhetetlen területi, gazdasági és politikai nyereség; a másik, ami nekik talán ennél is fontosabb, hogy ezzel elkezdődött az általuk pokolra kívánt magyarság régóta eltervezett, lassú sorvasztása. A tény azonban, hogy száz évvel a gyalázatos események után is erről beszélünk, azt üzeni a világnak, hogy homok kerülhetett a fogaskerekek közé. Évtizedeken át a Miatyánk mellett Trianon nevével tért nyugovóra és ébredt minden felelős gondolkodású magyar, aztán jött egy hosszabb – történelmi léptékkal is mérhető – korszak, amikor kiejteni sem volt szabad az átkozott nevet, mert csattant máris a revizionizmus vádja. A rendszerváltozást követően időről-időre felröppent a hír, hogy letelt a 80 év, majd később letelt a 90 esztendő is, és az egykor titkosított záradékok értelmében a régi határok vissza fognak rendeződni. Mindig is tudtuk – a titkos záradékok hiányában – csak álhírek ezek, melyeket az időnként föl-fölhorgadó remény gerjeszt. Jusson eszünkbe, hogy Petőfit is folyton hazavárták a segesvári csatából. Az emberek, akiknek tudatát még nem torzította el teljesen Trianon, képtelenek voltak elhinni, hogy végképp le kell mondaniuk a csalárd módon elperelt magyar területekről. E hit erősítésére szoktuk idézni a Szózat szerzőjét, akinek hajlamosak vagyunk elhinni, hogy „Az nem lehet”. „De, lehet” ábrándít ki Márai Sándor túl a 20. század közepén, nagy elődjénél sokkal több rálátással a világtörténelemre. Lám, itt a 100. esztendő is, mégsem történik semmi. Azaz – dehogynem! Erről azonban majd később.

Kábulatban

Hogy miként fogadta Ung-, Bereg-, Ugocsa- és Máramaros megyék lakossága a trianoni döntést, arról sokat és sokféleképpen lehetne beszélni, én azonban ugocsaiként állítom, hogy szép szavakkal semmiképpen. Ilyenkor hátrább a költészettel és a nemzeti romantikával is. Az említett megyék lakossága ugyanis etnikailag erősen vegyes, és ez a makacs tény minden szentencia-szerű kinyilatkoztatás előtt szigorú körültekintést igényel. Elképzelem, hogy 1920. június 5-én, amikor a viski, vagy técsői gazda kiengedte a csordára a tehenét, vagy kiment a földjére kapálni, milyen érzésekkel tudott román, esetleg ruszin szomszédja szemébe nézni. Valószínűnek tartom, hogy lehajtott fejjel mondta ki az Aggyistent, mert egész éjszaka azon törte a fejét, hogy milyen lesz ezen túl köztük a szomszédsgai vagy komasági kapcsolat. És hogyan ébredtek azon a napon

a román, ruszin, vagy szlovák honfitársak? Volt bennük annyi emberi érzés, hogy visszafogják magukban a káröröm kitöréseit? Eszükbe jutott egyáltalán a tájon ma is erősen otthonos „Emberek vagyunk” szólás magatartásának méltósága? Mindezt visszakövetni már nem áll módunkban, azonban arra több emlékező utal, hogy a legkisebb mezsgyevita során csakhamar előtérbe került a származás, a nyelv, és elhangzott – az egyébként a hasonló konfliktushelyzetekre jellemző – a „Milyen kenyeret eszel?” durva, megalázó kérdése. De mindez csak szóbeszéd.

*Beregszász, utcarészlet a két világháború között
Fotó: twitter/Régi képek*

A változás irodalmi feldolgozása már hitelesebb, sokkal hivatkozhatóbb. A beregszászi Tamás Mihály (1897-1967) kitűnő novellistát, regényírórt hívom segítségül, aki mellesleg a Felvidék magyar irodalmának is elismert alkotója. Két part között fut a víz című kulcsregényében (Budapest, 1936) viszonylag friss élmények alapján próbálja megrajzolni a Beregszász környéki magyar lakosság Trianon utáni hangulatát. A mű főhőse Bodák Iván, a budapesti műegyetem hallgatója, aki a történet szerint a csehek által frissen megszállt szülővárosába, Beregszászba készül, s közben „... arra gondol, hogy holnap vagy holnapután egy kicserélt országba ér el, ahol minden megváltozott azóta, hogy eljött onnét.” A vonaton arisztokrata útitársa azzal próbálja vigasztalni, hogy „Pár hónap kérdése az egész,

de maguk csak legyenek készen... mi majd kívülről, maguk belülről.” Amikor azonban kiderül, hogy Beregszászba útlevel kell, mindjárt el is lehet gondolkodni a fenti kijelentés felelőtlenségén. A főhős előtt ott a dilemma: melyik partot válassza? Budapestet-e, ahol diplomát kapott, a biztosnak tűnő jövőt, vagy Beregszászt, a vidéket, a poros másik partot, ahol a magyarság egy szempillantás alatt a többségi etnikumi státuszából kisebbségi helyzetbe került? A főhős, azaz a szerző egyértelműen állást foglal a szülőföldön maradás mellett, és ezen kívül a kisebbségi élet módját is meghatározza. „Én itt születtem” – mondja – „az én hazám itt van, én itt akarok megélni a munkámból...” És otthon az okosok a passzív ellenállás lehetőségét latolgatva maguk is belátják, hogy minden átgondolatlan kísérlet hasztalan időpocsékolás lenne, merthogy az ellenállásnak a hatása is érezhető legyen, azt meg is kell szervezni valakinek. S amikor „A kábulat már engedni kezdett” – írja Tamás Mihály a regény harmada táján –, „az emberek hideg szemmel kezdték nézni az eseményeket, de senki se hitte, hogy az állapot állandó maradjon. Mindenki valami megváltó csodát várt. Abban az érzésben élt minden, hogy odaát még mindig lélegzik a húszmillió magyar állam, és nem látta senki, hogy a túlsó oldalon egy agyonsújtott ember hever a porban, aki magán se tud segíteni, nemhogy még a gyerekei védelmére siethetne.” Nagyon lehangoló gondolatsor, nem is szabad mellette leragadni.

Az eszmélés

Aztán ha lassan is, de a helyben maradt, magára találó értelmiség soraiban elindul valami erjedésképe, s egy másfél évtizednyi, megerőltető küzdelmet követően már felállt Kárpátalján a magyar kisebbség nemzetiségi önvédelmi intézményrendszere. Kiepült az iskolahálózat, létrejött a magyar sajtó, megalakultak az érdekvédelmi szövetségek, a különböző szakmai, kulturális hagyományörző szervezetek és megerősödtek az egyházak. S mire mindez megteremtődött, elérkezett a várva-várt változás. Fedinec Csilla, az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézetének tudományos főmunkatársa 2015-ben könyvet adott ki A Magyar Szent Koronához visszatért Kárpátalja címmel. Azt mindannyian tudjuk, hogy a visszacsatolást euforikus hangulat kísérte. Azt viszont már kevesebben emlegetik, hogy az eufória elcsendesedésével a lakosság közérzetében érezhető, negatív előjelű változás következik be. Közigazgatási és gazdasági, ipari szakemberek százai érkeznek Kárpátaljára, hogy szervező és irányító munkájuk által beinduljon a termelés, meginduljon az élet,

s erre nem tekint mindenki egyaránt jó szemmel, hiszen a segítők sem mind angyalok. Fedinec Csilla fontos körülményként hangsúlyozza, hogy a sok szempontból „köztes térnek” számító, összetett nyelvi és etnikai bonyodalmakkal szembenező régióban nem fogadta egyöntetű lelkesedés a két évtizedes szünet után visszatérő magyar közigazgatást. „Minden drága, vissza Prága! – járta a kissé már népi demokrácia ízű mondás, amit ha nem is kell szentírásnak tekinteni, mindenféleképpen elgondolkodtató üzenet. A katonaviselt férfiak az alföldi, dunántúli őrmesterek fölényes, lekezelő modorát sérelmezték, akiktől a legkisebb fegyelemsértésért is kijárt a „büdös felvidéki kommunista” minősítés. Nem volt szép, de ettől sokkal durvább eseteket is emlegettek az ugyancsak besorozott ruszin-ukrán honvédek. Sokak szerint nem kellene emlegetnünk ezeket a dolgokat. Igazuk lehet, hiszen voltak a visszacsatolásnak ennél felemelőbb, az emlékeztést kellemesebbé tevő vonatkozásai is.

Permanens Trianon

Családunkra tekintve elsősorban a nagyszüleim nemzedékének okozott örökös gyulladásban lévő, váladékozó sebeket Trianon. Apai nagyapámat 1919 áprilisában, mert szekerét, lovait nem adta át önként és azonnal a Máramaros felől betóduló románoknak, öt héten át, heti egy alkalommal beidéztek Tiszaújlakról Nagyszőlőstre, hogy hátára verjék büntetése esedékes részletét, az alkalmankénti 25 botot. Az apám, 1926-ban kelt születési anyakönyve szerint Ladiszláv, aki anyja méhéből egyenesen Csehszlovákiába érkezett. Én magam '51-ben már a második kisebbségi nemzedék tagjaként, mint Vaszilij láttam meg a napvilágot, pedig valójában mindketten Lászlók vagyunk. Gyerekeink anyakönyvezésénél – a később esedékes adminisztrációs problémák elkerülése végett – elferdíthetetlen utóneveket választottunk, miközben szovjet állampolgárból velünk együtt egy csapásra ukránok lettek ők is. Süldő gyerekként nekem még természetesnek tűnt, hogy településünk határában a szovjet hadsereg egyik hírközlési zászlóalja állomásozik, és szívesen tartózkodtam a többnyire barátságos katonák közelében. De apáink – jól tudták, mi okból – megszállóknak tartották őket. Húsz éves koromra, amikor az én homlokomra is felkerült a vörös csillag, némi polgárjogi mozgalmi előélettel, már kellőképpen trianonizált tudattal azon elmélkedtem, hogy Poroszföldön, a szovjet hadsereggel állomásozó magyarként hogyan ússzam meg az előttem álló másfél évet? Katonatársaim szerint, mert latin betűs

leveleimet nem tudták elolvasni, egyszerűen „francúz”, azaz francia voltam, az ő szemükben egyfajta külön, aki képtelen ellátni a rábízott katonai feladatokat, akit csak jó sorsa védett meg a hadbíróasztól. Holott a hiba ott történt, hogy nem saját hazám védelmére adtak a kezembe fegyvert. Én valóban hazátlannak éreztem magam, akárcsak nemzedékem tagjai. Ezt az érzést talán a leghitelesebben barátunk, S. Benedek András fogalmazta meg – a nevünkben is, még 1973-ban. „Apáink csak nevet, gögőt – hazát nem hagytak örökül. Papjaink csak jó tanácsot: tanulj tótul, törökül.” Azóta is fáj a strófa kikezdzhetetlen igazsága.

Az ungvári folyóparti sétány évszakonként más-más hangulatot áraszt. Ha kellemes az idő járása, általában a vízre néző padokat is elfoglalják az arra járók. Kovács Vilmos, boldog emlékezetű költőnk az őszi napsütésben üldögélt itt szívesen, s az érett gesztenyék kopogását hallgatva, magába mélyedve, népe sorsa fölött borongott, mert a vereckei úthoz kötődő látomásai nem voltak derűsek. Tartott egy bármikor bekövetkező újabb népvándorlástól, talán egy újabb szovjet inváziótól. „Mert ez az út – kígyó bőre – kit nem vitt már temetőre, s ki tudja, még kit hoz erre, menni vele öltre, perre?” – írta a '60-as évek végén, s félelme nem volt alaptalan. Ugyanekkor, ugyanezen a sétányon háborús trófeáktól zörgő zakókban kivénhedt szovjet hadfik, úgynevezett veteránok sétáltak, beszélgettek,

A diszkriminatív ukrán nyelvtörvény mellett tüntető ukrán nacionalisták az ungvári magyar főkonzulátus épülete előtt, 2017-ben. Fotó: MTI/Nemes János

ismerkedtek, mert voltak – hála az ő istenüknek – elég sokan ahhoz, hogy ne ismerjék egymást valamennyien. „Ön hol született, honnan érkezett Uzshorodra?” – kérdezi fülem hallatára az egyik. „Kirovográdból, már huszonkét éve” – feleli amaz, majd bizalmasan kacsintva folytatja. „Igazán jó itt, az éghajlat is kitűnő, csak egy a probléma: még mindig sok itt a helybeli lakos.” Trianon tehát, amint tapasztalható, akárcsak a református ének szerint az Úr, az én gyermekkorom és ifjúságom idején is „csodásan” működött, de már nem párizsi, hanem moszkvai, aztán meg kijevei háttérrel. Ez utóbbi vonatkozás kapcsán elegendő, ha az ukrán nacionalisták és félkatonai szervezetek ungvári és beregszászi fáklyás, magyarelles jelszavakat ordító felvonulásaira emlékeztetek. Valóban jó érzés, még mindig felemelő Kárpátalján magyarnak lenni?

Totális Trianon

Bizony, már 100 éve! Magyarország emlékezik, Románia ünnepel. Oda arany eső, emide ragya és máig tartó sorsverés. Elég lehetne már a múltért-jövőért egyaránt bűnhődött népünk fojtogatásából! De Trianon továbbra is szorongat, működtetői végső vesztsükre törnek. Ha 100 éve még csak nemzetünk életfájának lombozatát vagdoszták le, ma már gyökerére élesítik vágóeszközeiket. Ennek egyetlen oka, hogy még létezzünk és ellent merünk mondani a világ átfórmálására, a nemzeti gondolkodás és a kereszténység megsemmisítésére kiagyalt sátáni terveknek. Ma azonban már nem egyedül állunk a célkeresztben. Hinni szeretnénk, hogy nemcsak mellettünk állnak, de velünk is vannak azok a népek, akikben él a nemzeti szellem, akik a megváltó Krisztus keresztjére tekintenek. És velünk szemben – több mint 100 éve – a kozmopolitizmus, internacionalizmus, globalizmus, liberalizmus. Egy szuka kölykei mind. És erejüket egyesítve azt üzenik, hogy Trianon 100 éves szelleme újra aktív, csak ez alkalommal már nem elégszik meg a Kárpát-medencével – a fél világ kell neki. Micsoda zseniálisnak hazudott filozófiákkal és gazdaságpolitikai elméletekkel erősített stratégiát dolgoztak ki a konzervatív értékrend felszámolására! De amíg ez meghozza az eredményeit, a társadalmat addig is mételezni kell. Sületlen marhaságokat sugárzó tévécsatornák százaival, a drogliberizálás szüntelen sulykolásával, a családcentrikus gondolkodás és a keresztényi értékek lenézésével, a nők szabadságjogainak harsány hangoztatásával (ide értendő az abortuszhoz való jogok követelése), a genderelmélet tételeinek erőszakos terjesztésével, a köztudatba való beültetésével. Vagyis: kítűzték

a hagyományos, nemzeti értékekre épülő társadalmak átalakítását, s hogy a védekezésre állítható erőket mindjobban lekössék, kitalálták és bevetették a migráció csodafegyverét, amely rövid időn belül minden valamirevaló anyagi tartalékot fel fog emészteni.

A gazdasági válságok előidézői a jó ember köntösébe bújva, nagylelkűen és számolatlanul adnak a pénzt örökös törlesztésre, örökös adósságba kényszerítve a megsegítetteket. Mert pénzből olyan mennyiség halmozódott fel bizonyos körökben, amiből oázissá lehetne változtatni Afrikát és a bolygó valamennyi elszegényedett régióját. Csakhogy az nem lenne üzlet. Az örökös adósság – az már valami! Attól már csak fél lépés a modern rabszolgaság! Ez lenne az emberbarátság és a jogegyenlőség nyílt társadalma?

Európa nem hazudtolja meg magát, most is csendes, ahogyan Petőfi tapasztalta. Nem hajlandó sem eszmélni, sem megszólalni. És nem szakad le az ég sem, amikor tudván tudja a világ, hogy arcátlanul hazudnak, a fehérre feketét kiáltanak egyre elszántabb és harsányabb kórusokban. És hallgatnak – mi mást tehetnének? – hajdani nagy szövetségeseink, az örökös vezeklés hipnózisában bódorgó, gyereknemzésre képtelen németek is. Ez már a totális Trianon!

*A Fekete és Fehér-Tisza összefolyása a kárpátaljai Rahónál
Fotó: Veres Zsolt.*

„a jog és törvény alapján”

Országos mozgalom a Szent Koronáért és a királyságért 1919–1920-ban

Bevezetés

1919–1920 fordulóján a magyar közvéleményt érthető okokból leginkább a Párizsból és a megszállt magyar területekről érkező aggasztó hírek foglalkoztatták. Hiába vált ugyanis ismertté már 1919. június 19-én a párizsi békekonferencia által kijelölt új határ,¹ mindenki abban bízott, hogy az 1920. január 5-én Párizsba induló, Apponyi Albert által vezetett magyar béke delegációnak mégis sikerül megváltoztatnia azt.² Másrészt pedig a megszállók durva atrocitásai borzolták a kedélyeket.³

Létezett ugyanakkor néhány olyan fontos alkotmányjogi kérdés, amelyben megszólaltak a törvényhatóságok, s testületileg álltak ki azok érvényesítése mellett. Tanulmányunkban ezek közül egy szervesen összefüggő témát emelünk ki: a törvényhatóságoknak az államformával és a Szent Koronával kapcsolatos elvi álláspontját.

Királyságból Népköztársaság – kísérlet az ezeréves történelmi szimbólumok eltörlésére

Az 1918. október 31-én hatalomra került Károlyi-kormány még a Szent Koronával megkoronázott királynak esküdött fel. Az aznap megtartott

1 Népszava, 47. évf. 145. sz. 1919. jún. 19. 1–2.

2 Vizi László Tamás: A kényszernek engedve. A trianoni békediktátum aláírása és ratifikációja, 1920. Ráció Kiadó, Budapest, 2023. 28–38.

3 Erre vonatkozóan lásd Gulyás László, Halmágyi Pál, Makó Imre, Perczel Olivér és Marosvári Attila tanulmányait. Gulyás László – Tóth Marcell – Zeman Ferenc (szerk.): Lokális Trianon 1. kötet. Csongrád, Csanád, és Torontál vármegye az összeomlás éveibe. 1918–1920. Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged, 2021.; Anka László: „Román megszállás alatt egy embert agyonlőttek” Román hadsereg a Duna–Tisza közén. In: Miklós Péter – Vizi László Tamás (szerk.): Összeomlás, terror, Trianon. Ráció Kiadó, Budapest – Székesfehérvár, 2022. 247–249.; Majdán János: A román megszállás következményei a MÁV hálózatára 1919–1920-ban. In: Miklós Péter – Vizi László Tamás (szerk.): Összeomlás, terror, Trianon. Ráció Kiadó, Budapest – Székesfehérvár, 2022. 320–327.

kormányülésen, melynek jegyzőkönyvének borítójára rávezették, hogy „Ezen Ministertanács a kitört forradalom első izzó napján tartatott meg”⁴ Károlyi miután tömondatokban ismertette kormányának programját,⁵ kijelentette: „Ő felsége számára kijelentjük, hogy Ő felsége nekünk királyunk, s nincs kifogásunk az ellen, hogy kívülünk más országoknak is uralkodója legyen, de Magyarország teljes függetlenségének sérelme nélkül.”⁶

A másnapi, november 1-jei minisztertanácson azonban – hivatkozva az erőteljes köztársasági mozgalomra és közhangulatra – a kormány József főhercegen keresztül arra kérte az uralkodót, hogy mentse fel a testületet az előző nap Károlynak tett esküje és annak következményei alól, amit az uralkodó telefonon meg is tett. Esetleges lemondása azonban szóba sem jött.⁷ Ezt követően a kormány az új esküjét a Nemzeti Tanácsnak tette le.

Az a bizonyos 1918. november 16-i budapesti szombati nap aztán jelképévé, s egyben paródiájává vált mindannak, ami október végén elkezdődött. Ennek igazolására érdemes röviden felidézni az 1918. november 16-i napnak a történéseit: Szász Károly⁸ országgyűlési elnök délelőtt tíz órára hívta össze a képviselőházat, melynek ülése alig tartott mindössze öt percig. Az elnöklő Szász Károly, a csupán néhány tucat képviselő jelenlétében rövid beszédben utalt az elmúlt hetek eseményeire, „az önálló, független, demokrata Magyarországnak,” a magyar nép által kinyilvánított igényére, majd annak a reményének adott hangot, hogy a kormány hazafias kötelességének fogja tartani az ország területi integritásának a megóvását. Ezt követően azt a határozati javaslatot fogalmazta meg, hogy „a magyar országgyűlésnek ez a még 1910-ben összeült képviselőháza, a teljesen megváltozott viszonyokra tekintettel

4 MNL OL K27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1918. október 31. 1.

5 MNL OL K27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1918. október 31. 3–4.

6 MNL OL K27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1918. október 31. 4–5.

7 MNL OL K27 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek 1918. november 1. 2–3.; Hatos Pál: Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és az őszirózsás forradalom története. Jaffa Kiadó, Budapest, 2018. 228–229., 231–232.

8 A Veszprém vármegyei enyingi kerületben a Nemzeti Munkapárt programjával képviselővé választott Szász Károlyt (1865–1950) 1917. július 3-án titkos szavazással választották az országgyűlés elnökévé. Közéleti tevékenységére lásd Sturm–féle országgyűlési almanach 1910–1915. Szerk.: Végváry Ferenc – Zimmer Ferenc. Budapest, 1910. 423.; Szász Károly képviselőházi elnökké történő megválasztásának részleteit lásd Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. (KN) XXXVI. kötet. 1917. június 21–július 23. 230–231.

mondja ki feloszlását.”⁹ Sümegi Vilmos¹⁰ „Éljen a magyar köztársaság!” és Hock János¹¹ „Meghalt már régen ez a képviselőház!” bekiabálásainak kísértében¹² Szász Károly, a mindössze néhány tucat képviselő jelenlétében véelve a ház jelen lévő tagjainak a javaslat iránti teljes támogatását, azt a ház egyhangú határozataként jelentette ki, és kimondta az 1910-ben összeült képviselőház feloszlását,¹³ s erről a főrendiházat értesítette.¹⁴

A főrendiház ülését 1918. november 16-án, 10 óra 15 perckor, báró Wlassics Gyula¹⁵ elnök nyitotta meg. Beszédében hosszasan elemezte az ország helyzetét, majd annak végén jelezte, hogy az ülést a képviselőház azon üzenetének átvétele céljával hívta össze, melyet Szász Károly képviselőházi elnök jegyzett és juttatott el hozzá. Miután Hertelendy Ferenc jegyző felolvasta a képviselőházi üzenetet, Wlassics Gyula az abban foglaltakat – nevezetesen, hogy a képviselőház magát feloszlottnak nyilvánította – a főrendiház nevében tudomásul vette. Majd, mint az alkotmányjogban igazán otthonosan mozgó jogászprofesszor, a képviselőházi üzenet főrendiházra vonatkozó joghatásait foglalta össze:

9 KN XLI. kötet. 1918. július 24–november 16. 451.

10 Sümegi Vilmos 1904. november 4-én időközi választáson, függetlenségi és 48-as programmal került a gyergyószentmiklósi kerület képviselőjeként első ízben a törvényhozásba. 1905-ben és 1906-ban nagy többséggel ismét megválasztották. 1910. június 3-án negyedszer is képviselővé választották. Sturm–féle országgyűlési almanach 1906–1911. Szerk.: Fabro Henrik – Ujlaki József. Budapest, 1906. 219–220.; Sturm–féle országgyűlési almanach 1910–1915. 419–420.

11 Hock János (1859–1936) katolikus plébános, politikus és író. 1887-től folyamatosan tagja volt a képviselőháznak. 1889-től Budapesten kőbányai, majd 1912-től józsefvárosi plébános, a korszak egyik legnépszerűbb egyházi szónoka (a kőbányai aranyszájú). Meggyőződéses pacifista és Károlyi Mihály egyik legközelebbi híve, a Magyar Nemzeti Tanács elnöke. Sturm–féle országgyűlési almanach 1910–1915. 297–298.

12 KN XLI. kötet. 1918. július 24–november 16. 451.

13 Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés Főrendiházának Naplója. (FN) V. kötet. 1917. július 4–1918. november 16. Budapest, 1919. 235.

14 KN XLI. kötet. 1918. július 24–november 16. 451.

15 Báró Wlassics Gyula (1852–1937) jogász, miniszter, akadémikus, országgyűlési képviselő, a főrendiház, majd a felsőház elnöke. 1895 és 1903 között vallás- és közoktatásügyi miniszter, 1892-től 1905-ig négy ciklusban a Zala vármegyei Csáktornya szabadelvű párti országgyűlési képviselője. 1906 és 1918 között a főrendiház tagja volt. 1918. június 22-től 1918. november 16-ig a főrendiház elnöke. Wlassics Gyula közéleti politikai tevékenységére lásd Jónás Károly: Báró Wlassics Gyula. In: Jónás Károly–Villám Judit: A Magyar Országgyűlés elnökei, 1848–2002.; Kapiller Imre (szerk.): Wlassics Gyula és kora. 1852–1937. Millecentenáriumi Közalapítvány, Zalaegerszeg, 2002; Szendrei Géza: Híres emberek, régi ügyészek. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2008. 159–163.

„Mint hogy pedig a törvényeink szerint két házból álló országgyűlés képviselőházának felosztatása természetesen vonja maga után azt, hogy az országgyűlés másik háza sem folytathatja alkotmányos működését, a főrendiház tanácskozásait ezennel berekesztetteknek nyilvánítom.”¹⁶

A Károlyi Mihály miniszterelnök elnöklete alatt ezt követően összeülő minisztertanács napirendjén tizenegy téma szerepelt. A negyedik napirendi pont keretében a miniszterelnök előterjesztésére döntött a minisztertanács „a király kinevezési jogának kormányzati átvételéről, a kormány és az ország elnevezéséről.”¹⁷ Eszerint a „Ministerelnök úr előterjesztésére a ministertanács kimondja, hogy a jövőben azokat a kinevezéseket, amelyeket eddig a király eszközölt, illetve amelyekhez királyi hozzájárulás volt szükséges, a kormány fogja eszközölni ministertanácsban. A ministerium elnevezése: a magyar népköztársaság kormánya lesz. Az ország elnevezése: magyar népköztársaság.”¹⁸

Ezt a minisztertanácsi döntést az Országház kupolacsarnokába tizenegy órára összehívott, s magát Nagy Nemzeti Tanácsnak deklaráló testület, melyen Hock János, mint a Nemzeti Tanács elnöke elnökölt, kimondta Magyarország önállóságát és függetlenségét, majd a testület deklarálta „az államforma megváltoztatását és a köztársaság ünnepélyes proklamálását.” Egyidejűleg indítványozta október 31-e és november 16-a nemzeti ünnepé történő deklarálását, „és a nemzet történetét meggyalázó április 11-ét és a többi királycazfrangos” ünnep eltörlését.¹⁹

A hírt az Országház térre²⁰ kivezényelt tömegek lelkes éljenzéssel fogadták.²¹

Az 1918. november 16-i nap mozgalmas és felkavaró döntéseinek

16 FN V. kötet. 1917. július 4–1918. november 16. Budapest, 1919. 235.

17 MNL OL K27 1918.11.16.1003.

18 MNL OL K27 1918.11.16.1003. – K27 1918.11.16.1004.

19 Uo.

20 Az Országház előtti teret 1898-ban nevezték el Országház térnek. 1918. november 19-én a Közmunkák Tanácsa a Krúdy Gyula által a Főváros Barátainak Társasága nevében előterjesztett beadványt elfogadva, Köztársaság térre változtatta. Az elnevezés alig több mint egy évig volt érvényben, amikor újra visszakapta előző nevét. Népszava, 46. évf. 274. sz. 1918. november 20. 8.; Pesti Napló, 69. évf. 272. sz. 1918. november 20. 7.; Török András – Wachsler Tamás: A nevezetes magyar Országház és a tér, ahol áll. Országház Könyvkiadó, Budapest, 2021. 223–226.

21 Vizi László Tamás: A Magyar Királyság alakváltása, avagy a Népköztársaság születése: 1918. november 16. In. Gulyás László (szerk.): Fejezetek a versaillesi Közép-Európa történetéből 1. kötet. Az utódállamok születése 1918–1919. Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására, Szeged, 2021. 152–154.

és eseményeinek ellentmondásosságát jól jellemzi az alábbi anekdota: „A vidékről véletlenül odavetődött néhány parasztgazda kopogós csizmában, hallgatagon ment a Belváros felé. [...] A parasztok sokáig mentek szótlánul. Aztán végre az egyik öreg gazda meggondoltan, lassan odaszólt a többihez: – Hát szép dolog ez a köztársaság, de már most azt szeretném tudni, hogy ki lesz a király?”²²

1918. november 19-én Károlyi miniszterelnök aláírásával megjelent a magyar minisztériumnak az állami hatóságok, vállalatok és intézetek címének, valamint az eskü és fogadalom szövegének megváltoztatásáról szóló 1918. évi 5.430. M.E. számú rendelet, mely szerint „A magyar népköztársaság kikiáltása következtében valamennyi állami hatóságnak, vállalatnak, intézetnek és alkalmazottnak címéből a »királyi« jelző elmarad. Az állami hatóságok, vállalatok és intézetek címereiknek, címtábláiknak, bélyegzőiknek, nyomtatványaiknak és kiadmányaiknak élén »Magyar Népköztársaság« feliratot alkalmaznak.”²³

1918. november 28-át követően az állami címerről és az állampecsétről eltűnt a Szent Korona.

A magyar népköztársaság kormányának 1918. évi 5.746. M. E. számú rendelete, a köztársaság címeréről és az állampecsétről úgy rendelkezett, hogy az eddig használt állami kis címerből²⁴ „a címerpajzson nyugvó királyi korona és a hármashalom középső részén volt nyílt korona elmarad. Ehhez képest a köztársaság címerének heraldikai leírása a következő: Hasított pajzson jobbról vörössel és ezüsttel hétszer vágott mező, balról vörös mezőben zöld hármashalomnak kiemelkedő középső részén ezüst, talpas kettőskereszt.”²⁵

A „királyi” jelző novemberi törlése után 1919. március 14-én aztán a „magyar” jelző használatát is betiltották. Ezúttal Kunfi Zsigmond még, mint magyar (sic) közoktatásügyi miniszter bocsátott ki rendeletet a »magyar« jelzőnek mellőzéséről. Kunfi 1919. évi 1.797. eln. számú

22 Tormay Cécile: Bujdosó könyv. I. köt. Tormay Cécile Művei VI. Singer és Wolfner Irodalmi Intézet RT. Budapest, é. n. 183.

23 Magyarországi Rendeleték Tára 1867–1945. Rendeleték tára, 1918. Rendeleték 543. A magyar minisztérium 1918. évi 5.430. M.E. számú rendelete, az állami hatóságok, vállalatok és intézetek címének, valamint az eskü és [sic] fogadalom szövegének megváltoztatásáról. 2255–2256.

24 Az állami közép- és kis címer, valamint az állampecsét leírásáról és rajzáról az 1915. évi november hó 5-én kiadott 3.970/1915. M. E. rendelet határozott.

25 Magyarországi Rendeleték Tára 1867–1945. Rendeleték tára, 1918. Rendeleték 558. A magyar népköztársaság kormányának 1918. évi 5.746. M. E. számú rendelete, a köztársaság címeréről és az állampecsétről. 2293–2294.

rendelete értelmében „A volt „magyar királyi” szervek és hivatalok a királyság intézményének megszűnése folytán állásuk, illetve hivataluk megjelölésénél a „királyi” jelzöt – az 1918. évi 5.430. M. E. számú kormányrendelet alapján – elhagyták, azonban a „magyar” megjelölést a nagy általánosságban ma is használják, illetve e tekintetben merőben különböző gyakorlatot követnek. Minthogy ezen megkülönböztető jelzőnek a régi vonatkozásban való használata ma már teljesen indokolatlan, sőt esetleg félreérthető, másrészt, hogy az e tekintetben jelenleg divó különböző használati mód kiküszöbölésével egységes gyakorlat honosíttassék meg: a miniszterelnök úr kéréséhez képest ezennel elrendelem, hogy a hivatali szervek és intézményeknek a „magyar” jelzővel való megjelölése általában mellőztessék, és csakis ott alkalmaztassák, ahol a megkülönböztetésre esetleges félreértések elkerülése végett szükség van.”²⁶

Nem meglepő tehát, hogy 1919 őszen országos mozgalom indult annak érdekében, hogy a „királyi” jelző visszakerüljön a címekbe, nem melleleg a Szent Korona ábrázolásával együtt.

Kezdeményezés a királyság és a Szent Korona tiszteletének helyreállítására 1919–1920

A kommün bukását, valamint az antant által hivatalosan elismert Huszár Károly vezette koncentrációs kormány 1919. november 24-i megalakulását követően²⁷ számos törvényhatóság és politikai szervezet kezdeményezte a királyság, valamint a Szent Korona tiszteletének mihamarabbi visszaállítását.

1919 kora őszen a közvélemény számára még az is kérdéses volt, hogy egyáltalán meg van-e „a magyar nemzet egészét és évezredek történelmét szimbolizáló” Szent Korona, s a koronázási ékszerek. Hírek terjedtek el ugyanis arról, hogy a Szent Koronát a kommunisták Moszkvába vitték,

26 Magyarországi Rendeletek Tára 1867–1945. Rendeletek tára, 1919. Rendeletek 181. A magyar közoktatásügyi miniszter 1919. évi 1.797. eln. számú rendelete, a »magyar« jelzőnek mellőzéséről. 582–583.

27 Huszár Károlyról és kormányának működéséről lásd Anka László: A Huszár-kormány megalakulása. In. Gulyás László (szerk.): A katonai megszállástól a magyar béke delegáció elutazásáig 1918–1920. A párizsi békekonferencia és Magyarország. Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged, 2021. 420–438.; Anka László: Huszár Károly. In. Gulyás László (szerk.): Kézikönyvek a Horthy-korszak tanulmányozásához, I. 111 életrajz a külpolitika történetéhez (1919–1944) Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged, 2020. 51–55.; Ligeti Dávid: A keresztényszociális út. Huszár Károly miniszterelnöksége. In. Miklós Péter–Vizi László Tamás (szerk.): Összeomlás, Terror, Trianon. Ráció Kiadó, Budapest – Székesfehérvár, 2022. 375–385.

valamint az a hír is felröppent, hogy Kun Béla eladta azokat egy svájci régiségkereskedőnek. 1919. szeptember első napjaiban azonban napvilágot látott a hír: „Meg van a szent-korona.”²⁸

A királyság helyreállításáért és a Szent Koronának a címerben való visszaállításáért elsőnek Esztergom vármegye törvényhatósági bizottsága foglalt állást 1919. október 24-i ülésén. A közgyűlést Bartoss János²⁹ kerületi kormánybiztos nyitotta meg, majd dr. Antóny Béla³⁰ polgármester és dr. Lepold Antal³¹ prelátus-kanonok mondták el történelmi nevezetességű beszédeiket. Antóny Béla beszédében a Szent Koronát, mint a jogfolytonosság szimbólumát állította a törvényhatóság elé. Kiemelte, hogy a Szent Korona ezer éven át együtt tartotta hazánkat és indítványozta, hogy a „Szent Koronát Magyarország jogainak megvédése érdekében belső érzelmeinek megfelelően és a folytonosan megnyilvánuló népakaratnak megfelelően minél előbb méltó főre tétessék.” Kérte a törvényhatóságot,

28 Meg van a szent-korona. Kecskeméti Közlöny, 1. évf. 19. sz. 1919. szept. 3. 2.

29 Bartoss Jánost 1919. szeptemberében nevezték ki kerületi kormánybiztosának. Bemutatkozására 1919. szeptember 28-án az esztergomi vármegyeház nagytermében került sor. Esztergom és Vidéke, 41. évf. 69. sz. 1919. szept. 30. 1.; Csernoch János bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek 1919. október 3-án az alábbi üdvözlöt küldte Bartossnak kinevezése alkalmából: „Méltóságos kerületi Kormánybiztos Úr! Kormánybiztossá történt kinevezetése alkalmából szívből üdvözölöm Méltóságodat. Örülök, hogy a magyar kormány az öt dunántúli vármegye megoldására váró nagy feladatait Méltóságod személyében olyan férfira bízta, kiben nem fog hiányozni a szükséges elvhűség, tetterő és határozottság. A magam részéről teljes erőmből támogatom Méltóságodat nehéz munkájában. Magam is részt akarok belőle, hogy a színmagyar dunántúli népet felemeljük közös erővel s neveljük benne egy jobb jövőnek öntudatát. Fogadja Méltóságod kiváló tiszteletemnek őszinte nyilvánítását.” Esztergom és Vidéke, 41. évf. 83. sz. 1919. okt. 16. 2.; Bartoss János kerületi kormánybiztosi tisztségét 1919. decemberéig töltötte be, amikor kinevezték a nemzeti kisebbségek tárca nélküli minisztere (Bleyer Jakab) mellé államtitkárnak. Esztergom és Vidéke, 41. évf. 141. sz. 1919. dec. 25. 5.

30 Dr. Antóny Béla (1880 – 1971) Ügyvéd. 1912 és 1915 között Szentendre, majd 1916 január 1. és 1931. december 1. között Esztergom polgármestere.

31 Dr. Lepold Antal (1880 – 1971) prelátus-kanonok. 1904-ben Kalocsán szentelték pappá. 1913-tól 1915-ig Csernoch János hercegprímás titkára Esztergomban, 1917-től prelátus-kanonok. 1920-ban a Párizs környéki béketárgyalásokon a magyar küldöttségben a katolikus egyházi ügyek szakértője. 1929-től 1946-ig az esztergomi Főegyházmegyei Könyvtár, a Főkáptalani Levéltár és a Keresztény Múzeum prefektusa. Kezdeményezője és Gerevich Tiborral együtt vezetője volt az 1930-as években meginduló esztergomi ásatásoknak. 1938-ban ő irányította az 1938-as Szent István-émlékév esztergomi eseményeit. Dévényi Iván: Lepold Antal (1880-1971) Művészet, 12. évf. 8. sz. 1971 augusztus. 23.; Lukács István: Aki megértette a kövek szavát. 100 éve született Lepold Antal. Új Ember, 36. évf. 1980. 6. sz. 4.; Cséfalvay Pál: Lepold Antal és az esztergomi vár feltárása. Esztergom Évlapjai, 1988. 34–51.

hogy a királyság mellett, „mely ma fontos érdeke az országnak, írjon át az összes törvényhatóságokhoz.” Antóny beszédét és javaslatát a jelenlevők óriási éljenzéssel fogadták és támogatták.³²

Lepold Antal prelátus-kanonok beszédében azzal érvelt a magyar királyság visszaállítása mellett, hogy az az ország belső rendjének egyedüli szilárd alapja, a tekintély, a jog és tisztesség biztosítója és ez az, ami a leghatalmasabb vonzerővel bír az országtól elszakított népekre. Kifejtette, hogy nézete szerint Magyarország jelenleg is királyság, mert az összes forradalmi időszak alatt hozott intézkedések semmiek és érvénytelenek. Lényegesnek tartotta továbbá, hogy az antant Magyarországgal ne, mint köztársasággal, hanem mint királysággal kössön békét. Érvként hozta fel, hogy ellenkező esetben a békeszerződésben az államforma megváltoztatása a népek szövetségének beleegyezésétől lesz függővé téve. Beszéde zárásaként a királyság melletti kiállást további érvekkel is alátámasztotta: „Magyarország lakosságának 91 %-a királypárti, mert alkalma volt a királyság ellenségeinek zsarnokságát és becstelenségét megismerni. Szent István országának eszméje él bennünk, a szent korona jogvédelme alá óhajtozunk és a szent korona fényével akarjuk hazahívni az ellenségektől megszállott vidékek magyarságát, bármely nyelvűek és népfajúk is. A régi magyar királyságban dívott egyenjogúságot teremtsük meg a nemzetiségűek között, akkor az ország határai mielőbb megint a régié lesznek.”³³

Antóny Béla polgármester indítványára és Lepold Antal prelátus-kanonok kiegészítő javaslatára Esztergom vármegye törvényhatósági bizottsága egyhangú döntést hozott, s elhatározta, hogy a kormányhoz sürgős feliratot intéz a királyság mellett. Feliratában felkérte a kormányt, hogy a magyar államnak köztársaságképpen való megjelölését még átmenetileg is mellőzze és helyette egyelőre más alkalmas elnevezés hiányában a magyar állam vagy a magyar nemzet elnevezést használja. A törvényhatósági bizottság feliratában hangsúlyozta, hogy „a magyar szent korona nemcsak jelképe a királyság intézményének, hanem örökkön égő világítótornya a keresztény magyarságnak, amelynek nem kell „frígiai sapka”, nem kell köztársaság.”³⁴

Az Esztergom vármegye törvényhatósági bizottsága által kezdeményezett, és a társtörvényhatóságokhoz eljuttatott csatlakozási felhívásra buzdító kezdeményezése valódi royalista hangulatot váltott ki országszerte. Nógrád vármegye törvényhatósági bizottsága Balassagyarmaton november

32 Esztergom és Vidéke, 41. évf. 91. sz. 1919. okt. 25. 1–2.

33 Esztergom és Vidéke, 41. évf. 92. sz. 1919. okt. 26. 2–3.

34 Pesti Hírlap, 41. évf. 148. sz. 1919. nov. 8. 2.

18-án tartott rendes közgyűlésén Jeszenszky Kálmán és Sztranyavszky Sándor törvényhatósági tagok indítványára csatlakozott az esztergomi kezdeményezéshez és a következő határozatot hozta: „A törvényhatósági bizottság mélyen áthatva attól a meggyőződéstől, hogy Nógrád vármegye közönsége érzésben és gondolkodásban még mindig az ezeréves és dicsőséges múlttal és ma is eleven összetartó erővel bíró magyar szent korona tagjának érzi magát és áthatva attól a tudattól, hogy a véres háborúnak fáradtságát kihasználó forradalom minden terrorja sem volt képes a nemzet lelkéből azt a tudatot és eleven érzést kiirtani és végül tudatában annak, hogy a földre sújtott magyarság a nemzeti naggyálét feladatait csakis a királyság összetartó erejével lesz képes hordozni, örömmel csatlakozik Esztergom vármegye hasonló tárgyú állásfoglalásához és feliratilag kéri a kormányt, hogy a forradalom által a nemzetre erőszakolt köztársasági államformát, mint a nemzet szívével nem egyezőt, vesse el s már a béketárgyalásokon küldötteink, mint a magyar királyság küldöttei jelenjenek meg.”³⁵

Az államforma kérdésének fontosságával és sürgősségével maga a frissen megalakult kormány is tisztában volt, de az államforma ügyében nem volt hivatott döntést hozni. Erről az újonnan megalakuló Nemzetgyűlésnek kellett határoznia. Ahhoz viszont előbb ki kellett írni a választásokat. Ezért a kormány már a második ülésén úgy döntött, hogy a nemzetgyűlési választásokat 1920. január 25-re írja ki.³⁶

Érdekes színfoltja az eseményeknek, hogy a Magyar Királyság Pártjának³⁷ a beadványa, amely arra irányult, hogy „a magyar állam címerére a szent korona visszahelyeztessék, a magyar közhatóságok államiaknak és ne népköztársaságiaknak neveztesen és ez az elnevezés használtassék az összes hivatalos iratokon és hogy a bírósági ítéletek a magyar állam nevében és ne népköztársaság nevében mondassanak ki” a minisztertanács 1919. december 4-i ülésén érdemben nem került tárgyalásra. Az indítványról szóló határozathozatalt a kormány „a jelen körülmények között általános politikai indokból” nem tartotta kívánatosnak tárgyalni.³⁸

35 Pesti Napló, 70. évf. 162. sz. 1919. nov. 23. 8.

36 MNL OL K27 1919.11.25.1008.

37 A Magyar Királyság Pártjának programját és intézőbizottsági tagjainak a névsorát lásd Pesti Napló, 70. évf. 144. sz. 1919. nov. 2. 4.; Pesti Napló, 70. évf. 149. sz. 1919. nov. 8. 4–5.

38 MNL OL K27 1919.12.04.1046.

1919. december elején Károlyi József gróf,³⁹ Fejér vármegye és Székesfehérvár szabad királyi város főispánja elemző írást közölt a Szent Korona fogalmáról. Cikkében először történelmi visszapillantást tett a vezérek korára s a pogány fejedelemségből kialakult első magyar királyságra, majd kifejtette: „A szent korona jelképévé lett a magyar nemzet állami főhatalmának és egyesíti magában mindazt a területet, melyet a nagy honalapító a magyar szent korona országai címén hagyott hátra utódainak. A magyar szent korona tehát nem királyi ékszer csupán, mely a magyar király homlokát díszíti, hanem külső kifejezője a magyar állam területi egységének és a magyar nemzet hatalmának, melyet a nemzet minden egyes koronázással ruház át törvényes királyára. A koronázás ténye ezért nem csupán egyházi szertartás, hanem a vérszerződés megisméltése is a keresztény egyház szertartása szerint. A világháború végén jött egy pillanat, amikor Budapesten összeverődött néhány ember, kinek mindez csak száraz történelem és üres beszéd volt s akik úgy látták jónak, hogy szakítanak mindazzal, mit a nagy magyar múltban a keresztény és nemzeti királyság jelentett és megcsináltak a pesti népköztársaságot. A vérszerződés ocsmány paródiájaként az Asztória előtt tagadták meg az egész magyar faj múltját s a karddal és nyíllal bejött magyarok utódai között nem akartak több katonát látni. Most rátértünk a javulás útjára. Újra van magyar fővezér a magyarok élén. Ez az újjászületés vezessen bennünket oda, honnan a magyar történelemnek minden nagysága és dicsősége fakad: a magyar szent koronának örökké változhatatlan eszméjéhez. Mert csak ezen az úton

39 Gróf Károlyi József (1884–1934) Keresztény-konzervatív, a nemzeti politikát következetesen képviselő politikus, Károlyi Mihály féltestvére. Fejér Vármegye és Székesfehérvár Törvényhatósági Jogú Város főispánja (1917. júl. 8. – nov. 18.; 1919. szept. 1. – 1921. nov. 28.) 1919. február 3-án a Fejér vármegyei Törvényhatósági Bizottság közgyűlésén ő terjesztette elő a Berinkey-kormánnyal szembeni bizalmatlansági indítványt, amelyet a közgyűlés egyhangúlag elfogadott: „Fejér vármegye közönsége a törvényhatósági bizottság útján múltjához híven, elszánva a jelenben és bízva a jövőben Berinkey Dénes kormányával szemben mélyszéges bizalmatlansággal viseltetik, és erről úgy a kormányt, mint a társtörvényhatóságokat értesíti.” Demeter Zsófia: „Múltjához híven, elszánva a jelenben és bízva a jövőben” Fejér megye bizalmatlansági indítványa a Berinkey-kormány ellen. In: Miklós Péter – Vizi László Tamás (szerk.): Összeomlás, terror, Trianon. Ráció Kiadó, Budapest – Székesfehérvár, 2022. 31–46.; Károlyi József politikai pályáját lásd Erdős Ferenc – Nyáry Zsigmond: Károlyi József gróf, a politikus. In: Erdős Ferenc (szerk.): Károlyi József: Madeirai emlékek. Fejér megyei Levéltár Közleményei 20. Székesfehérvár, 1996. 71–161.; Anka László: A királyi család szolgálatában. Károlyi József gróf élete és politikai pályafutása. In: Miklós Péter – Vizi László Tamás (szerk.): Összeomlás, terror, Trianon. Ráció Kiadó, Budapest – Székesfehérvár, 2022. 15–30.

állíthatjuk vissza a magyar szent korona országainak területi épségét is.”⁴⁰

Károlyi József írásával szinte egy időben Zsitvay Tibor⁴¹ Kecskemét kormánybiztos-főispánja a nemzeti hadseregnek Kecskemétre történő 1919. november 23-i bevonulása alkalmával adott ünnepi vacsorán kijelentette, hogy „az ősi magyar jog folytonossága helyreállt”, majd elrendelte: „mindenütt, különösen a város pecsétjén is, ahol városunk régi dicsősége: a szent korona a múltban ékeskedett, újra elfoglalja méltó helyét.”⁴² Az újságban megjelent rendelet szerint „a magyar szent koronát a város pecsétjén és általában mindenütt használni kell, ahol az a múltban ékeskedett [...] nincs olyan törvényes rendelkezés, amely alkotmányos szabadságunk, nemzeti függetlenségünk, területi épségünk és egységünk megtestesítőjét, az összes jogok forrását, a főhatalom birtokosát, a magyar szent koronát jogosan detronizálta volna. [...] az 1918. október 31-étől ez év augusztus 1-jéig hozott rendeletek a jogforrások sorából kitöröltettek és ez az 1918. október 31-én megelőző állapotnak megfelelően történik Kecskeméten a koronának a címerbe való visszaállítása.”⁴³

1919. december 18-án Székesfehérvár Város törvényhatósága Fejér vármegye törvényhatósági bizottságának azon **átiratát** tárgyalta, melyet Esztergom vármegye törvényhatósági bizottságának megkeresésére válaszolt.

„Esztergom vármegye törvényhatósága a magyar királyság fennmaradása érdekében emelte fel szavát, a magyar miniszterelnökhöz intézett feliratában és egyben a társzörvényhatóságokat ezen felirathoz való csatlakozásra hívta fel.

Midőn ehhez Fejér vármegye közönsége törvényhatósági bizottsága útján őszinte meggyőződését követve egyhangúlag hozzájárul, nem mulaszthatja el az alkalmat, hogy ne forduljon a magyar kormányhoz ugyanezen célból.

40 Uj Nemzedék, 1. évf. 54. sz. 1919. dec. 2. 2.

41 Zsitvay Tibor (1884–1969) 1919. augusztusában egyik alapítója és program-előkészítője a Keresztény Nemzeti Pártnak. 1919–20-ban Kecskemét kormánybiztos-főispánja. 1922-től 1939-ig nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselő. 1929 és 1932 között igazságügyminiszter.

42 Kecskeméti Közlöny, 1. évf. 64. sz. 1919. nov. 26. 3.

43 Kecskeméti Közlöny, 1. évf. 65. sz. 1919. nov. 27. 1.; 8 Órai Ujság, 5. évf. 125. sz. 1919. nov. 30. 5. A királyság visszaállítása érdekében Kecskemét város törvényhatósága a későbbiekben közgyűlési határozatot hozott. A határozatot csatlakozás végett megküldték Székesfehérvár városának is, hogy hasonló szellemben írjon fel a kormányhoz. Fejérmegyei Napló, 27. évf. 21 sz. 1920. jan. 27. 2.

E vármegye közgyűlése ünnepélyesen kijelenti, hogy magát változatlanul a magyar Szent Korona tagjának tudja, hogy a magyar alkotmányos királyságot soha semmi-féle törvény meg nem szüntette, az ma is fennáll, ennek folytán Fejér vármegye törvényhatósága a köztársaságnak mondott államformát el nem ismerheti, miután semmilyen törvényes intézkedést nem ismer, mely ezt létrehozta volna és az őseink által hozott Pragmatika Sanctio törvény megszűntével a szabad király választás joga száll vissza a nemzetre.

De nemcsak a jog és törvény alapján ragaszkodik a vármegye a jog és királysághoz, hanem minden tradíciója a királyság intézményéhez és kultuszához fűzi; e vármegye területén koronáztattak nemzeti királyaink, e földön nyugszanak porladó csontjaik a vármegye és város minden köve a királyság emlékét tükrözi vissza, amelyhez ép oly hűséggel lakozik e vármegye lakossága jelenben, mint amilyen hűséggel őszinte király hűségét hazaszeretetével együtt a múltban.

Ezen érzelmeinél fogva felszólítja Fejér vármegye törvényhatósága a magyar kormányt, hogy kül és bel vonatkozásaiban a magyar államot királyságnak nevezze, hogy a kormány magát ideiglenes magyar nemzeti kormánynak mondja, továbbá hogy a bíróságok az ítéleteket ne a nem létező népköztársaság nevében, hanem hamár a magyar király nevében ítéleteket hozni nem tudnak, legalább a magyar nemzet nevében hozzák meg.

Felhívjuk különösen a magyar belügyminiszter urat, hogy az összes állami hivatalokat újból a magyar királyi jelzővel lássa el és végül felkérjük az ország kormányát, hogy a magyar állam címere fölé a Magyar Szent Koronát haladéktalanul helyezze újból a címerpajzs fölé.

Fejér vármegye törvényhatósága különös súlyt helyez arra, hogy mindezen intézkedések a békekötés megkötése előtt sürgősen megtörténjenek a jövő év január elsejének napjától egy e célból kiadandó kormányrendelet formájában valóra váljanak.”⁴⁴

Székesfehérvár Város törvényhatósága Fejér vármegye törvényhatósági bizottságának fenti határozatát egyhangúan, teljes egészében magáévá tette és hasonló szellemű feliratnak a magyar kormányhoz történő eljuttatásáról döntött, s a

44 Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára, Törvényhatósági bizottsági jegyzőkönyvek, 1919. december 18. No. 350–353.; Nemzeti Ujság, 1. évf. 70. sz. 1919. dec. 18. 2.

városi tanácsot a felirat elkészítése végett jegyzőkönyvi kivonatban értesítette.

Székesfehérvár törvényhatósági bizottsága a fenti határozatát táviratban közölte Esztergom vármegyével. A hírt és Székesfehérvár törvényhatósági bizottságának **határozatát az Esztergom és Vidéke című napilap 1919. december 19-i száma szó betűhíven közölte.**⁴⁵

Győr vármegye törvényhatósági bizottsága 1919 december végén tartott rendkívüli közgyűlésén csatlakozva Esztergom törvényhatósági bizottságának kezdeményezéséhez, a királyság visszaállításának **érdekében határozatot hozott, amely a többi közt kimondta:** „Győr vármegye közönsége meg van győződve arról, hogy a magyar népnek a királyság ősi hagyományaihoz fűződő ragaszkodás az egyedüli biztosíték, amely a forradalomnak nevezett fölfordulásból keletkezett és jogalappal nem bíró köztársasági államforma cége alá üzött nemzetrombolás ismétlődését megakadályozni képes leendő. Tekintettel arra, hogy törvényeink értelmében a magyar alkotmányos királyság **tényleg meg nem szűnt, a köztársasági államforma jogosan el nem ismerhető, kérjük a magyar kormányt, hogy az egybehívandó nemzetgyűlés elé olyan irányú javaslatát előterjeszteni kegyeskedjék, mely a királyságot a jogfolytonosság alapján fönnállónak jelentse ki és intézkedjék, hogy Magyarország a békekötésnél** – a király személyi kérdésének egyelőre való kikapcsolásával – mint önálló és független királyság szerepeljen és a népek szövetségébe, mint ilyen vétessék föl, mert a magyarság a királyság eszméjéhez érzelmileg is ragaszkodik, abban erőt és hatalmat lát és nem óhajtja, hogy idegen nemzetek előtt olyan színben **tűnjék föl, mintha** arról lemondott volna.

Épp azért arra is kérjük a nemzeti kormányt, hogy a magyar államnak köztársaságképpen való megjelölését, miután a magyarság zöme a köztársasági államformára sem jogilag, sem érzelmileg át nem tért, még átmenetileg is mellőzte és helyette egyelőre más alkalmas elnevezés (pl. magyar nemzet, magyar állam) használatának elrendelése iránt intézkedjék, ami a bírói ítéletek kihirdetésénél is alkalmazandó lenne, végül a magyar állam megcsonkított címere fölé pedig a magyar szent korona ismét visszahelyeztessék.”⁴⁶

45 Esztergom és Vidéke, 41. évf. 136. sz. 1919. dec. 19. 1–2.

46 Budapesti Hírlap, 40. évf. 19. sz. 1920. jan. 22. 5.

„Magyarország törvényes államformája a királyság marad.” A magyar állami főhatalom jelképe újra a Szent Korona

Az 1920. január 25–26-án és február 8-án megtartott nemzetgyűlési választásokat⁴⁷ követően az 1920. február 16-ára összehívott Nemzetgyűlés az 1920. évi I. törvénycikk február 28-i megalkotásával és törvénybe iktatásával döntött az alkotmányosság helyreállításáról és egyúttal az állami főhatalom gyakorlásának részleteit ideiglenesen rendezte.⁴⁸ A törvény 9. §-a értelmében „Az úgynevezett népköztársaság és tanácsköztársaság szerveinek néptörvény, rendelet vagy más elnevezés alatt kibocsátott mindennemű rendelkezései érvénytelenek. Hasonlóképpen érvénytelenek az úgynevezett nemzeti tanácsoknak és szerveiknek mindennemű rendelkezései és határozatai is. Az Országos Törvénytárból az oda beiktatott úgynevezett néphatározat és néptörvények töröltetnek.”⁴⁹ Ezzel vissza, illetve helyreállt az a korábbi közjogi állapot, mely szerint az ország államformája királyság. Azok az 1919–1920 fordulóján hozott rendeletek pedig, melyek az állami hatóságok, vállalatok és intézetek címéből törölték a „királyi” és a „magyar” jelzőket, valamint a címerből és az állampecsétből száműzték a Szent Korona ábrázolását, hatályon kívül kerültek. A törvényhatóságok 1919 őszén megindított mozgalma és kezdeményezése előtt megnyílt a törvényes út. Elhárult az akadálya annak, hogy a „királyi” jelző ismét bevezetésre kerüljön és a Szent Korona visszakapja helyét az ország címerében és állampecsétjén. Ahogyan azt a mozgalmat kezdeményező Esztergom törvényhatósági bizottsága és az ahhoz csatlakozó törvényhatóságok akarták és szerették volna.

47 A nemzetgyűlési választásokat Magyarország meg nem szállt 164 választókerületében – melyből 34-nek a területe még részlegesen idegen megszállás alatt állt – 1920. január 25–26-án és február 8-án tartották meg. A választásokról lásd Hubai László: Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000. I. kötet. A választások története és politikai geográfiája. Napvilág Kiadó, Budapest, 2001. 21.; Az 1920-as nemzetgyűlési választásokat részletesen ismerteti Gergely Jenő: Titkos választás és ellenforradalom – 1920. In: Földes György – Hubai László (szerk.): Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998. Napvilág Kiadó, Budapest, 1999. 48–84.; Mészáros Károly: Horthy és Teleki 1919–1921. Kormánypolitika és Trianon. Nesztor Kiadó, Budapest, 1992. 83–90.

48 Az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szóló törvényjavaslat előterjesztését, vitáját és elfogadását lásd Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlés naplója. Budapest, 1920. (NN) 26., 51–65., 68–83., 85. Az elfogadott és 1920. február 29-én kihirdetett 1920. évi I. törvénycikket lásd <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92000001.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D38> (2024. február)

49 Uo.

Az 1920. március 17-én hivatalba lévő Simonyi-Semadam Sándor vezette kormány⁵⁰ egyik első intézkedéseként már másnap, 1920. március 18-án kiadta az állami hatóságok, hivatalok és intézmények elnevezéséről, és az állami címereken a szent koronának alkalmazásáról szóló 1920. évi 2.394. M. E. számú rendeletét.⁵¹

A rendelet visszautalt az 1920. évi I. törvénycikkre, s rögzítette, hogy „[...] a királyi hatalom gyakorlása 1918. évi november hó 13. napján megszűnt, azonban Magyarország ezeréves államformáját nem változtatta meg, és sem a királyi méltóságot, sem magát a királyi hatalmat, mint jogintézményt, nem szüntette meg. Sőt ellenkezőleg az által, hogy az idézett törvény 9. §-ában kifejezetten érvénytelennek nyilvánította azokat az alkotmányellenes forradalmi rendelkezéseket, amelyek alkotmányunk intézményeit, nevezetesen a magyar állam ezeréves államformáját is megváltoztatni és a királyság intézményét eltörölni kívánták, kétségtelenné vált, hogy alkotmányunk alapelveinek és alapintézményeinek, különösen a királyság intézményének léte és fennállása a forradalmi események után is jogilag érintetlen maradt [...] Magyarország törvényes államformája a királyság marad [...] Minthogy pedig az állami hatóságoknak, hivataloknak és intézményeknek elnevezésükben Magyarország fennálló államformáját kell kifejezésre juttatniok, s ehhez képest azokat, mint a magyar királyság hatóságait, hivatalait és intézményeit, ennek kifejezésére a »királyi«, illetőleg a »magyar királyi« jelzővel kell megjelölni. Hatályban maradnak azok a törvényes rendelkezések is, amelyek értelmében a magyar állam címerein a magyar állami főhatalom jelképéül a szent koronát kell alkalmazni. Ennélfogva az állami hatóságoknak, hivataloknak és intézményeknek az őket eddig megillető »királyi«, illetőleg »magyar királyi« jelzőket továbbra is használniok kell, bélyegzőjükön magukat törvényes elnevezésüknek

50 A Simonyi-Semadam-kormány megalakulására és kormányprogramjára lásd Vizi László Tamás: A Simonyi-Semadam-kormány hivatalba lépésének politikai előzményei. In. Gulyás László – Miklós Péter – Tóth Marcell – Zeman Ferenc (szerk.): A Horthy-korszakról az értékteremtő történetírás jegyében. Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged, 2021. 193–222.; Vizi László Tamás: Konzolidációs kormányprogram Trianon árnyékában. A Simonyi-Semadam-kormány politikai útkeresése. In. Miklós Péter – Vizi László Tamás (szerk.): Összeomlás, Terror, Trianon. Ráció Kiadó, Budapest – Székesfehérvár, 2022. 404–421.; Vizi László Tamás: A Huszár-, a Simonyi-Semadam- és az első Teleki-kormány kibontakozási kormányprogramja. In. Hermann Róbert – Ligeti Dávid (szerk.): 1921 – A Nagy Újrakezdés. Sorsfordító Évek 4. Országház Könyvkiadó, Budapest, 2023. 35–39.

51 Budapesti Közlöny, 1920. 67. sz. 1920. márc. 21. 1.; Belügyi Közlöny, 1920. 13. sz. 1920. márc. 28. 469–470.

megfelelően e jelző használatával kell nevezniök, és e bélyegzőkön a magyar állam címerén a szent koronát kell alkalmazniok.”⁵²

A királyság helyreállítást kezdeményező Esztergom törvényhatósági bizottsága meglegedéssel fogadta a kormány döntését, s örömét fejezte ki, hogy „a magyar hatóságok hivatalos címeit és az első forradalomkor elhagyott „magyar királyi” címzést a kormány újra életbe lépteti.” Közleményükben előbb ismertették a kormány döntését, majd el nem ítéhető módon visszautaltak az 1919. október 24-i történelmi kezdeményezésükre: „A magyar királyi jelző tehát kötelességszerűen megilleti mindazon hatóságokat, hivatalokat és intézményeket, amelyek ezt a jelzőt előbb is használták. A magyar címereken is mindenütt a szent koronát kell alkalmazni. A bélyegzőket és nyomtatványokat azonban addig, amíg át nem alakítják az új címzés szerint, továbbra is használhatják. Mindjárt az ellenforradalom sikere után, amidőn már remélni lehetett, hogy Magyarországon ismét visszatér az alkotmányos élet, Esztergom vármegye törvényhatósági közgyűlésén Lepold Antal dr. erélyes szót emelt amellett, hogy noha nincs királyunk, mégis már most hatóságainkban, intézményeinkben, hivatalainkban mindenütt mint királyság szerepeljünk és kifelé is, befelé is demonstráljunk amellett, hogy egy percre sem szűntünk meg alkotmányos királyság lenni. Ez egyúttal a legélesebb tiltakozás feldaraboltatásunk és eltiportatásunk ellen. Dr. Lepold Antal felszólalása a törvényhatóságban élénk tetszésre talált. Ma már minden magyar ember tudja, hogy mit jelent Magyarországnak az alkotmányos királyság. Igaz, hogy a magyar királyi címzések visszatérése csak külső jelenség, de mégis megnyugtató.”⁵³

52 Uo.

53 Esztergom, 25. évf. 69. sz. 1920. márc. 24. 1.

Ujváry Gábor

Megrongált vagy elpusztított magyar emlékművek az elcsatolt területeken

A nemzet fogalmáról jó két évszázada folytatott viták ugyan máig sem jutottak nyugvópontra, abban azonban a legtöbben egyetértenek, hogy annak legfontosabb ismertetőjegye a kulturális hagyományok hasonlósága. Az anyanyelv, a legtágabb értelemben vett szokások és rituálék részbeni egybeesése, a legalább valamennyire közösnek érzett történelem ugyanúgy idetartoznak, mint a kollektív és az egyéni emlékezet bizonyos fokú összeegyeztethetősége. Egyik sem kizárólagos és feltétlen követelménye a nemzettel való azonosulásnak, ám mindegyik fontos szerepet játszhat abban.

A nemzeti összetartozás tárgyiasult megnyilvánulásának tekinthetjük – különösen a 19. század utolsó harmadától – a közösnek ítélt múltat megörökíteni, a magyarság Kárpát-medencei jelenlétét és egységét erősíteni kívánó emlékművek sorát. Ezek fölállítására és -avatására egyfajta szimbolikus térfoglalást jelentett, amely a millennium idején – az ezeréves magyar állam további fejlődését és virágzását ígérő, rendkívül optimista hangulatban – és a 20. század elején gyorsult föl, a magyarsághoz való asszimilálódás, illetve – azzal teljesen ellentétesen – a magyarországi nemzetiségek elszakadási törekvéseinek erősödésével párhuzamosan. Előbbi nem igazán tudott kiteljesedni – inkább csak a németek (svábok), a szlovákok és a zsidók magyarosodtak, elsősorban a városokban, a nyelvhatárok ellenben sok helyen a magyarság kárára módosultak –, az utóbbi megakadályozása pedig, mint utólag már tudjuk, illuzórikusnak bizonyult. Bármennyire megváltoztatta is egy-egy település képét az emlékjelek elhelyezése, azok nemzettudatra és politikai folyamatokra gyakorolt hatása a történelmi Magyarország peremvidékein meglehetősen csekély maradt – akárcsak az ott létesített állami iskoláknak a magyarosítás elősegítését célzó ambíciója. Ugyanakkor a magyar lakosságú területeken, főleg a városokban mégiscsak eredményesnek mutatkoztak a magyar önérték (olykor túlzásokba hajló) növekedését szolgáló emlékmű állítások.

Emiatt sem tanácsos a bennük megbújó szándékok hatékonyságát lebecsülnünk. A különböző tereknek ugyanis már az archaikus társadalmaktól komoly, sokszor rituális szerepük és saját, vélt vagy valós történetük volt. A döntőnek ítélt egykori – leginkább helyi vonatkozású –

eseményeket vagy jelentős személyiségeket felidéző emlékhelyek a 19. századtól új tartalommal bővültek: fontos, lokális és nemzeti identitásképző erőt jelentettek, jelentenek mindmáig, s a szűkebb vagy tágabb közösséghez kötődés ünnepélyességet sem nélkülöző – táblákkal, szobrokkal jelölt, ezáltal mintegy birtokba vett – színterei lettek. Múlt, jelen és jövő egységességét fejezték és fejezik ki, az „akié a múlt, azé a jelen és a jövő is” gondolatvilága jegyében, ami az 1918 ősztől mind jobban zsugorodó Magyarország elveszített területeinek esetében végül hamis vágnak bizonyult. A korabeli központi és helyi hatalom politikai szempontból, saját legitimitációjának és a magyarság megszilárdításának tekintetében is hasznosnak ítélte az emlékhelyek létrehozásába fektetett tőkét – amely gyakran közadakozásból származott –, a magyar, a vegyes vagy a főleg nemzetiségi lakosságú települések szimbolikus térhasználatának részbeni átalakítását.

Az 1870-es évektől sokasodó emlékművek – a legtöbb, akárcsak szerte Európában, Magyarországon is 1870 és 1914 között készült – szinte mindig valamilyen, az adott településhez kötődő jelentőséggel bírtak. Fő típusaik a honfoglalás ezredéves évfordulóját, a kuruc időket, az 1848/49-es forradalmat és szabadságharcot, a Habsburg uralkodókat (elsősorban I. Ferenc Józsefet és Erzsébetet) és más jeles személyiségeket, illetve az I. világháború hőseit idézték meg. Általában közterek korszerűsítéséhez kapcsolódtak, többnyire városokban, de gyakran kisebb falvakban is. Csaknem valamennyit ünnepélyesen, országos ismertségű vagy környékbéli politikusok jelenlétében, olykor komoly sajtóvisszhangot kiváltva avatták és szentelték föl. Az így emelt szobrok, obeliszkok és emléktáblák – nem világi vonatkozásban az egyházi emlékhelyek – a kiemelt ünnepnapokhoz kapcsolódtak, rendszeresen ismétlődő, méltóságteljes rendezvények helyszínéivé váltak. Ekkoriban alakult ki az a rituálé is, amely részben napjainkig meghatározza nemzetfenntartónak vélt szerepüket. Persze csak azok esetében, amelyek egyáltalán ránk maradtak.

Ezt azért is szükséges hangsúlyozni, mivel az államhatalmi és rendszerváltozások, valamint a forradalmak mindenekelőtt az előző korszak szimbólumainak tagadásával indokolták létjogosultságukat. Számtalan példa igazolja, hogy így volt ez 1918–1919, 1944–1945, majd az azt követő évek, 1956 és a Kádár-korszak Magyarországon, de az 1990-es szabad választások körüli esztendőkből is. S még inkább így történt a Magyarország területének kisebb-nagyobb hányadát magukhoz csatoló, az I. világháború után létrejött vagy megnagyobbodott, környező államok esetében. Ezeknek ugyanis – a

maguk szempontjából érthető módon – eszük ágában sem volt változatlan formában megtartani a magyar államtól örökölt általában magyar nemzeti témákat és motívumokat ábrázoló emlékhelyeket. Hiszen azok az új államalkotók benépesítette vidékeken az ott lakók egy részét irritálták, a kisebbségi sorsba került magyaroknak viszont éppen a magyarságtudatát mélyíthették volna. Ezt pedig a magyar történelmi állam területéből részesedő országok (Csehszlovákia, Románia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság és – az előzőeknél lényegesen szerényebb módon – Ausztria) sokkal inkább gyengíteni, sőt, megszüntetni óhajtották. Számukra a magyar emlékhelyek idegennek, gyakran velük szembenálló, ellenséges érzést képviselőnek, éppen ezért megszüntetendőnek számítottak. Emiatt megrongálásuk, elpusztításuk vagy saját céljaikra történő átformálásuk az „ezeréves magyar elnyomással” szembeni győzelmet is jelképezte.

Az új elit – egyébként nemcsak a Magyarországtól, hanem a Monarchia osztrák birodalomfelétől, illetve a Német Birodalomtól 1919-ben elcsatolt területeken is – az utcák, az intézmények átnevezésével, az emlékműveket átalakító vagy egyenesen eltüntető szimbolikus térfoglalással, saját reprezentációs terének kialakításával igyekezett az új rendet egyértelműsíteni és véglegesíteni. Némi büntudattal tette ezt, hiszen a magyar (vagy éppen az osztrák és német) revíziós politika esetleges sikerétől – minden ezzel ellentétes szólammal szemben – erősen rettegett.

A trianoni döntés szigorúságával és igazságtalanságával ugyanis – ha tudat alatt is, de – az új hatalmak is tisztában voltak, vagy ha mégsem, éppen a szülőföldjén maradt s az első sokk után az önszerveződés útját viszonylag gyorsan megtaláló magyarság döbbsentette őket rá erre. Mindenesetre 1918 ősztől a köztér is az etnikai küzdelmek terepévé váltak, e tekintetben pedig – a korábbiakkal szemben – egyértelműen a magyarság került hátrányba. Az átmenet e szempontból is fokozatosan, kényszerű és állandó magyar visszavonulással történt, s egyik első lépése mindig a magyar emlékművek megrongálása vagy eltüntetése volt. A megmaradtak viszont – annál is inkább, mivel fölállításuk többnyire az ottani közösségek kezdeményezésére történt – a magyar identitás ápolásának kiemelt színtereivé váltak.

Barabás Béla *Emlékirataim* (Arad, 1929) a szoborrongolásokról

„Az utódállamok tényleges uralma az elcsatolt területek felett hamarabb következett be, mint a békeszerződések ratifikálása s elfogadása.

Ez okozta, hogy a diadalmármorba került sovinizmus elragadta a tömegszenvedélyeket s nemcsak egyszerre, de nem válogatott eszközökkel is igyekezett mindent megváltoztatni, ami nem volt ínyére vagy útjába került. Ez aztán olyan cselekedeteket produkált, amelyeken nemcsak a művelt nyugat közvéleménye háborodott fel, de megütődött ugyanazon népnek józan és komoly többsége is, amelynek felelőtlen elemei az oktalan rombolásokat meggondolatlanul elvégezték. Ezt sajnosan bizonyítja a pozsonyi MáriaTerézia márványszobrának barbár szétrombolása, olyképpen, hogy nehéz kalapácsokkal darabokra törték Fadrusz János páratlan művészi alkotását. Ez az egész kultúrvilágot megbotránkozató vandalizmus nemcsak Csehszlovákiában fékezte le s korlátozta a romboló szenvedélyeket, de felfigyelt reá a szerb és román türelmetlenség is s mérsékletre irányították cselekedeteiket.” (218–219. o.)

A trianoni békeszerződés kulturális vonatkozásaival mindeddig keveset foglalkozott a magyar történettudomány. Talán azért is, mert más szakpolitikáktól eltérően e vonatkozásban csupán néhány, kizárólag a közgyűjteményi (levéltári, könyvtári, múzeumi) állomány kisebb hányadát érintő megkötést tartalmazott. A kulturális politika vonatkozásában tehát mozgásszabadságot élvezett a kormányzat, így részben ennek volt köszönhető, hogy az 1920-as évek közepétől a legnagyobb támogatást kapta az állami költségvetésből. A veszteségek minden tekintetben – az oktatás, a közművelődés, a közgyűjtemények, a művészeti élet és különösen a műemlékek vonatkozásában – fájdalmasak, nehezen pótolhatók voltak, s az átlagosnál is nagyobb mértékben érintették az emléktáblákat és a köztéri szobrokat, amelyek tekintélyes részét pusztulásra ítélték az utódállamok.

Mindezt fokozta, hogy 1918 későőszétől a gyakorlatban, 1920. június 4-én Trianonban immár nemzetközi jogilag is elcsatolták a történelmi államtól a magyar emlékhelyek – illetve a korábbi kulturális intézményrendszer – legfontosabb helyszíneit, a döntő többségükben az egész Kárpát-medencében magyar anyanyelvű lakosságú városokat. A jelentős magyar kulturális, oktatási és közgyűjteményi hálózattal, illetve civil szervezeti háttérrel rendelkező települések elcsatolása máig felméretlen kárt okozott. Magyarország öt teljes körű, 1910-es regionális központjából négyet (Pozsony, Kassa, Kolozsvár és Temesvár /ha Zágrábot is ideszámítom, a hatból ötöt/), a hat hiányos funkciójából hármat (Arad, Brassó, Nagyvárad) veszített el. Ezek Kolozsvár és Brassó kivételével közel estek az új határhoz, és magyar (Arad, Brassó /relatív többség/, Kassa, Kolozsvár, Nagyvárad),

Pozsony és Temesvár esetében pedig német–magyar többségűek voltak, és 1918 előtt számtalan magyar emlékhelyet állítottak föl bennük. Mellettük tovább sorolhatnám az ugyancsak jelentős határmenti magyar kulturális örökhelyeket: Komáromot, Ungvárt, Szatmárnémetit, Szabadkát és a többit.

A Magyarországon maradt regionális centrumok, Debrecen (teljes körű), illetve Győr, Pécs és Szeged (hiányos funkciójú) a továbbiakban is fontos szerepet játszottak. Győrt nem számítva olyan egyetemi városokká lettek, amelyeket aztán a két világháború közötti időszak kultúrpolitikáját újragondoló és -pozicionáló vallás- és közoktatásügyi miniszter, Klebelsberg Kuno – Budapest vízfejűségének ellensúlyozására – nagyrészt sikeresen fejlesztett „kultúrtartományi székhelyekké”.

A több mint tízmillió magyar négyfele tagolódott, trianoni határokon túli kulturális ereje – részben amiatt, mivel a Magyarországra menekült mintegy 400–450 000-es tömegben erősen felülreprezentáltak voltak az értelmiségiek – nagymértékben csökkent. A területi veszteségeknél tehát sokkal fájóbbak voltak a szellemiek, hiszen a szülőföld nem vándorolhatott el, ám annak magas kultúrát fenntartó értelmisége megtehetette ezt, amivel viszont a helyben maradtak érdekérvényesítő erejét csökkentette.

Ehhez járult még, hogy 1918–1920 után a közeli revízióban reménykedő magyar közvélemény-formálók ragaszkodtak a politikai nemzet konstrukciójához, mert azt hitték, hogy annak elvetése az új határok elfogadását jelentené. Ma már viszont tisztán látjuk, hogy ez komoly hiba volt, hiszen a magyar összetartozás egyik életője és elmélyítője a politikai nemzet eszméjével szemben a határokon átívelő, minden magát magyarnak vallót magában foglaló kultúrnemzet fogalmának a vállalása és hirdetése. A két világháború között az utódállamok durva szobor és emléktábla-csonkításai, eltávolításai éppen ezt sértették, s nemcsak az ott élő magyarok – akik ebben az új hatalom magyarság- és kultúraellenes barbárságának megnyilvánulását látták – elkeseredését növelték, hanem a magyarországi revíziós kultusz rendkívüli népszerűségét, közvetve pedig az emlékhely-rongálások fölött szemet hunyó, Magyarországgal „hálátlanul” viselkedő Nyugat-Európával szembeni ellenérzéseket, illetve a nemzeti befele fordulást is erősítették.

Olay Ferenc: *A magyar művelődés kálváriája az elszakított területeken 1918–1928* (Budapest, 1930.) című kötetéből

„Emlékeink, szobraink sorsa az elszakított területeken a legszomorúbb.

Egy dicsőséges történelem emlékeztetői voltak ezek, amelyekben a magyar nemzet ezerszázados múltja élt.

E történelem emlékei ma nagyrészt romokban vagy lomtárakban hevernek.

A magyar képzőművészetet pótolhatatlan veszteség érte a lelketlen rombolók munkája következtében, amennyiben eddig az elpusztított vagy megrongált emlékművek száma 120 körül van s e szám, sajnos, a nyugati civilizációnak el nem múló szegényére, még 10 év után is növekszik.

A pusztításokra mentséget nem hozhatnak fel ellenségeink, mert egyrészt, ha a kifogásolt és eltávolításra ítélt emlékműveket az utódállamok kiadták volna, azokat Magyarország szívesen átvette volna, másrészt pedig a rombolások nagy része olyan időkben történt, amikor a háborús érzéseknek már legalább annyira le kellett volna csillapodni, hogy ily kiáltóan durva és lélek nélküli indulatok ki ne törhessenek.” (237. o.)

Olay Ferenc 1930-as, megközelítőleg helyes becslése a 120 „elpusztított vagy megrongált” emlékműről – amely valamennyivel a valós érték alatt maradt, ráadásul a 120 általa felsorolt esetet a mű megjelenése után továbbiak követték – nemcsak a már átadott szobrokra és emléktáblákra volt érvényes, hiszen arra is volt példa, hogy a felállításukra összegyűjtött tekintélyes pénzösszeget is elkobozták, mint a tervezett kassai Rákóczi-emlékmű vagy a szabadkai Kossuth-szobor esetében. Mindez a helyi magyar közösségeknek azért is volt rendkívül fájdalmas, mivel az emlékhelyek felállításának költségeit többnyire ők maguk – néha országos adakozás segítségével – teremtették elő. Állami támogatást többnyire csak a legköltségesebb, főleg a millennium alkalmából (vagy később ahhoz kapcsolódón) emelt emlékművekre kaptak.

A magyar emlékhelyek megcsonkításában és ledöntésében az 1910-es évek végén és az 1920-asok elején a Kárpátalját is birtokló Csehszlovákia járt az élen, őket követte Románia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság. Összességében azonban Románia került e tekintetben az élre. Murádin Jenő 123 erdélyi vagy Romániához került területen lévő „megsebzett szobor”, obeliszka vagy emléktábla sorsát mutatta be egy kiváló kötetben (ezek történetét, tervezőjét és építőjét, fölvatásának módját, állagának változásait, a róluk szóló szakirodalmat és fényképeket is közölve).

Ő is megállapítja, hogy e folyamatnak minden környező államban – az esetében Romániában – több szakaszát lehet elkülöníteni. A legintenzívebb

az 1918 végén kezdődő hatalomváltás és az azt követő két–három esztendő volt, de az 1920-as és az 1930-as években is szervezetteren – és már gyakran hivatalos határozatok alapján – folytatódtak az emlékműpusztítások. Marosvásárhely magyargyűlölő polgármestere, Emil Dandea például 1923-ban lebontatta a már akkor is értékes szecessziós épületként számontartott – Komor Marcell és Jakab Dezső tervezte – Kultúrpalota szobrait, domborműveit és üvegfestményeit (ezek nagy részét az 1940-es második bécsi döntés után visszaállították), de az 1919-ben ledöntött főterei szobrok talapzatait is eltávolította. A székely főváros főterén végül Avram Iancu-szobrot állítottak (ezt 1940-ben a második bécsi döntéskor „elmenekítették” a távozó román hatóságok) és két hatalmas román templomot emeltek.

Az aradi Szabadság- és Kossuth-szobor lebontásáról 1925. május 30-i ülésén döntött a román minisztertanács. Az 1930-as évek közepétől aztán elsősorban a Vasgárda kezdeményezésére igyekeztek minden magyar emlékhelyet megszüntetni, főleg a nyugati határ mentén. Szatmárnémetiben, Nagyváradon, Aradon és Nagybányán csaknem valamennyi magyar vonatkozású emléktáblát és szobrot – olyanokat is, melyeknek a politikához vagy a magyar–román viszonyhoz az égvilágon semmi közük sem volt – leverték és elpusztították. Fadrusz Jánosnak a jobbágyfelszabadítást is szimbolizáló zilahi Wesselényi szobra mellett – amelyet 1935-ben romboltak le, ám 1942-ben ismét fölavattak – az egyházi emlékeket sem kímélte a mesterségesen szított magyarellenes hangulat.

Az 1920-tól arra irányuló magyar törekvés, hogy a megsemmisítésre ítélt magyar szobrokat valamilyen módon kicseréljék az utódállamokkal, teljesen sikertelen maradt. A négy hullámban bekövetkezett revíziós sikerek (1938: a Felvidék és Kárpátalja déli sávja; 1939: Kárpátalja; 1940: Észak-Erdély és a „keleti részek”; 1941: a Délvidék egy része) után viszont a magyar emlékhelyek egy részét felújították vagy újraállították. Ezeket aztán 1944–1945-ben elsősorban magyarellenes – majd azt követően a még megmaradtakat ideológiai – megfontolások alapján igyekeztek a közterületekről ismét eltüntetni. (Megjegyzem: a visszacsatolt területeken – messze nem olyan arányban, mint ahogy azt 1918 után a (cseh)szlovákok, a románok vagy a szerbek tették, de – magyar részről is eltávolították szlovák, román és szerb emlékhelyeket, mint Kolozsvárról a kapitóliumi farkast, Székelyudvarhelyről és Nagyváradról Ferdinand király vagy Szatmárnémetiből Vasile Lucaciu-szobrát.)

A legtöbb 1918 végétől megsemmisített vagy kárt szenvedett

emlékmű – többet közülük 1944–1945 után, néhányat például az 1990 márciusi marosvásárhelyi magyarellenes pogrom idején rongáltak meg – **az 1848/49-es forradalmat és szabadságharcot**, furcsa módon többször annak vesztes csatáit és **Kossuth Lajost (ritkábban a reformkort, Petőfi Sándort vagy Bem Józsefet)**, valamint **az 1949-es vértanúkat** idézte, a nagyobb városokban akár több emlékhelyen is (Alsótömös, Arad, Barót, Bihardiószeg, Boksánybánya, Dobsina, Csernátfalva, Dés, Érsekújvár, Fehéregyháza, Igló, Josikatelep /Josikafalva/, Kassa, Kolozsvár, Köpec, Körmöcbánya, Losonc, Lőcse, Magyarigen, Magyarittabé, Máramarossziget, Marosvásárhely, Nagybánya, Nagybecskerek, Nagykároly, Nagymihály, Nagyszalonta, Nagyszeben, Nagyszőlős, Óbecse, Ompolygyepű, Piski, Pozsony, Preszáka, Rimaszombat, Roskovány, Segesvár, Selmecbánya, Sepsiszentgyörgy, Szabadfalva, Szabadka, Szatmárnémeti, Szinyérváralja, Temesvár, Tenke, Törökbecse, Újszentes (Vadászerdő), Várfalva, Versec, Vízakna, Zilah, Zombor, Zsibó, Zsombolya.)

Millenniumi emlékek (Bereck, Bihar, Brassó, Csákova, Dés, Dévény, Gerlachfalvi csúcs, Munkács, Nagybánya, Nyitra /Zoborhegy/, Pozsony, Székelyudvarhely, Vereckei-szoros, Zimony, Zsilyvadejvulkán /Vulkán/), illetve **az uralkodópárt, Ferenc Józsefet és Erzsébetet** ábrázoló vagy méltató szobrok és emléktáblák is szép számmal voltak az elcsatolt területeken (Arad, Bártfa/fürdő/, Csíkszereda, Hídalmás, Karánsebes, Kassa, Királyhida, Kismarton, Kolozsvár, Oravicabánya, Pétervárad, Pozsony, Pöstyén, Temesvár, Újkaránsebes).

Ugyancsak gyakoriak voltak az **első világháborús emlékek** (Kolozsvár, Nagyszeben, Nyitra, Ojtozi-szoros, Székelyudvarhely, Trencsén). Emellett még **II. Rákóczi Ferenc és a kurucok** (Breznóbánya, Dolha, Érsekújvár, Marosvásárhely, Nagyenyed, Orsova, Tiszaújlak, Zólyom, Zombor), valamint **a magyar történelemben, kulturális életben fontos szerepet játszó** – többnyire az adott településhez kötődő – **személyiségek vagy események** jelentek meg rajtuk. (Csiky Gergely, Darányi János és Fábíán Gábor /Arad/; Trefort Ágoston /Buziásfürdő/; Nikolaus Lenau /Csatád/; Dávid Ferenc /Déva/; Liszt Ferenc /Doborján/; Kazinczy Ferenc /Érsemjén/; az 1866-os custozzai csata emlékműve /Gyulafehérvár/; a szatmári béke emlékoszlopa /Kismajtény–Domahida/; II. Rákóczi György /Kolozsmonostor/; Gyulai Ferenc, Jósika Miklós, E. Kovács Gyula, Kotsi Patkó János, Purjesz Zsigmond, Mátyás király és Wesselényi Miklós /Kolozsvár; Mátyás Sajógömörön, Wesselényi Zilahon is/; Unió-emléktábla (Kolozsvár/; Széchenyi /Kőszegremete és Orsova/; Szilágyi István és Prielle

Kornélia /Máramarossziget/; Bethlen István /Marosillye/; Apponyi Albert, Molnár Viktor és Szalay Imre /Marosvásárhely/; a Mihai havasalföldi vajda felett 1600. szeptember 18-án aratott győztes csata emléke /Miriszló/; Lendvay Márton és Schönherr Gyula /Nagybánya/; Kölcsey Ferenc és Révai Miklós /Nagykároly/; Révai Miklós Nagyszentmiklóson, Kölcsey Szatmárnémetiben és Szödemeteren is/; Nagysándor József, Szacsvay Imre és Sziglieti Ede /Nagyvárad/; Szent László /Nagyvárad, Őrszállás és Szatmárnémeti/; gróf Esterházy László, Gáspár, Ferenc és Tamás /Nagyvezekény/; Bocskai István /Nyárádszereda/; Szent István /Őrszállás, Szatmárnémeti, Palánka/; Ormos Zsigmond /Oravicabánya/; Batka János, Jókai Mór, Mária Terézia és Rázga Pál /Pozsony/; Bersek József /Rév/; Madersprach Károlyné /Ruszkabánya/; Kun Kocsárd és Kuun Géza (Szászváros); Kiss Gedeon és a szatmári béke emléktáblája /Szatmárnémeti/; Barscay Ákos /Teke/; Josika Miklós /Torda/; Bercsényi Miklós és Dayka Gábor /Ungvár/; Hunyadi János emlékoszlop /Zajkány/; Lukács Béla /Zalatna/; „Tuhutum vezér” /Zilah/.)

Az alkotók az akkoriban legnevesebb magyar szobrászművészek közül kerültek ki (Fadrusz János, Holló Barnabás, Horvay János, Huszár Adolf, Jankovits Gyula, Kallós Ede, Köllő Miklós, Margó Ede, Radnai Béla, Róna József, Sidló Ferenc, Strobl /Stróbl/ Alajos, Zala György).

Néhány emlékhelynek igencsak kalandos utóélete volt. A legismeretebbekről és leginkább feldolgozottokról, a millenniumot ünneplőkről, illetve a pozsonyi Mária Terézia-szoborcsoport 1921. október végi szétveréséről itt nem szólok, más, szintén tipikusnak tekinthető példákat emelek ki.

1896. évi VIII. törvénycikk „A honalapítás ezredik évfordulójának megőrkítésére alkotandó művekről” (Budapesten és hét vidéki helyszínen)

„1. § A törvényhozás a honalapítás ezredik évfordulójának maradandó emlékekkel való megőrkítése céljából elhatározza, hogy

- a. Budapesten a Városligetnek az Andrassy-út és a tó közötti részében a honalapító Árpádot és a nemzet egész történelmi múltját megőrkítő emlékművet állít,
- b. az ország hét különböző pontján, nevezetesen: a munkácsi várhegyen, a nyitrai Zobor hegyen, a Morva vizének a Dunába torkolásánál

emelkedő dévényi várhegyen, Pannonhalmán, a zimonyi várhegyen, Pusztaszeren és a brassói Cenk hegyen emlékoszlopokat emel,

- c. Budapesten a várban a Nagy-Boldogasszonyról elnevezett koronázási templom melletti Halászbástyán Szent István király lovas szobrát állítja fel,
- d. országos szépművészeti múzeumot létesít s annak gyűjteményei befogadására Budapesten alkalmas helyen megfelelő épületet emel,
- e. az ország különböző vidékein 400 új népiskolát állít fel.”

Az aradi *Kossuth-szobor* és *Szabadság-émlékmű* lebontásáról először 1919. október 10-én határoztak a román hatóságok. Az 1909 szeptemberében fölavatott *Kossuth-szobor* (Margó Ede és Pongrácz Szigfrid alkotása) mellékalakjait 1921. március 9-ére virradóra ledöntötték, majd a hatóságok bedeszkázták a talapzatot és a főalakot. A román kormány 1925. május 30-án rendelte el teljes megsemmisítését, amelynek 1925. július 27-én láttak neki. A szobor maradványait a régi városi lovardában, majd az aradi várban helyezték el; az 1950-es évektől ismeretlen a sorsa. Az 1890. október 6-án átadott *Szabadság-émlékművet* (Huszár Adolf és Zala György munkája) a Kossuth-szobrot ért 1921-es támadás után ugyancsak lefedték – ekkor még a megmentése érdekében –, hogy aztán az említett 1925-ös rendelet után a földdel tegyék egyenlővé, és ugyanott tárolják, ahol társát. Az 1950-es években szóba került ugyan újbóli fölállítása, ám ezt az 1956-os magyar forradalom megghiúsította. 1999-ben a minorita templom udvarára szállították, szépen restaurálták, és végül eredeti helyétől nem messze, a „román–magyar megbékélés” ekkor létrehozott parkjában, 2004. április 25-én leplezték le ismét. Vele szemben Ioan Bolborea bukaresti szobrásztól egy diadalkaput állítottak, amelyen 1848-as román forradalmárok haladnak át.

Barabás Béla *Emlékirataim* (Arad, 1929) című visszatekintése az aradi szobordöntésekről, amelyeket a szerző sikertelenül kívánt megakadályozni

„1925. július 1-én kezdték meg a vértanú-szobor [a Szabadság-szobor] lebontását. A nagyközönség élénk érdeklődéssel, messziről nézte a faburkolat eltávolítását, s jutott egy néhány perc, hogy újból látható volt az egész szobor méltóságos teljessége, de csak rövid ideig, mert Hungária főalakja csakhamar egy nagy sárgás takaróval lett elfödve. A magyarság fájó

érzéssel vetett egy-egy pillantást a megkezdett munkálatokra. A vértanúk szobra körül nagy terület el lett határolva, katonaság által őrizve, de hát ez felesleges óvatosság volt, mert a munkát senki nem akadályozta, csak könnyező szemek s bánatos arcok vettek búcsút a legszebb magyar szobortól. [...] Július 25-én már le volt szedve a vértanúk szobrának európai hírű remek alkotása, egészen a föld színéig, mert a földalatti alépitmények eltávolítására nem volt megbízás, ezek ott maradnak. A vértanúk-szobra tehát volt s ma már nincs! Efeletti nemzeti örömeinek sietett kifejezést adni a »Tribuna Nouă« román lap, amely mindjárt javasolta is, hogy a vértanúk-szobra helyére lancu Avram hatalmas szobrát kell emelni, amely »ezer-szerte nagyobb és szebb lesz, mint azok a kövek és bronzok voltak, amit onnan eltávolítottak.«

Következett a Kossuth-szobor lebontása, ami július 27-én kezdődött meg. Ez már könnyebb munka volt, bár a főalak meglazításán egy egész napot dolgoztak, oly erősen volt a márványtalapzathoz hozzárögzítve.” (250–251. o.)

Baróthoz közel, a véceri határban 1901 szeptemberétől állt az 1848/49. forradalom és szabadságharc emlékoszlopa (Prázsmári István tervezte), amelynek feliratát az Erdélybe 1916-ban bevonuló román csapatok leverték. Az impériumváltás után aztán minden dísz és feliratot lekaptak róla, 1934-ben pedig – a háromszéki prefektus rendeletére – lerombolták. A második bécsi döntés után részlegesen visszaállították, ám 1949-ben ismét megcsönkítették, az 1950-es évek végén lebontották. 1973-ban az obeliszket újrifaragták és föl is állították, de egy hétre rá a megyei pártbizottság kérésére megint le kellett bontani. Helyette az út másik oldalára Tornay Endre ’48-as emlékművét helyezték.

Trefort Ágoston, a kiváló kultuszminiszter buziásfürdői mellszobrát (1883; Huszár Adolf) 1919 nyarán semmisítették meg, helyére a legismertebb román költő, Mihai Eminescu szobrát tették. 2001. május 26-án azonban a Református Központ telkén Trefortnak egy új szobrát (Jecza Pétertől) adták át.

Karánsebesen Erzsébet királyné 1918. május 6-án fölavatott fehérmárvány szobrát rongálták meg – Horvay János e művéért részesült mecsekajjai előnévvel nemességben –, de az a helyén maradhatott, majd csak az 1944-1945-ben átvonuló szovjet csapatok távolították el. A töredékei 2000-benkerültek elő, helyreállítását a karánsebesi Néprajzi és Határőrmúzeum tervezi.

Kassán a Mihály-kápolna melletti, 1906. október 9-án – II. Rákóczi Ferenc és bujdosótársai újratemetésének az évében – felavatott honvédszobornál (Horvay János és Szamovolszky Ödön) 1919. március 15-én a cseh megszállás ellen tiltakozó spontán megemlékezést tartottak. Emiatt másnap a hatóságok eltávolították a kassai magyar cégtáblákat, március 17-én pedig lebontották a szobrot. Az ez ellen a talapzatnál gyülekező, tüntető tömeg megfélemezésére sortűz dördült, melynek két halálos áldozata volt. A megcsontított szobrot a kassai Városi Múzeumba szállították, 1935-ben pedig a közeli ipariskola öntödéjében beolvasztották. A talapzatra egy kő virágvázat helyeztek, s bár az első bécsi döntés után a szobor újraöntését tervezték, erre már nem nyílt lehetőség. A második világháború után a talapzatot is eltávolították – jelenleg egy díszkút áll a helyén. Egy fél tonnás súlyú, 2019 áprilisában a Hernád partján kiásott kötömbjét a Magyar Jelenlét Házában helyezték el.

Vécsey Zoltán *A síró város* című kötete (Budapest, 1940 körül) a kassai honvédszobor 1919. március 17-i eltüntetéséről

„Már sűrű csoportok töltötték meg a Szent Mihály kápolna előtti teret. Elkecseredetten, izgatottan kiáltoztak és a szobor irányába mutogattak. A vasrács két szemközti bejáratában szoborszerű merevséggel szuronyos örök silbakoltak. A parkba, a szoborcsonk közelébe nem juthat senki. Őrjáratok cirkálnak fel és alá és szétoszlásra szólítják fel a tömeget. De senki sem tágít, továbbra is ott tolonganak a vasrács körül.

Egy-két fényképezőgép kattann. Fotográfíák készülnek az üres szobortalapról, amely előtt a sárban fekszik a kurucvitéz és a vörössipkás alakja, a város hősi múltjának ércbe öntött szimbóluma. [...] És ekkor [...] fegyvercsövek merednek a védtelenekre. Sortűz dördül. Kissé ferdén állnak a csövek és a házak homlokzatáról pattognak vissza a golyók. [...] De egy szempillantás múlva hangos asszonyi jaj, [...] éles, velőtrázó gyermeki sikoly. Hervocsics Aranka virágárus lányka gyermekkeze ernyedten szakad le a rácsról. Egy pehelykönnyű test elvágódik, friss, piros vér ömlik a kövezetre. Egy-mást lökve, gázolva rohan szanaszét a tömeg. Most mindenki csak magára gondol. Sokan a földre vetődnek, a gyorslábúak egy-két ugrással elérik a biztos fedezéket, a kapualjakat. De két test ottmarad az utca kövezetén, a kis Aranka, öreg édesanyjának egyetlen támasza és Ördög Júlia, aki az Erzsébet-téri sátrában árulgatta friss lepényeit...” (285. és 287. o.)

Kolozsvárott a „nemzeti áldozatkészség” tiszteletére egy fából faragott honvédszobrot – hasonló számos helyen volt ekkoriban: a szoborba az adományozók által bevert szögekből származó bevételt a hadbavonult katonák özvegyeinek és árváinak támogatására fordították –, az 1915 augusztusában emelt *Kárpátok őré*t (Kolozsvári-Szeszák Ferenc) döntötték le a bevonuló románok 1918. december végén. Ennek a mását 2002. november 17-én a Szalajka-völgyben avatták föl (Horváth Béres János alkotása).

[Gyalui Farkas]: A Kárpátok őre. *Budapesti Hírlap*, 1915. augusztus 18. 13. o.

„A király holnapi születésnapját Kolozsvár városa jótékonycélú ünneppel kapcsolta össze. A Kárpátok őre elnevezéssel Szeszák Ferenc szobrászművész gyönyörű faszobrot alkotott, a mely egy a Kárpátokban örökdő népfölkelőt ábrázol. E szobrot díszes emelvényre állítva holnap leplezik le és a szegek beveréséért befolyó pénzt jótékonycélokra fordítják. A király megengedte, hogy a szoborba az első szöveget az ő nevében verjék be s a szög beverésével a király Bethlen Ödön gróf kormánybiztost bízta meg. Egyúttal a honvédszobor fölállításával kapcsolatos jótékonyági akció javára magánpénztárából ezer koronát adományozott.”

Olajos Domokos: Egy régi emlék. *Keleti Újság*, 1930. augusztus 6. 4. o.

„Egy régi kép elevenedik meg előttem. Több mint tíz éves. A román csapatok bevonulása után egy tüntető diákcsoport vonult végig Kolozsvár Főterén. A Deák Ferenc utca elején a »Kárpátok Őre« előtt a román himnusz énekelték. A tüntető tömegből kivált egy magas, szőke diákvezér és kidöntötte a magyar szobrot. Ezt a szobrot a korán elhunyt és kolozsvári származású Szeszák Ferenc mintázta és egyik díszje volt Kolozsvárnak. Azóta a »Kárpátok Őre« művészbecsű faszobor a Főter sarkáról eltűnt. És ez a diákvezér Lazar Ilie volt.”

Lőcsén a vármegyeházzal szemben 1876. május 21-én átadott *Honvédemlék* (Faragó József) eltávolítását kétszer is megakadályozta a lakosság. Erre bedeszkázták, majd az 1919. augusztus 11-éről 12-ére virradó éjjel lerombolták. Másnap a helybeliek a szobor előtt tüntettek, melynek során a karhatalom megölt egy szlovák cselédlányt. A következő napokban általános sztrájkot szerveztek a városban, az üzletek és a hivatalok is bezártak.

Az összezúzott szobrot a városi levéltár raktárában őrizték, talapzatára – akárcsak Kassán – itt is kő virágtartót helyeztek, amelyet a II. világháború után, 1949 októberében Ludovít Štúr szobra (Fraňo Gibala) váltott. A *Honvédemlék* maradványait nemrégiben megtalálták, a szoborfejet 2019-ben be is mutatták.

Magyarittabén a református templom előtti Kossuth-mellszobrot – a Kossuthot mintegy hússzor megformázó Horvay János alkotását – 1904. május 7-én avatták föl. A bevonuló szerbek már 1918 végén ledöntötték. Ezután a református templomban tárolták, majd 1941-ben, a magyar bevonulást követően ismét fölállították. 2015. április 2–3. éjjelén ellopták, majd – az egész Kárpát-medencére kiterjedő gyűjtés eredményeként – a soltvadkert, ugyancsak Horvay készítette Kossuth-szobor mintájára újraöntötték (Biacsi Karolina kivitelezésében), s 2016. március 15-én már meg is koszorúzhatták.

Marosvásárhelyen 1919. március 27-éről 28-ára virradóan egyszerre három szobrot is ledöntöttek: Kossuthét, Bem Józsefét és II. Rákóczi Ferencét (Köllő Miklós, Huszár Adolf és Székely Károly munkái). Az első – melynek bronzanyagából román sas-szobrokat öntöttek, pontos, Sántha Csaba készítette mását pedig 2001. október 14-én Gyergyócsomafalván adták át – helyére ortodox katedrális épült. A másodikat a román kormány 1928 novemberében – miután a lengyel állam tiltakozott annak megrongálása ellen – Lengyelországnak adományozta: vonatra tették, hogy úgymond a varsói román követségre szállítsák, ám oda soha nem érkezett meg... A Rákóczi-szobor egykori helyén 2000. december 16-ától Petőfi-szobor áll (Hunyadi Lászlótól).

A Székely Szó a marosvásárhelyi Bem-szobor elszállításáról, 1942. november 6–7.

„Többek között Fodor István postaellenőr elmondta, hogy már a szobor elszállítása előtt tisztában volt sokadmagával azzal, hogy Bem apó ércbeöntött alakja sohasem fog megérkezni Lengyelországba. A Bem-szobor ugyanis nem volt olyan állapotban, hogy valahol is fel lehetett volna állítani. Az eddigi értesülések úgy szóltak, hogy a Bem-szobrot teljesen sértetlen állapotban vitték el Marosvásárhelyről, ezzel szemben a szemtanuk állítják, hogy amikor barbár kezek ledöntötték Bem apó alakját, az eséstől megtört a szobor nyaka és teljesen benyomult a fej a két váll közé. Ennek következtében torz és visszariasztó látványt nyújtott a szobor és kijavítani sem lehetett volna, csak teljes újjáöntéssel. Ezt a halott, összetorzult szob-

rot csomagolták be a románok és szállították el. Nyilvánvaló volt, hogy egy percig sem gondoltak felállítására, hiszen az a szabadsághős megcsúfolása lett volna. [...] Bukarestben bizonyosan beolvasztották az eltorzult emlékművet – és mint ahogy a vásárhelyi Kossuth-szoborból román diadalmi sasokat öntöttek – valószínűleg valamelyik román emlékmű anyagában tünt el Bem apó híres szobra.”

Nagybecskerekén Kiss Ernő honvédtábornok életnagyságú, 1906. május 27-én átadott ércszobrát (Radnai Béla) 1919. július 26-án fölrobbantották, helyére I. Péter szerb király lovasszobra került. 2005-ben a helyi múzeum raktárában megtalálták Kiss Ernő Radnai faragta fejét, s ennek mintájára készítették azt a szobrot, amelyet az eleméri templomkertben – itt, a Szent Ágoston-templom kriptájában temették el a vértanú földi maradványait – 2016-ban adtak át.

Nagyenyeden a Rákóczi-szabadságharc idején elesett 30 kollégista tiszteletére emelt *Diákemlékművet* (Klősz József alkotása, 1896. május 10-én avatták; a téma Jókait is megihlette, *A nagyenyedi két fűzfa* című elbeszélésében dolgozta föl) már 1918 végén megrongálták, ám annak oltárkövét a kollégium régiségtárába menekítették. 1972-ben visszahelyezhették, 2010-ben megint restaurálták, a környezetét is rendezték.

Nagyszebenben az 1911-es Petőfi-dombormű tünt el a költő 1849. április 1-jei szálláshelyének faláról, amelyre 1948-ben helyeztek el egy erre emlékeztető kétnyelvű (magyar és román) emléktáblát.

Nagyváradon Szigligeti Ede színház előtt álló mellszobrát (Margó Ede; 1912. december 15.) 1921-ben egy távolabbi parkban állították föl, ám 1937-ben itt is lebontották. Eredeti helyére Mária román királyné szobra került, ám az újbóli hatalomváltás után – 1941 februárjában – ide helyezték vissza a neves drámaírórt ábrázoló alkotást. 1937-ben Szigligeti emléktábláját – ugyanekkor az egyik aradi vértanúét, Nagysándor Józsefét is – leszedték és a nagyvárad múzeumba vitték, majd 1940-ben, a „kis magyar világ” kezdetén (Nagysándorét 1941-ben) ismét a helyére tették. Szacsvey Imre 1849-es vértanú 1907-ben leleplezett emlékszobrának, Margó Ede alkotásának hasonló sors jutott: 1937 júliusában a múzeum raktárába szállították, majd 1942 május 5-én ismét fölavatták, 2016-ban pedig felújították. Szent László nagyvárad lovasszobrát (Tóth István; 1893. szeptember 10.) 1923-ban a püspöki palota kertjébe vitték, a helyére I. Ferdinánd román király szobrát állították.

**Soós István, Nagyvárad polgármestere 1942. május 5-én, a Szacsvey-
emlékszobor újbóli felállításakor (Idézet a *Bihari Napló* 2007. március
15. száma 4. oldalán megjelent *Visszaállították a Szacsvey-szobrot* című
cikkből)**

„A szobrok nemcsak élettelen kövek, hanem egy nemzet erejének, hatalmának, nagyságának megnyilatkozásai. A magyar nemzet nagyjait ábrázoló szobrok csak addig állhatnak a helyükön, míg a nemzetben van erő, hatalom, hogy azokat a szobrokat, mint a magyar nép vezéreinek alakját fenntarthassa, megóvhassa és megvédelmezze.

Midőn Nagyvárad város közönsége nevében újból átadom a kegyeletnek és tiszteletnek Szacsvey Imre szobrát, teszem ezt abban a reményben, hogy ez a szobor most már örökké és véglegesen megtartja helyét és Nagyvárad magyarsága elég erős lesz, hogy ezt a szobrot és vele együtt a magyar érdekeket bármikor, bárkivel szemben megvédelmezze.”

Nyarádszeredán Bocskai fejedelem református templom előtti szobrát (Horváth Géza; 1906. július 17.) 1920 elején a község csendőrei célba lövésre használták, majd ledöntötték. 1924-ben a templomba vitték, 1933 és 1940 között a kolozsvári teológia épületében tárolták, 1940. november 24-én – az immár ismét Magyarországhoz tartozó településen – másodszor is fölavatták. 1944-ben újra eltávolították, a templomba menekítették. 1976-ban a bejárat előtti talapzatra helyezték, 1997-ben visszakerült eredeti helyére.

Az Ojtozi-szorosban 1919-ben a soproni 18. honvédegyalozred I. világháborús domborművét (1917) tüntették el, a másolatát Sopronban, majd 2007-ben az ojtoztelepi római katolikus templomkertben is fölállították.

A pozsonyi Petőfi-szobrot (Radnai Béla; 1911. szeptember 8.) 1921 novemberében bedeszkázták, majd a Grassalkovich-palota (a mai köztársasági elnöki palota) istállójában – akkor már garázsában –, 1928-tól pedig a Marhavásártéren egy barakkban őrizték. Az 1950-es években a Duna túlsópartjára, az egykori Pozsonyligetfaluba, 2003-as restaurálását követően a Medikus-kertbe került – a helyi és a környékbéli magyarok azóta is itt tartják március 15-i megemlékezéseiket.

Rozsnyó főterén a Kossuth-szobrot (Róna József; 1907. május 26.) 1919 júniusában a cseh légionisták a városháza pincéjébe szállították. Megmaradt talapzatán Milan Rastislav Štefánik szobrát helyezték el, amelyet 1938-ban – az első bécsi döntés után – a Magyarországhoz visszacsatolt várost

elhagyó csehszlovák hatóságok magukkal vittek. 1939. június 25-én Jaross Andor felvidéki miniszter ismét fölavathatta a Kossuth-szobrot, amelyet 1945-ben újra ledöntöttek, aztán az ottani Bányászati Múzeum kertjébe vitték, ahol az 1990-es évek elejéig volt látható. Végül 2004. január 1-jétől ugyanennek a múzeumnak a parkjában lelt új otthonra.

A Képes Vasárnap tudósítása a rozsnyói Kossuth-szobor 1939. június 25-i újraavatásáról, 1939. július 16. 4. o.

„Van egy harmadik képünk, de ez már mai keletű. A rozsnyói Kossuth-szobrot ábrázolja s a tövében Jaross Andor felvidéki minisztert, amint – előtte a mikrofonnal – szónoklatot tart. Mégpedig ismét avató szónoklatot, a szobor újjászületésének főlemelő ünnepén. Mert az első leleplezés óta nagyot fordult a történelem kereke. Jött a világháború, bekövetkezett Magyarország balsorsa, szomorú megcsonkíttatása a trianoni békében. A csehek elrabolták Felvidékünket és az elszakított országrésszel együtt a magyar Rózsnyót is. Az »új urak a régi hegyek közt« – ahogyan Maróthy Jenő [(újság)író; *Új urak régi hegyek között* című kötetére (Budapest, 1928.) utal a cikk szerzője] nevezte őket csendes, fájdalmas iróniával – itt is, mint Pozsonyban, Kassán és sok más helyen, szoborrombolással igyekeztek minél előbb fájdalmas sebet ütni a magyarság lelkén. [...] A bronzalak valami sötét, dohos pincében hevert hús esztendőn át. Most, hogy a Felvidék egy része s azzal együtt Rózsnyó hazatért az anyaországhoz, eljött az ideje a Kossuth-szobor helyreállításának. A rozsnyóiak kegyelete fölmutatta méltatlan rejtekhelyén. És a szobor érdemekben megőszült alkotója [Róna József] megérte azt a büszke örömet, hogy ő maga tatarozhatta ki kedves alkotásán a barbár kézzel ejtett csorbákat. És ott lehetett abban a lélekemelő órában, amikor az újra magyarrá lett magyar város apraja-nagyja ünnepelte Kossuth-szobrának föltámadását.”

Segesvárról Petőfi egészalakos szobra (Alpár Ignác tervei alapján Köllő Miklós készítette; 1897. július) már 1916-ban, a román betörés idején – a környékbeli lakosság jórészével együtt – „elmenekült” Budapestre. Innen 1922-ben Kiskunfélegyházára vitték, ahol 1922 október 29-én ismét átadták. Nem tudni, mi okból – nyilván nem azért, mert egykori városában szerették volna viszontlátni – a román hatóságok ugyancsak 1922-ben visszakövetelték. Végül 1959-ben Romul Ladea román szobrász Petőfi-mellszobrát állították föl a segesvári várban. 2006-ban a talaj beázására és

a várfal meggyengülésére hivatkozva ezt is eltávolították, majd 2013-ban a Szent József római katolikus templom melletti parkban avatták föl újra.

Sepsiszentgyörgy főterén a már 1916-ban megrongált *Honvédelem* (Gerenday Antal; 1874. október 11.) obeliszkjét, majd 1934-ben talapzatát is lebontották, 1940-ben azonban régi pompájában állították vissza. Az 1944 szeptemberében újfent megcsonkított obeliszket 1947-ben visszahelyezték, ám a címert és a feliratot eltávolították róla. 2018 márciusára eredeti formájában újították föl.

Szatmárnémetiben Kölcsey Ferenc szobrát (Gerenday Antal; 1864. szeptember 25.) már 1902-ben áthelyezték a református Lánchos-templom előtti díszkertbe. 1920. december 20–21. éjjelén a mellét összetörték, csak törzse maradt a talapzaton. Az emlékművet 1934 augusztusában a református temetőben, majd 1942-ben a templom másik oldalán állították fel. 1947-ben robbantásos merénylet érte. Lebontották, maradványait a megyei múzeumban őrizték; helyén egy 1991. augusztus 25-én felavatott Kölcsey-mellszobor látható (Lakatos Pál Sándor alkotása).

Szintén Szatmárnémetiben 1924. május 8-ának éjjelén a székesegyház homlokzatán lévő Szent László-szobor jogarát törték le és a Szent István-szobrot is meg akarták csonkítani. 1936. szeptember 24-én aztán Ardelean Octavian prefektus utasítására civil ruhás rendőrök zárták le a főteret, s kötelekkel rántották le mindkét alkotást, és kalapáccsal összezúzták azokat. 1940-ben két új szobrot (Turáni Kovács Imre munkája) tettek a helyükre. 1945 után Szent István kezéből a kardot, Szent Lászlóéból a bárdot távolították el, ám 1990 tavaszán Tarczy István festőművész helyreállította őket.

Székelyudvarhelyen 1919. február 9-én a 82. Székely Gyalogezred tiszteletére emelt *Vasszékelyt* (1917) semmisítették meg, amelyet 2000. március 15-ére helyreállítottak (Szabó János munkája). Ugyanitt a Millenniumi-emlékművet (Scheffler /Hargita/ Nándor; 1897. június 26.) is lebontották – végül 2008. május 25-én avatták föl újra, annyi változtatással, hogy a tetejére egy turul is került (Zavaczki Walter).

A törökbecsei gróf Leiningen-Westerburg Károly vértanú-ércszobor (Radnai Béla; 1911. szeptember 17.) története tűnik az egyik legérdekesebbeknek. 1920-ban szedték le a talapzatáról, s különböző helyeken őrizték, mígnem 1954-ben épségben rátaláltak és a helyi labdarúgócsapatnak adományozták, amely aztán gyorsan be is öntette, hogy az ezért kapott pénzért sportfelszerelést vásároljon magának... Szerény jóvátételként 2009 októberében az itteni Assisi Szent Klára-

parókia kertjében leplezhették le Leiningen-Westerburg új szobrát (Győrfi Sándortól). Szintén Törökbecsén, 1918 végén a Tiszába dobták az 1848/49-es hősök emlékére készített Turulszobrot (Bánlaci Géza és Fischer J.; 1903. szeptember 13.). Ezt a folyó mélyén, kétméteres iszapréteg alatt találták meg, kiemelését és restaurálását közadakozásból tervezik.

Galantai Fekete Béla: *Becskerek rabsága* című cikke a törökbecsei Leiningen-Westerburg szobor eltávolításáról. *Magyarország*, 1925. december 18. 4. o.

[Törökbecsén] „Leiningen-Westerburg Károly gróf honvédtábornok szobra állott. Egy éjjel annak is neki mentek. Csak éjjel mertek hozzáfogni, mert féltek a magyaroktól. A megszállás első idejében egész ütközetek voltak itt a magyar lakosság és a szerbek között. [...] A szerb a hősöknek kötéllal fizet.

Szóval Törökbecsén is szoborrombolás volt. Éjszaka a szerb csendőrök felköltöttek egy törökbecsei órás mestert és kivitték a Leiningen-szoborhoz, ahol kényszerítették, hogy kötelet vessen rá, sőt még huzatták is vele a kötelet s csak mögötte sorakoztak fel kötélhúzóknak a csendőrök. A szobor ledőlt. Reggel a lakosság a földön találta. S akkor... összesereglettek a magyarok s a szobrot ünnepélyes menetben kivitték a temetőbe. Ott a temetői kápolnában vár a szobor most a »feltámadásra«. Az órás pedig annyira a lelkére vette a barbár tettet, hogy elemésztette magát.”

Szabó József: *Vajdaság: vértanúszobrok vértanúsága* című cikke a szobor további sorsáról. *Népszabadság*, 1993. október 4. 8. o.

[Leiningen-Westerburg Károly gróf bronzszobrát:] „Helyéről 1918-ban ugyan elmozdították, de akkor még csak a helybeliek tekintete elől zárták el. Ennek az emlékműnek a második világháború után pecsételődött meg a sorsa, amikor – egy megint új – Jugoszlávia államügyészének intézkedésére a Leiningen-szobor a helyi futballcsapat birtokába került. Az újdonsült tulajdonosok szűkös anyagi helyzetük javításának, és a hiányos sportfelszerelés biztosításának zálogát a szobor szétverésében, és ócskavasként történő értékesítésében vélték megtalálni.”

Trencsénben a vár tövében vésték sziklába az I. világháborús Hunnia domborművet (Kara Mihály; 1916. október 4.), amelyet 1918 végén tüntettek el, hogy a helyére 1921-ben egy Giskra-domborművet készítsenek.

Zólyomban a főtéri II. Rákóczi Ferenc-szobor (Mayer Ede, 1907. június 2.) sem kerülhette el a végzetét. 1920-ban a városháza udvarának gazdasági épületébe szállították, s 1943-ban, amikor rátaláltak, a vár kápolnájában rejtették el. 1967 körül Fülekre került, ahonnan Borsiba vitték; itt 1969. május 31-én ismét fölavatták. A 2013. február 28-áról március 1-jére virradó éjjelen három férfi ellopta a 180 kilogrammos bronzszobrot. A tetteseket szinte azonnal lefűlelték és egyikük garázsában az eltulajdonított, komoly szellemi értékkel bíró tárgyat is meglelték, így a szobor napjainkban megint ott áll a fejedelem szülőháza, a teljesen felújított borsi kastély előtt, amelyben 2021. júliusa óta egy Rákóczira emlékező, színvonalas kiállítás is megtekinthető.

Zomborban Schweidel József vértanú szobrát (Mátrai Lajos, 1905. május 18.) rombolták le 1918-ban. 2017. május 17-én az ottani Magyar Polgári Kaszinó udvarán új szobrot (Mrákovits Pétertől) állítottak neki.

Csak néhány példával kívántam bemutatni a határon túli magyar emlékhelyek 1918 ősze utáni történetének kalandos fordulatokban gazdag hányattatásait – sajnos számtalan továbbit lehetne még sorolni. Legtöbbjük létét az új hatalom nem tolerálta, ezért többnyire eltávolította őket. Helyükre gyakran más, a saját, „államalkotó nemzet” tiszteletére emelt emlékművek kerültek. Az 1990 utáni években azonban – a politikai változásoknak és az újra magukra találó magyar politikai és civil kezdeményezéseknek köszönhetően – néhányat visszaállítottak, olykor pedig ugyanazon a településen, más helyszínen és új formában idézték föl az egykori emlékhelyek témáit és személyiségeit. Utóbbi fejlemény mindenképpen bizakodásra ad okot: a múltat mégsem lehet olyan könnyen eltörölni, miként azt 1918 ősze után az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamaiban gondolták.

Válogatott szakirodalom

Assmann, Aleida: *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*. München, 2009. (4., javított kiadás)

Barabás Béla: *Emlékirataim*. Arad, 1929.

Elbe István: *Trianon 100 – Emlékműveink sorsa a Kárpát-medencében*. [41 részből álló blogsorozat:] https://nemzetikonyvtar.blog.hu/2021/02/11/trianon_100_emlekmueink_sorsa_a_karpat-medenceben#more16420176

Gerő András: *Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből*. Budapest, 2004.

Gyáni Gábor: *A történelem mint emlékmű*. Pozsony, 2016.

A historizmus művészete Magyarországon. Művészettörténeti tanulmányok. Szerk. Zádor Anna. Budapest, 1993.

Kincses Katalin Mária: *A Rákóczi-kultusz első szobrai*. Budapest, 2021.

A <https://www.kozterkep.hu/> honlap bejegyzései.

Markó Miklós: Magyarország elszakított országrészei műemlékeinek és szobrainak pusztulása. *Ország-Világ*, 1922/9. szám

Mazányi Judit: Emlékművek a századfordulón. In: *Lélek és forma. Magyar művészet 1896–1914*. Összeáll. Éri Gyöngyi, O. Jobbágyi Zsuzsa. Budapest, 1986. 31–35.

Miénk a tér? Szimbolikus térhasználat a székelyföldi régióban. Szerk. Bodó Julianna. Csíkszereda, 2000.

Murádin Jenő: *A megsebzett szobor. Elpusztult vagy megsérült erdélyi magyar emlékművek repertórium*. Kolozsvár, 2008.

Nora, Pierre: *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok*. Budapest, 2010.

Olay Ferenc: *A magyar művelődés kálváriája az elszakított területeken 1918–1928*. Budapest, 1930.

Olay Ferenc: A magyar emlékművek és magyar művészet sorsa az elszakított területeken. *Budapesti Szemle*, 216. köt. 1930. 628. sz. 348–385.

Potó János: *Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika*. Budapest, 2003.

Serdült Benke Éva: *Életem, Erdély. Marosvásárhely*. 2014

Sinkó Katalin: Ezredévi ünnepeink és a történeti ikonográfia. *Művészettörténeti Értesítő*, 2000/1–2. 1–19.

A világ Kossuth szobrai. Szerk. Ádámfy József. Budapest, 1979.

Wehner Tibor: A köztéri szobrászat politikai és ideológiai aspektusai. *Új Forrás*, 1988/6. 44–50.

A trianoni békediktátum aláírásának napja, valamint becikkelyezése négy jelentős, korabeli magyar sajtótermék hasábjain¹

Bevezetés

A trianoni békediktátum a magyar nemzet történelmének egyik legnagyobb tragédiája. Az első világháborús vereség következtében hazánkra mért büntetés súlyos következményeivel a kortársak is tisztában voltak, igaz a magyar társadalom bízott abban, hogy az 1919-es év végére egyre biztosabbá váló nagyhatalmi szándékok hazánkra vonatkozó elképzelései csak tiszavirág életűek lesznek. Mindezt jól tükrözi a *Néptanítók Lapjának* 1920. évi nyitószáma, melynek első oldalán Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter cikkében a következőket írta: „1919-1920. Leírom ezt a két számot s minden emberi fantáziát meghaladó világtörténelmet jelzek vele. Az első szám felirat a magyarságnak szánt sírkövön, a második az újjászületés dátuma, – ha van bennünk még annyi őserő és annyi szent akarat, hogy újjászülessünk, ahelyett hogy meghalnánk, újra keresztények és magyarok legyünk, ahelyett hogy nyomorultul elpusztulnánk. Csábít a gondolat, hogy a két szám határmesgyéjén a nagy temetéssel foglalkozzam és segítsek elhantolni a multat, de én mégis a jövő és az újjászületés felé fordulok, mert nekünk az élet a fontos. Úgy érzem, hogy az életre való törekvés, vágy és akarat minden serkentő eszközét meg kell ragadnunk, hogy újra és újra felrázzuk ezt a turáni kényelemben könnyen visszasüppedő, szívgyöngeségben szenvedő s talán ezért is álmosságra hajló nemzetet.”² Bár 1920 januárjában az Apponyi-féle békedelegáció minden eszközt megragadott ahhoz, hogy a párizsi békekonferencián született, a Magyar Királyságra vonatkozó döntéseken változtasson, végül csak nagyon minimális módosításokat sikerült kieszközölnie. Az elkerülhetetlen tragédia ez év tavaszán egyre inkább tudatosult a társadalomban, csupán a nap, az

- 1 E tanulmány először az alábbi kötetben jelent meg: Hermann Róbert – Ligeti Dávid szerk. (2022): 1920 – Kényszerpályán. Országgyűlés Hivatala, Budapest.
- 2 Haller István (1920): Új esztendőre. In: *Néptanítók Lapja* (1920. január 15.). 53. évf., 1-3. sz. 1. o. A *Néptanítók Lapja* a kultuszminiszter írását a *Nemzeti Újság* 2. évfolyamának 1. számából vette át.

óra és a perc volt kérdéses. Aztán megszületett a döntés. 1920. június 4. E sorok írójának célja az, hogy bemutassa, miként jelent meg a korabeli magyar sajtóban a nap, amikor „néma gyásszal tüntetett az ország” és „megállt a nemzet szívverése”,³ valamint ismertetése annak, hogy miképpen tudósítottak az ismert és népszerű magyar sajtóorgánumok a trianoni békediktátum becikkelyezéséről.

Mely lapok képezik a vizsgálat tárgyát és mit érdemes tudni róluk?

Terjedelmi korlátok miatt a monarchia kori Magyarország összes vezető lapjának (*Pesti Hírlap*, *Pesti Napló*, *Budapesti Hírlap*, *Az Újság* stb.)⁴ 1920. június 4-ről, valamint a békediktátum ratifikálási folyamatáról szóló beszámolóját megvizsgálni és bemutatni e tanulmánynak nem célja. Ugyanakkor meggyőződésem, hogy az általam kiválasztott sajtótermékek cikkei szemléltetni tudják e tragikus nap közhangulatát és prezentálni tudják a becikkelyezés folyamatának eseményeit. A következő lapokat kívánom részletes elemzés tárgyává tenni: *Budapesti Hírlap*, *Nemzeti Újság*, *Népszava*, *Néptanítók Lapja*.

A *Budapesti Hírlap*ot az 1881-ben a *Pesti Hírlap*ból kiváló szerkesztők alapították Csukássy József vezetésével. A konzervatív sajtóorgánum legjelentősebb főszerkesztője Rákosi Jenő volt, aki 1881-től 1925-ig irányította a lapot. Kitűnő külső munkatársakat foglalkoztatott a lap, akik szórakoztató cikkeket, folytatásos regényeket írtak, eleget téve ezzel annak a szerkesztői ígéretnek, hogy szórakoztató, gyors, hiteles és eredeti újságot adnak az olvasók kezébe. A világlapokhoz igazodva elmondhatták, hogy tudósítójuk van Bécsben, Párizsban, Belgrádban, Londonban, Rómában, Konstantinápolyban, de előfordult, hogy Dél-Amerikából is kaptak híreket, amiket közölni tudtak. Az első olyan lap volt, amely a cz-ről (pl. utca) áttért a ma is használatos c-re, ami egy kisebb nyelvi forradalomnak számított ekkor. Bár címe alapján azt hihetnénk, hogy olvasói többnyire a főváros lakói közül kerültek ki, az igazság az, hogy a rengeteg nem budapesti előfizetője tette országos napilappá. Konzervatív szellemiségéből adódóan az 1867-es kiegyezés politikáját képviselte, de szót emelt a nemzeti jogok bővítéséért. Legfőbb céljának tartotta a politikai elfogulatlanságot. Nem akart egyetlen pártnak sem a lapja lenni, jelszava a „magyarságért” volt.

3 *Nemzeti Újság* (1920. június 5.). 2. évf.,134. sz. 1. o.

4 A korszak fontosabb lapjairól lásd: Kókay György – Buzinkay Géza – Murányi Gábor (1994): A magyar sajtó története. Változatlan utánnomás. A Magyar Újságírók Országos Szövetsége, a Bálint György Újságíró-iskola, Budapest. 161-171. o.

Bár a lap 1939-ig működött, Rákosi Jenő 1925-ös kiválása a minőség romlását okozta, egyre jobban elszürkült.⁵

A *Nemzeti Újság* 1919 és 1944 között jelent meg, eredetileg a Központi Sajtóvállalat reggeli lapjaként. A lap konzervatív, keresztény, nemzeti eszméket hirdetett, szerkesztője Turi Béla, később Tóth László volt.

A *Népszava* első változata 1877-ben látott napvilágot Budapesten. A lap sokáig hetente egyszer, majd heti háromszor jelent meg. A napilappá alakított sajtótermék 1905. április 1-jén került ki a nyomdából. Öt évvel később, 1910-ben meghaladta a harmincezres példányszámot. A háború előtt általános, egyenlő és titkos választójogot követelt, a háború kitörésekor „Nem akarunk háború!” szalagcímmel jelent meg. A Tanácsköztársaság kikiáltásától kezdve a Magyarországi Szocialista Párt reggeli lapjaként jelent meg. A Tanácskormány bukását követően a vörösterrort megbosszulni kívánó akciókról számolt be mindaddig, amíg 1919. december 7-én szerkesztőségét és nyomdáját szét nem verték. 1920-ban főszerkesztőjét, Somogyi Bélát és újságíróját, Bacsó Bélát meggyilkolták. 1921-től korlátozások, betiltások, sajtóperek nehezítették megjelenését, kiadását.⁶

A *Néptanítók Lapja* 1868-tól hetente, majd kéthetente megjelenő, a mindenkori közoktatásügyi kormányzat hivatalos lapja volt. Alapítója, Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter a népoktatási törvény megvalósítását, a néptanítók kulturális és pedagógiai műveltségét kívánta elősegíteni a lappal. Az alapítását követően hat éven keresztül a magyaron kívül német, szlovák, román, horvát, szerb és rutén nyelven is kiadták. A kultuszminiszter által létrehozott újság fennállása alatt mindig tükrözte a közoktatásügyi kormányzat politikai és pedagógiai irányvonalát. A *Néptanítók Lapja* közölt közhasznú ismereteket tartalmazó, módszertani és általános pedagógiai írásokat, de tartalmazott hivatalos közleményeket és álláshirdetéseket is. A minisztériumi függésének ellenére kiváló szerkesztőinek köszönhetően (Gyertyánffy István, Benedek Elek, Kőrösi Henrik stb.) a lapnak mindig egyedi arculata volt. Benedek Elek szerkesztőségének ideje alatt (1907–1909) nyitottabb lett az új tudományos eredmények és a különböző pedagógiai áramlatok irányába, növekedett a külföldi neveléstani törekvéseket bemutató írások száma; és csökkentek a vitatható, igénytelen, sokszor tudománytalan módszertani beszámolók. A pedagógiai cikkeken kívül ismeretterjesztő, tudományos közlemények is megjelentek; sőt zenei, gazdasági mellékletekkel is bővítették a valamennyi

5 <https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/BudapestiHirlap/> (letöltés: 2024. 01. 18.)

6 <https://adtplus.arcanum.hu/hu/collection/Nepszava/> (letöltés: 2024. 01. 18.)

iskolatípushoz eljuttatott hetilapot. Utolsó számát 1944 őszén adták ki.⁷

A Budapesti Hírlap, a Nemzeti Újság, A Népszava és a Néptanítók Lapjának beszámolója a trianoni békediktátum aláírásáról

Nem meglepő, hogy a trianoni békediktátum 1920. június 4-i aláírásáról valamennyi korabeli sajtóorgánum részletesen beszámolt. Tudni kell azonban, hogy a korabeli információáramlás sajátosságából adódóan a több száz kilométerre lévő eseményekről csak késleltetetten történt mindez.⁸ Ez a magyarázat arra, hogy az újságok a versailles-i eseményekről csak másnap, s akkor is csak röviden tudtak híreket közölni. A *Budapesti Hírlap* június 4-ei száma a Havas hírügynökségnek⁹ köszönhetően olvasóit még csak arról tudta tájékoztatni, hogy a magyar meghatalmazottak Versailles-ba érkeztek.¹⁰ Ugyanakkor az előző napi számában megjelenő Néma tiltakozás című cikkből jól érzékelhető a magyar társadalom reakciója: miközben a francia fővárosban feltételezhetően bekövetkezik az a tragédia, melynek minden valószínűséggel be kell következnie, az országos néma tiltakozásban hangsúlyosan akarták megjeleníteni a bele nem nyugvás szándékát.¹¹ „Somogy vármegye tanfelügyelője elrendelte, hogy az iskolákban június 4-én az utolsó előadó órán figyelmeztessék a tanuló ifjúságot, hogy csak kényszerből írtuk alá a békét, de az elrabolt részek egészen visszakerülnek oda, a hova tartoznak, az ezerezstendős szent korona sérthetetlen testéhez.” – írta a lap, de beszámolt többek között arról is, hogy Szegeden a Széchenyi téren álló Deák-szoborra egy emléktáblát szándékoztak másnap elhelyezni, melyen a haza bölcsének következő szavai álltak: „A mit erő és hatalom elvett, azt idő és kedvező szerencse ismét visszahozhatják, de a miről a nemzet, félve a szenvedésektől, önmaga lemondott. annak visszaszerzése

7 Kő Artúr (2020): Nemzeti évfordulók és tanítói álláspontok. In: Fabó Edit szerk.: Hazafiak voltak. Az ember, a hit és a történelem méltósága az 1867. évi kiegyezés utáni nemzeti ünnepeken. Magyarságkutató Intézet, Budapest. 128-130. o.

8 Vizi László Tamás (2020): Amikor „Megállt a nemzet szívverése...” 1920. június 4-e a korabeli magyar sajtóban. In: Dubniczky Zsolt – Hermann Róbert – Kocsis Annamária – Ligeti Dávid – Orosz László szerk.: „A kultúra tarthatja meg, és teheti ismét naggyá”. Tanulmányok Ujváry Gábor hatvanadik születésnapjára. Ráció Kiadó, Budapest. 275. o.

9 Az Agence Havas hírügynökséget a több nyelven beszélő francia író, fordító és üzletember, Charles-Louis Havas alapította 1835-ben Párizsban. 1920-ban, a Budapesti Hírlap ennek az ügynökségnek a híreit vette át. Az ügynökségnél több, később sikeres karriert befutó újságíró gyakornokoskodott. Közülük talán a leghíresebb P. J. Reuter, a híres londoni Reuters tulajdonosa. Lásd: Vizi, 2020. 275. o.

10 *Budapesti Hírlap* (1920. június 4.), 40. évf., 133. sz. 2. o.

11 *Budapesti Hírlap* (1920. június 3.), 40. évf., 132. sz. 2. o.

nehéz és mindig kétséges.”¹² Volt olyan lap, mely a hírt Benárd Ágoston miniszter és Drasche-Lázár Alfréd rendkívüli követ, a békeszerződés aláírásával megbízott két magyar meghatalmazott Párizsba érkezéséről csak június 5-én hozta le.¹³

Az aláírás megtörténének részleteiről a *Budapesti Hírlap* és a *Népszava* június 5-ei száma sem írt semmit, csupán annyit tudtak olvasóikkal közölni, hogy az aláírás megtörtént Versailles-ban délután 4 óra 30 perckor. Előbbi részletesen tájékoztatott Elvégeztetett című írásában arról, hogy a fővárosban miképpen zajlott a „lelki tiltakozás”. „A református templomban a Kálvin-téren Barabás Samu esperes, maga is menekülő, olyan imádságot mondott, hogy hallgatósága hangos zokogásra fakadt.” – olvasható sok egyéb budapesti esemény között.¹⁴ Utóbbi részletek ismerete híján a jövővel kapcsolatosan fogalmazott meg gondolatokat. „A békeszerződést aláírták. A formásaiknak eleget tettek, most már a magyarságon van a sor, hogy a jövőjére berendezkedjék és elinduljon: visszaszerezni régi nagyságát és hatalmi pozícióját a népek nagy világversenyében. Az ezeréves múlt nemcsak predesztinál, hanem kötelez is”. – állt a *Népszava* első oldalán lévő Aláírás után címet viselő cikkben.¹⁵

A *Néptanítók Lapjának* június 4-ét megelőző kiadványa – mely tartalmazta a 18., 19. és 20. lapszámokat – első oldalán tudatta olvasóival, hogy „Henry ezredes május 6-án átnyújtotta a magyar béke delegációnak a legfelsőbb tanács választását a magyar ellenjavaslatokra”.¹⁶ „Mikor e sorokat írjuk, részletes hivatalos közlések még nem állanak rendelkezésünkre, de amennyit a félhivatalos sajtójelentésekből látunk, az épen elég. »Vae victis!« A gall Brennus kegyetlen szavai csengnek ki nekünk a Millerand által aláírt kísérőlevélből. Nem célunk vele itt polemizálni. A rosszakarató vagy a megvesztegetett embert érvekkel jobb belátásra bírni nem lehet. Az érvek ott voltak előttük. Térképek és számok beszéltek a Conseil Suprémének arról, micsoda örültséget és igazságtalanságot készül

12 Uo.

13 *Uj Nemzedék* (1920. június 5.), 2. évf., 134. sz. 1. o.

1920. június 4-ei száma az országos „néma tüntetésekről” írt, valamint Benárd Ágost kijelöléséről és feladatáról tájékoztatott. Lásd: *Uj Nemzedék* (1920. június 4.), 2. évf., 133. sz. 2. o.

14 *Uj Nemzedék* (1920. június 5.), 2. évf., 134. sz. 1. o.

15 *Népszava* (1920. június 5.), 48. évf., 134. sz. 1. o.

16 *Néptanítók Lapja* (1920. május 13.), 53. évf., 18-20. sz. 1. o.

elkövetni.” – áll Az entente felelt címet viselő cikkben.¹⁷ A lap továbbá közölte a kultuszminiszter nemzetgyűlésben elmondott beszédét is, ki a köznevelésnek is tulajdonította a magyar tragédiát. Véleménye szerint a köznevelés nem fordított elég figyelmet a nemzeti öntudat kialakítására, az iskolát nem tudta „közelhozni az élethez” és képtelen volt arra, hogy „testben is egészséges generációt neveljen”.¹⁸ A jövőben az oktatás feladataként mindezen hibák korrekcióját határozta meg Haller István. Mindemellett a Magyarország gazdasági és közlekedési földrajza címet viselő írás már számokat és tényeket is felhasználva, nagyon pontos adatokkal vetítette előre a békediktátum lehetséges, már-már biztosnak tűnő károkozásait.¹⁹ A kiadvány zárógondolatait a „A nemzeti megújulás erkölcsi feltételei” adták.²⁰

A magyar olvasók konkrét információhoz csak az 1920. június 6-ai lapokból juthattak. Mindegyikük a Havas Hírügynökség és a Magyar Távirati Iroda szikratávirata²¹ alapján írta meg cikkét, s ezáltal oly sok különbség tudósítás és tudósítás között nem fedezhető fel.²² Fontos adalék ugyanakkor az, hogy mindezek az írások nem az első oldalon kaptak helyet. A *Budapesti Hírlap* első oldalára a nemzetgyűlésben zajló vita kapott helyet, de a *Népszavában* is „csupán” a második oldalon megjelenő hír volt mindaz, ami Franciaországban történt.²³ A részletesség hiányával azonban nem voltak vádolhatóak e médiumok. A kicsivel több, mint negyedórás procedúrát a legrészletesebben ismertették olvasóikkal. Az elnöki székben Milleremet francia miniszterelnök foglalt helyet. Közölve lettek az asztalnál helyet foglaló országok nevei, s a francia miniszterelnök azon szavai, melyben ismertette, hogy az átnyújtott szerződés a május 6-ai, magyar delegációnak aláírásra átadott kontraktus szövegét tartalmazza, s

17 Uo.

18 Uo. 16. o.

19 Uo. 26-33. o.

20 Uo. 34-39. o.

21 Szikratáviróval leadott, illetve felvett távirat.

22 Vizi, 2020. 276. o.

23 Uo.

A békediktátum aláírásáról szóló tudósítás mellett ugyanezen az oldalon értesült az olvasó Apponyi Albert Jászberénybe történő utazásáról, Horthy Miklós kormányzó nyilatkozatáról a „magyar béke” kapcsán és Stresemann német politikus nyilatkozatáról a magyar-ügy vonatkozásában, aki mélyszégyen felháborodásának adott hangot a magyar állam megsemmisítése kapcsán. Lásd: *Budapesti Hírlap* (1920. június 6.), 40. évf., 135. sz. 2. o.

fölszólította a magyar delegátusokat az aláírásra.²⁴ „A magyar delegátusok ezután a Jegyző- könyvvezető nyomában az asztalhoz mentek, a hol aláírták a szerződést. Ugyanezt tették a szövetséges hatalmak megbízottai is, mire az alig tíz percig tartó ülést berekesztették. A magyar delegátusok a trianoni palotából szállásukra mentek. Versaillesban az ünnepi aktus alkalmából üzembe helyezték a szökőkutakat.” – közölte a *Budapesti Hírlap*.²⁵

A sajtótermékek értelemszerűen nem csak a június 4-ei versailles-i eseményekről tudósítottak, hanem a hazaiakról is. Hogy milyen volt itthon e nap? A városok feketébe öltöztek, szesztilalom volt érvényben, a szórakozóhelyek bezártak. Tíz órakor az egész országban tíz percre megállt az élet. Harangzúgás, leállt tömegközlekedési eszközök, zúgó harangok, bezárt üzletek, hivatalok, bankok. A fővárosban délelőtt istentiszteleteket tartottak, a nemzetgyűlés rövid időre összeült, s elfogadta Rakovszky Iván házelnök azon nyilatkozatát, melyen keresztül a Ház kinyilvánította, hogy a békediktátum igazságtalan.²⁶

Különös módon a békediktátum aláírása után megjelenő első száma a *Néptanítók Lapjának* a címlapján nem a június 4-ei eseményekkel foglalkozott, hanem az antant korábbi ultimátumáról tájékoztatott, s a vezércikk azt bizonygatta, hogy bár meg kell történnie az aláírásnak, ez még nem jelenti a büntetés jogosságának elismerését.²⁷ Dr. Bencs Zoltán a cikk írója a következő mondattal zárja sorait: „Mi, akik úgy érezzük, a magyar tanítóóság szívéen tartjuk e percben kezűnket, a mélységes bizalom és meggyőződés nyugodt biztosságával merjük Ígérni: »A magyar tanítók tudják, mit vár tőlük a történelem s meg fogják tenni a magukét!«”²⁸ Minden valószínűséggel nem véletlen, hogy e szám között egy szívbe markoló levelet, amit egy felvidéki magyar tanító írt ez év márciusában a szerkesztőségnek, s az új impérium magyarokat elnyomó intézkedéseiről

24 Uo., *Népszava* (1920. június 6.), 48. évf., 135. sz. 2. o.

A *Népszava* is második oldalán hozta, hogy Horthy kormányzó kihallgatáson fogadta az amerikai távirati ügynökség tudósítóját és egyebek között arról nyilatkozott, hogy rágalom Magyarország háborúra készülése a románok, a csehek és a szerbek ellen.

25 *Budapesti Hírlap* (1920. június 6.), 40. évf., 135. sz. 2. o.

Az *Uj Nemzedék* eltérően a *Budapesti Hírlaptól* és a *Népszavától* első oldalán közölte a Párizsban történeteket. Gyászkeretben, címként szerepelt a békediktátum aláírásának helye és ideje. Lásd: *Uj Nemzedék* (1920. június 6.), 2. évf., 135. sz. 1. o.

26 *Népszava* (1920. június 5.), 48. évf., 134. sz. 1. o.; *Uj Nemzedék* (1920. június 5.), 2. évf., 134. sz. 3. o.; *Budapesti Hírlap* (1920. június 5.), 40. évf., 134. sz. 1. o.

27 *Néptanítók Lapja* (1920. június 10.), 53. évf., 21-24. sz. 1. o.

28 Uo. 2. o.

tájékoztatót, de a nemzeti tragédiáról csak a június 24-én megjelenő szám tájékoztatta olvasóit. „Az ezeréves ország” címet viselő cikk így kezdődik: „Széttépve, megalázva, a világ előtt agyonrágalmazva áll a második ezerév küszöbén. Az elszakított részekben fiait, leányait kínozzák, gyötrik, gyalázzák. A határon jajszó hangzik át. Itthon pedig? Visszavonás, nyomor: a büszke magyar lerongyolva, idegentől fogad el alamizsnát, gyermeke idegenben eszi az irgalom kenyerét. S a megalázott magyar egymást marja, tépi. A sülyedés mélyebb már alig lehet.”²⁹ A szerző, Geőcze Sarolta ennek ellenére azt hangsúlyozta, hogy rendületlenül hinni kell a megújulásban. Kereste mindazokat az okokat, melyek a tragédiához vezettek, abból kiindulva, hogy csak a hibákból való tanulás lehet az, amiből építkezni lehet a jövőre nézve. Hibának vélte, hogy nem hozott Magyarország anyagi áldozatot annak érdekében, hogy a külföldi lejárató sajtókampányt újságcikkeken keresztül megakadályozza, a tragédia egyik okának tartotta a „bolsevista propagandát” és a kishitúséget. A cikk folytatása a következő lapszámban jelent meg.³⁰

A *Budapesti Hírlap* első oldalán Elvégeztetett címmel jelent meg írás 1920. június 5-én. A cikk az előző nap budapesti eseményeinek ismertetésével kezdődött, s hatalmas lelki tiltakozásnak minősítette mindezeket.³¹ A szerző tényszerűen közölte az olvasóival, hogy a békediktátum aláírása azt jelenti, Magyarország tudomásul vette a rá kirótt büntetéseket, mely ellen jelen pillanatban semmit nem tud tenni. Az aláírás terhét és tényét Krisztus keresztútjához hasonlította, de hangsúlyozta: az ország még nincs felfesztve arra a bizonyos keresztre. Leszögezte, hogy a revízió nehéz és hosszú folyamat lesz. A területszerzők szándékaival szemben csak úgy lehetünk eredményesek – állapította meg a szerző – ha erkölcsi és kulturális téren erősödik Magyarország. Ennek nehézségét abban is látta, hogy az elmúlt évek forradalmi eseményei „megdúlták, megbontották erkölcsi integritásunkat”.³² A cikk írója saját nemzedéke hibájának tulajdonította a tragédiát, melynek orvoslása ugyanerre a generációra vár. A *Budapesti Hírlap* vezércikke kérelemmel zárult. A „közpályán” dolgozóktól önfeláldozást, a polgároktól türelmet, lemondást, keresztény erényt, becsületes hazafiságot, erkölcsösséget, férfias önértetet kért és követelt annak érdekében, hogy azt a vezércikk elején említett

29 *Néptanítók Lapja* (1920. június 24.), 53. évf., 25-26. sz. 1. o.

30 *Néptanítók Lapja* (1920. július 8.), 53. évf., 27-28. sz. 5-8. o.

31 *Budapesti Hírlap* (1920. június 5.), 40. évf., 134. sz. 1. o.

32 Uo.

krisztusi keresztre feszített igazságot a nemzet visszaszerezze.³³

A *Népszava* ugyanezen a napon Aláírás után címmel közölt vezércikket. Az írás bevezetője tényközlő: megtörtént a békediktátum aláírása. Ezt követően azonban már a jövő került előtérbe, mintegy programot adva arra, hogy milyen legyen az elindulás azon az úton, amely visszaszerzi a régi nagyságot és hatalmi pozíciót „a népek nagy világversenyében”.³⁴ Hosszan fejtegette a vezércikk azt, hogy a világháborút megelőzően és annak kitörésekor az országnak nem volt szabad akarata, hiszen a kettős monarchia részeként, teljes önállósággal nem rendelkezett, s a nézetkülönbségek ellenére tisztességesen és szövetségesi hűségben végigharcolta a háborút. Az írás második fele fogalmazza meg a leglényegesebb üzenetet: „(...) a nagy múlt nemcsak predesztinál, hanem kötelez is. Nem elég élni akarni, élni tudni is kell.”³⁵ Majd úgy folytatta, hogy „Ma még nem látjuk az utat kijelölve, amelyen az ország új élete felé elindulhat”, de a vezércikk írója erre nézve is megpróbál útmutatást adni. Apponyi Albertnek, a magyar békedelegáció vezetőjének a személyét és politikai programját jelöli meg követendő példának. Teszi ezt úgy, hogy közben nem titkolja, hogy „A magyar szociáldemokrácia nem tartozott sohasem Apponyi gróf rajongói közé, őt sem számíthattuk soha barátaink sorába e kölcsönös rezerváltság tehát jogot ad nekünk arra, hogy az ország mai válságos helyzetében őszintén kifejezhessük fölfogásunkat személyét illetően és kifejezést adjunk annak, amit tőle az ország érdekében várunk.”³⁶ A cikk azzal zárul, hogy az ellenségeknek meg kell mutatnunk, hogy a nemzet tud és akar élni.

A *Nemzeti Újság* címlapján 1920. június 4-én két cikk is szerepelt. Egyiknek „Nincs béke igazság nélkül”, a másikkal „Megállt a nemzet szívverése...” volt a címe. Előbbi bevezetőjében megállapította, hogy nincs a világon olyan magyar, akit jelen pillanatban ne a rémület, az elkeseredettség és a „néma harag” jellemezne. Leszögezte, hogy hiába áll szándékában a „világ hatalmasainak”, a magyarokból soha nem lesznek „oláhok, rácok, csehek”, mint ahogy „az akác soha sem terem vadalmát, a tölgy nem hajt csalánvirágot, a rózsatőn nem fakad bojtorján”.³⁷ Vezérgondolata az írásnak, hogy nem lehet a Magyarországgal aláíratott szerződést békeszerződésnek nevezni, hiszen a „gyalázatosan megraboltak” szívébe nem költözhet béke.

33 Uo.

34 *Népszava* (1920. június 5.), 48. évf., 134. sz. 1. o.

35 Uo.

36 Vizi, 2020. 276. o.; *Népszava* (1920. június 5.), 48. évf., 134. sz. 1. o.

37 *Nemzeti Újság* (1920. június 5.). 2. évf., 134. sz. 1. o.

„Ha ezt nevezik békének, akkor felfordult a világ erkölcsi rendje: rablók lettek a tömlöctartók és az emberiség megrontói, nyugalmanak felkavarói, jövőendő vérözönök magvetői lettek bírák az erkölcs, a jog és az igazság fölött. Hát, nem a békét írták ma alá, csak a békeokmányt, mert a békét majd az igazság soha el nem temethető diadala hozza meg.” – állapította meg a szerző.³⁸ Zárógondolata a cikknek az volt, hogy a Magyar Királyságot „meggyalázta” Európa, melyet egy évezreden keresztül védelmezett, azaz „lábbal tiportak, szétszaggattak, halálra ítélték, megosztottak egy gyönyörű országon, mint egykor a Megváltó palástján a gonoszok”, de mindennek ellenére, „megtépve, megcsufolva” is tudja a nemzet, hogy „a lehetetlenből soha sem lesz lehetséges: Magyarország él és megmarad”.³⁹

A címlap másik cikke „minden korok legigazságatlanabbik” okmányának nevezte a békediktátumot, amely az „ezredéves Magyarország testét szabdalja életképtelen hulladarabokká”.⁴⁰ Miután leszögezte a cikk írója, hogy „a nyugati nagyhatalmak zsarnoki önkénye” sosem fogja elérni azt, hogy a magyarság beleegyezését adja a diktátum „szentesítéséhez”, részletesen tájékoztatta olvasóit a fővárosban június 4-én lezajlott tiltakozó akciókról és rendezvényekről. Így informálódhatott a lapot kézbe vevő az elszakított területekről elmenekülők tömegdemonstrációjáról, a Bazilikában celebrált szentmiséről, az Egyetem-templomban és a Kálvin-téri református templomban tartott istentiszteletekről, a fővárosi tanács tiltakozó üléséről és a Petőfi-szobornál tartott tüntetésről is.⁴¹

A trianoni békediktátum becikkelyezése a Budapesti Hírlap, a Nemzeti Újság, A Népszava és a Néptanítók Lapja hasábjain

Bár 1920. június 4-én Dr. Benárd Ágost népjóléti és munkaügyi miniszter és Drasche-Lázár Alfréd rendkívüli követ és maghatalmazott miniszter Versailles-ban a Nagy Trianon kastélyban a magyar kormány képviselőiben aláírták a 364 cikkből álló békediktátumot, ez még nem jelentette azt, hogy hatályossá is vált. A békeszerződés becikkelyezése, ratifikálása és törvényerőre emelése még valamennyi aláíró ország törvényhozásának feladata volt. E nemzetközi jog szempontjából szükséges, a szuverén államhatalom részéről bekövetkező formális elfogadása a diktátumnak a

38 Uo.

39 Uo.

40 Uo.

41 Uo. 1-2. o.

„nagyközönség előtt kevésbé ismert” volt.⁴² Nem véletlen, hogy a *Néptanítók Lapja* novemberben hosszú cikkben próbálta megmagyarázni olvasóinak, hogy mi is az a ratifikáció. „A nemzetközi szerződések megerősítése mindenütt az államfő joga, alkotmányos államban azonban nagyfontosságú szerződéseknél e jog csak akkor gyakorolható, ha a ratifikálandó szerződést megelőzőleg a parlament letárgyalta és elfogadta. (Ezt nálunk az 1920. évi I. tc. 13. §-a kifejezetten elő írja.)” – hívta fel az olvasó figyelmét a lap.⁴³ „Maga a ratifikáció nemzetközileg csak a ratifikált szerződés-példányok kölcsönös kicserélésével válik perfektté. (...) A békeszerződés 364. §-a szerint a ratifikációs okiratokat Párisban kell a magas szerződő felek mindegyikének letétbe helyeznie. Mihelyt egyfelől Magyarország, másfelől három szövetséges és társult főhatalom (valószínűleg Franciaország, Anglia és Olaszország) részéről ez megtörtént, a letétbehelyezésről egy ú. n.⁴⁴ »első jegyzőkönyv« (un premier procès-verbal) vétetik fel, s e jegyzőkönyv felvételének napján lép életbe a békeszerződés ezen főhatalmakra és Magyarországra nézve. Ez az időpont lesz egyúttal a szerződésben foglalt összes határidők életbeléptének a kezdete is. Minden más hatalomra nézve a szerződés azon a napon fog életbe lépni, melyen ratifikációja Párisban átnyújtott. A francia kormány a ratifikációk átnyújtásáról fölvetett jegyzőkönyveknek egy-egy hitelesített másolatát az összes szignatárius⁴⁵ hatalmaknak megküldeni tartozik. Ennek megtörténtével a ratifikációs eljárás végleg befejezést nyer.” – írta Dr. Bencs Zoltán cikkében.⁴⁶ A szerző továbbá arról tudósított, hogy a magyar kormánynak szándékában áll minél előbb a nemzetgyűlés elé terjeszteni törvényjavaslatot, melynek elfogadása lényegében nem más, mint a „halálos ítéletünk” megerősítése.⁴⁷ E paradox gondolat késztette arra Bencset, hogy magyarázatot adjon arra: Miért is kell ennek megtörténnie? A cikk szerzője szerint ugyanolyan kényszerhelyzetben van a magyar kormány, mint a diktátum aláírásakor. „Az »á«-t kimondtuk, most ki kell mondanunk a »b«-t is.” – írta Bencs Zoltán.⁴⁸ Bencs szerint a magyar kormány tapasztal pozitív változást a Magyarországgal szemben korábban ellenségesen fellépő országok

42 *Néptanítók Lapja* (1920. november 11.), 53. évf., 44-46. sz. 15. o.

43 Uo.

44 úgynevezett

45 aláírt

46 *Néptanítók Lapja* (1920. november 11.), 53. évf., 44-46. sz. 15. o.

47 Uo.

48 Uo.

közhangulatát illetően, s ezt kockára tenni nem akarja. A ratifikáció lehetőséget teremthet arra, hogy elkezdődjön egy „békés harc” az ország ezeréves határainak visszaállításáért. Hangsúlyozta, hogy a békeszerződés megerősítése nem jelent lemondást a további küzdelemről a diktátum ellen, hanem azt jelenti, hogy „felszabadulnak megkötözött kezeink, megnyílnak előttünk az idegen határok eddig úgyszólván hermetice lezárt kapui s mint a süket falak közül a szabadba került ember, belekiálthatjuk a visszhangos világba a magunk nagyszerű igazát”.⁴⁹ Mindennek azonban feltétele a ratifikáció, s ezt mindenkinek tudnia kell. Bár a *Néptanítók Lapja* szerzőjének sorai a kormány magabiztosságát sugallta, koránt sem volt ilyen egyszerű a helyzet. Az 1920. július 19-én hivatalba lépő első Teleki-kormány, melynek külügyminiszteri posztját ideiglenesen 1920. szeptember 22-ig maga a miniszterelnök töltötte be, 1920. július 22-én mutatkozott be a Nemzetgyűlésben, s Teleki Pál miniszterelnöki bemutatkozó beszédében a békeszerződéssel kapcsolatban – éppen a fenti cikkben is említett nagyhatalmak közvéleményének magyar szempontból pozitív változására is hivatkozva – úgy fogalmazott, hogy a győztesek most már megértőbbek lesznek azon óhajunkkal kapcsolatban, hogy változtatni kell a békeszerződésen.⁵⁰ Maurice Fouchet budapesti francia főbiztos Teleki kijelentéseit összefüggésbe hozta a béke magyarországi ratifikációjának kérdésével. Alexandre Millerand francia miniszterelnöknek és egyben külügyminiszternek 1920. július 24-én írt jelentésében így fogalmazott: „Igaz, hogy Magyarország már aláírta a békeszerződést, ám törvénybe iktatásáról sem szabad megfeledkezni. Márpedig Teleki gróf tegnapelőtt az országgyűlésben elmondott programbeszédében olyan kijelentéseket tett, amelyekben nem lehet átsiklanunk. Az országgyűlési jóváhagyás fölösleges – ez volt a lényege mondandójának –, mivel az antant is hajlik a békeszerződés módosítására, amely szerződés maga a teljes csőd.”⁵¹ A ratifikáció csúsztatása a cseh, a szerb és a román kormányokat is arra ösztönözte 1920 késő nyarán, hogy közösen sürgessék Párizsban a magyar békeszerződés ratifikációjának nagyhatalmak általi kikényszerítését.⁵² Fouchet 1920. szeptember 5-i jelentésében megint foglalkozott a békeszerződés lehetséges nemzetgyűlési

49 Uo. 16. o.

50 Vizi László Tamás (2016): A „kegyetlenül szomorú kötelesség” – A trianoni békediktátum becikkelyezése I. (1920. június – 1920. október). In: Közép-Európai Közlemények, IX. évf. 4. sz. No. 35. 193. o.

51 Uo. 194. o.

52 Uo. 194-195. o.

ratifikációjával. Jelentését ismételten Millerand miniszterelnöknek címezte. „A békeszerződés országgyűlési jóváhagyása Budapesten rendkívül kényes kérdésnek számít. (...) a magyar kormánynak nem sürgős a békeszerződés országgyűlési jóváhagyása, és ezt Kánya nyíltan meg is mondta. Mire én fölhívtam a figyelmét arra, hogy bármennyire elviselhetetlennek tűnnek is a békeföltételek a magyar hazafiaknak, egy már aláírt egyezmény törvénybe iktatása semmit sem rontana az ország helyzetén, mi több, a ratifikálás azzal az előnnyel is járna, hogy Magyarország visszakapná a pécsi körzetet, és az általános béke megteremtésének esélyei is javulnának. Kánya mindennek hallatán érzéketlen maradt.”⁵³ A budapesti francia főbiztos sorai és jelentései árulkodóak a trianoni békediktátum törvénybe iktatásával kapcsolatos kormányzati szándékról, s az is tény, hogy 1920 szeptemberében a nagyhatalmak kénytelenek voltak nyomást gyakorolni Magyarországra annak érdekében, hogy a ratifikációs folyamatokat felgyorsítsák.

A ratifikációval – érdekes módon – 1920 novemberéig, a magyar országgyűlés becikkelyezéséről szóló döntéséig kevés alkalommal, s 1921. július 26-a, a ratifikációs okmányok kicserélése előtt is csak egyszer foglalkozott a *Néptanítók Lapja*. Körösi Henrik az Új idők – új feladatok című cikkében azt a témát járta körül, hogy a béke ratifikációja milyen új változásokat eredményez az iskolák külső és belső életében.⁵⁴

A *Népszava* 1920. október 5-ei számában számolt be arról, hogy gróf Csáky Imre külügyminiszter a *Neue Freie Pressenek* adott nyilatkozatában kitért arra, hogy a kormány a lehető legrövidebb idő alatt ratifikálni akarja a trianoni békeszerződést.⁵⁵ A cikk közölte, hogy Rubinek Gyula kereskedelemügyi miniszter is azt nyilatkozta: „A békeszerződés ratifikációja legközelebb szőnyegre kerül és a nemzetgyűlésre hárul majd az a föladat, hogy az úgynevezett békeszerződést törvénybe iktassa. Ebből a szomorú aktusból le kell vonnunk azt a tanulságot is, hogy a jövőben nagyobb körültekintéssel kell eljárunk, ha fegyvert fogunk.”⁵⁶ A hónap második felében a lap olvasói tudomást szerezhettek arról, hogy a magyar kormány „határozott felszólítást kapott” az „ántánt-hatalmak ötös tanácsától”, hogy a ratifikációnak november elsejéig meg kell történnie.⁵⁷

53 Uo. 195. o.

54 *Néptanítók Lapja* (1921. január 20.), 54. évf., 1-3. sz. 1. o.

55 *Népszava* (1920. október 5.), 48. évf., 235. sz. 1. o.

56 Uo.

57 *Népszava* (1920. október 23.), 48. évf., 251. sz. 2. o.

A miniszterelnök „technikai nehézségekre” hivatkozva lehetetlennek tartotta, hogy a megszabott határidőre teljesítse a kértetket, a ratifikáció kérdésének végleges rendezését újév tájára datálta. Arról is szivárgott ki hír, hogy a ratifikációs törvényjavaslat 8-10 szakaszból fog állni, s a magyar külügyminiszter a folyamat lezáródásától azt várja, hogy a szomszédos, eddig „ellenséges” országokkal megindulhat a gazdasági összeköttetés. A kitűzött határidő valóban teljesíthetetlennek bizonyult, így október végén a párizsi lapok híradásaiból táplálkozva a *Népszava* azt közölte olvasóival, hogy a békeszerződés ratifikálásának új határideje november 15-e. A Franciaország, Anglia és Olaszország képviselői által Magyarországnak küldött jegyzék hangsúlyozta, hogy a határidőt „semmiesetre sem fogják tovább kitolni”.⁵⁸

November elején a ratifikálás kérdése a külügyi bizottság elé került. Mielőtt a ratifikálásról szóló törvényjavaslat érdemi tárgyalására rátért volna a testület, gróf Sigray Antal kérdést tett fel azzal kapcsolatban, hogy az antant valóban konkrét határidőt szabott-e meg a béke ratifikálására vonatkozóan. Gróf Csáky Imre külügyminiszter megerősítette a hírt és hozzátette, hogy az „ántant eme bejelentéséhez olyan további kijelentéseket fűzött, amelyek az ántánt fölhívásának komolyságára engednek következtetni”.⁵⁹ A külügyminiszter ezután utalt a törvényjavaslat indoklására, amely részletesen kifejtette mindazokat az indokokat, amelyek a kormányt a ratifikálásra rábírják.⁶⁰ A felszólalók között Apponyi Albert rámutatott arra, hogy a ratifikálás bizonyos „előnyökkel is jár”, mert ezt követően lehetőség nyílik arra, hogy a „nemzetek szövetségébe fölvétessünk, ami az egyedüli békés út egy olyan akció követésére, amely a béke revíziójára vezethet”.⁶¹ Andrassy Gyula gróf, a bizottság elnöke az általános vitát lezárva a maga részéről is kiemelte annak fontosságát, hogy az ország belső jogrendjének szilárdnak kell lenni. „Ha a kormány ebben a kérdésben a legkérlelhetlenebb eréllyel és bátorsággal jár el, a parlament támogatására ebben a tekintetben mindenkor biztosan számíthat.” – hangsúlyozta az elnök.⁶² A bizottság ezt követően részleteiben is letárgyalta és Beniczky Ödön stiláris módosításával elfogadta a javaslatot.

Rövidesen a ratifikációs javaslatot a nemzetgyűlés közgazdasági

58 *Népszava* (1920. október 31.), 48. évf., 253. sz. 2. o.

59 *Népszava* (1920. november 3.), 48. évf., 259. sz. 2. o.

60 Uo.

61 Uo.

62 Uo.

bizottsága is tárgyalta, ahol az általános vitát megelőzően a külügyminiszter arra hívta fel a figyelmet, hogy az a Németország is, amely sokkal erősebb, mint hazánk, a győztes hatalmak felszólítására „szó nélkül azonnal ratifikálta a békét”.⁶³ „A győztes hatalmuk akarataival szembeszállni öngyilkosság lenne. Egy nemzetnek pedig nem szabad öngyilkosságot elkövetnie, legalább is azoknak, akik a történelem előtt felelősséggel tartoznak, minden erejükkel küzdeniök kell, hogy a nemzetet ebben meggátolják. Ezek azok a momentumok, amelyeket szem előtt kell tartani akkor, amidőn a nemzetgyűlés a ratifikálás kérdésében állást foglal.” – mondta Csáky.⁶⁴ A kormánypárt értekezletet tartott, ahol határozat született arra vonatkozóan, hogy amennyiben akad olyan képviselőjük, aki a ratifikálás ellen irányuló mozgalomhoz csatlakozik, annak ki kell lépnie a pártból.⁶⁵

1920. november 9-én délután a közjogi bizottság is megszavazta a ratifikációs javaslatot, este pedig a kormánypárt értekezlet keretén belül fogadta el a békeszerződés becikkelyezését tartalmazó javaslatot. Sorshúzás útján megejtették a jelölést a bizottságok előadói tisztségére vonatkozóan és döntés született arról, hogy a bizottsági jelentést november 11-én terjesztik a nemzetgyűlés elé.⁶⁶ A *Népszava* november 13-ai száma tájékoztatta az olvasót arról, hogy a kormány hosszas tárgyalások után megállapodott a nemzetgyűlés pártjaival a trianoni békeszerződés ratifikálása kapcsán.⁶⁷ Másnap a címlapon az alábbi két cím volt olvasható: A nemzetgyűlés becikkelyezte a békeszerződést, A becikkelyezés nemzetgyűlési aktusa. Ratifikáció a nemzetgyűlés tiltakozása mellett.⁶⁸ Utóbbi arról írt, hogy „a nemzetgyűlés szombati ülése a trianoni békeszerződés becikkelyezése alkalmából gyászos külsőségek között és a szomorú meghatottság jegyében folyt le”.⁶⁹ Huszár Károly, mint a külügyi bizottság előadója, eleget téve „kegyetlenül szomorú kötelességének” elfogadásra ajánlotta a trianoni békeszerződés törvénybeiktatásáról rendelkező javaslatot.⁷⁰

63 *Népszava* (1920. november 6.), 48. évf., 262. sz. 2. o.

64 Uo.

65 Uo.

A kormánypártból Balla Aladár, Czettler Jenő, Pallavicini György, Huszár Elemér és Reischl Richárd léptek ki. Lásd: *Népszava* (1920. november 13.), 48. évf., 268. sz. 3. o.

66 *Népszava* (1920. november 10.), 48. évf., 265. sz. 3. o.

67 *Népszava* (1920. november 13.), 48. évf., 268. sz. 3. o.

68 *Népszava* (1920. november 14.), 48. évf., 269. sz. 1. o.

69 Uo.

70 Uo.

Huszár szavai után többen a képviselők közül a következőt kiáltották: Hiszünk Magyarország föltámadásában! Balla Aladár a közjogi és Jármű József a közgazdasági bizottság előadói szintén elfogadásra ajánlották a békeszerződést, ugyanakkor akadt olyan képviselő Friedrich István személyében, aki meggyőződéssel állította azt, hogy a ratifikálás megtagadása nem járt volna olyan „veszedelemmel”, mint azt a miniszterelnök, a külügyminiszter és Apponyi Albert gondolták. Míg zajlott az ülés, többen a képviselők közül kivonultak az épület kupolacsarnokába, ahol elénekelték a Szózatot. Éppen Teleki miniszterelnök kezdte meg felszólalását, amikor az énekhang beszűrődött. Ekkor az ülésteremben tartózkodó képviselők is énekelni kezdtek. A Szózat eléneklése után Teleki folytatta beszédét, melynek végén elfogadásra ajánlotta a becikkelyezésre vonatkozó javaslatot, amely szerinte a „nemzet kérdése és nem pártkérdés”.⁷¹ Ezt követően Rakovszky elnök megállapította, hogy a becikkelyezéssel kapcsolatos vita véget ért s néhány perces szünetet rendelt el. Szünet után feltette a kérdést, hogy a nemzetgyűlés elfogadja-e a békeszerződés becikkelyezéséről szóló javaslatot. A feltett kérdésre hatalmas csönd volt a válasz, majd Rakovszky közölte, hogy mindezt igennek veszi. Ugyanakkor elfogadtak egy tiltakozó nyilatkozatot is, majd újból eléneklésre került a Szózat. Több képviselő is könnyeivel küszködött. Ezután részleteiben is megszavazták a becikkelyező javaslatot, majd Pallavicini örgróf és Teleki miniszterelnök fölszólalásai után elfogadták előbbinek azt az indítványát, hogy mindaddig, amíg az elszakított országrészek idegen megszállás alatt vannak, gyászlobogó lengjen az Országház épületén. A budapesti események megtették hatásukat Nyugat-Európában. A Magyar Távirati Iroda jelentését felhasználva közölte a *Népszava*, hogy a holland kormány tájékoztatta Magyarországot ottani képviselőjét: Wilhelmine királynő elismeri Magyarországot és a magyar kormányt.⁷²

A *Budapesti Hírlap* a ratifikációval kapcsolatosan először októberben közölt információkat. Rubinek Gyula kereskedelmi miniszter Kecskemét mellett kiscsárdák jelenlétében elmondott beszédét idézte, amelyben a politikus az aktuális politikai helyzetről tájékoztatót. Rubinek a következőképpen fogalmazott a ratifikációt illetően: „A békeszerződés ratifikációja legközelebb szőnyegre kerül. Össze kell fognunk ennek a maroknyi nemzetnek, hogy elkövetkezzék az nap, a melyen egységes akarattal fog állni a mögött a zászló mögött, amelyet remélhetően még

71 Uo. 2. o.

72 *Népszava* (1920. november 19.), 48. évf., 273. sz. 1. o.

Horthy Miklós fog lobogtatni.”⁷³ Az október 12-ei számában Teleki Pál miniszterelnök Szegeden elmondott beszédével kapcsolatosan is kiemelte a lap azt, hogy a gróf gondolatmenete a béke ratifikációjának kérdését is érintette.⁷⁴ A hónap végén a népszerű sajtótermék címlapon foglalkozott a témával. Egy rövid cikk próbált az országgyűlés számára tanácsot adni, hogy miképpen történjen a békediktátum hitelesítése. „Azért azt bátorkodunk javasolni a nemzetgyűlésnek, hogy utasítsa előadóját, hogy ezzel a szóval tegye az okiratsomót a Ház asztalára: Itt van a béke, tessék ratifikálni. Azután szólaljon meg az elnök, mondván: Miután senki sem kíván a tárgyhoz szólani, az előterjesztett írásokat elfogadottnak jelentem ki. Aztán térjen a Ház, térjen az ország napirendre. Nem érünk rá arra, hogy időnket azzal töltsük, a min nem változtathatunk.” – fogalmazott a szerző.⁷⁵ Nem véltelen az időzítése az imént idézett írásnak, hiszen ugyancsak e szám közölt cikket arról, hogy a „ratifikáló törvényjavaslat” már a nemzetgyűlés elé került.⁷⁶ Három nappal később a Magyar Távirati Iroda jelentését átvéve közölte a hírlap, hogy a kormányzó elnöklésével tartott a minisztertanács ülést, ahol a békeszerződés ratifikációjával kapcsolatosan felmerülő kérdéseket vitatták meg, de téma volt az elszakított területekről elűzöttek és az anyaországba menekülők ügye is, mely „súlyos helyzet elé viszi az országot”.⁷⁷ Az olvasó tudomást szerezhetett Apponyi Albert álláspontjáról is, aki székesfehérvári díszpolgárrá avatásakor mondott köszönetében kitért a ratifikáció kérdéskörére is. „Talán feltűnőnek látszik hogy, ha már az egyszerű köszönetnyilvánítás határán túlmentem, nem szóltam arról, a mi ebben a pillanatban a lelkeket elfoglalja; a béke ratifikációjáról, illetőleg hogy nem ezen a témán kezdtem beszédemet. (...) Ha az elvesztett háború folytán előállott körülmények nyomása ezt az igazságtalan békét, a mely soha bele nem nyugodhatott, mert ránk kényszerítették, akkor a ratifikáció nem egyéb, mint a kínos ügy elintézésének egyik, hogy úgy mondjam bürokratikus stádiuma, a mely sem jóban, sem rosszban kilátásainkon, reményeinken, törekvéseinken nem változtat. Érthető, hogy ez a formáság, a mely nemzetközi jog szerint befejezetté teszi a békeszerződést, a melynek jogi jelentőségét tehát senki sem tagadhatja, újból felkorbácsolja mindazokat a szenvedelmeket, a melyek a ránk kényszerített béke ellen irányulnak. Érthető és jogos, kétségbe kellene esnünk, ha nem volna így,

73 *Budapesti Hírlap* (1920. október 5.), 40. évf., 235. sz. 2. o.

74 *Budapesti Hírlap* (1920. október 12.), 40. évf., 241. sz. 1. o.

75 *Budapesti Hírlap* (1920. október 27.), 40. évf., 254. sz. 1. o.

76 Uo. 2. o.

77 *Budapesti Hírlap* (1920. október 30.), 40. évf., 257. sz. 1. o.

ám de a higgadt megfontolás nem lát a ratifikációban sem újabb katasztrófát, sem újabb megaláztatást, hanem csak végső mondatát egy fejezetnek, a melyet le kell zárni, hogy történelmünk újabb, szebb, biztatóbb, dicsőbb fejezeteit megírjuk.” – mondta beszédében Apponyi Székesfehérváron.⁷⁸

„A béke ratifikálása pártkérdés” – állt a november 6-ai szám címlapján.⁷⁹ Minderről meg is győződhetett az olvasó a 4. oldalon, ahol arról olvashatott, hogy az Ébredő Magyarok Egyesületének országos központi választmánya elhatározta, hogy „teljes erővel és végsőkig menő kitartással fog összes szervezeteivel harcolni a béke ratifikálása ellen”.⁸⁰ Az említett harc a nemzetgyűlés épületének falain kívül is folytatódott. A Társadalmi Egyesületek Szövetségének vezetősége a Múzeum-kertben tartott tiltakozó gyűlést, de az esti órákra már kisebb tüntető csoportok járták a főváros utcáit, s „többfelé verekedések voltak számos sebesüléssel”.⁸¹ November 10-én tudósított a lap arról, hogy a kormányzópart elfogadta a ratifikációs javaslatot.⁸² Másnap a „megszállott törvényhatóságok” követéinek gyűlését tartották Pest vármegye székházában, ahol a jelenlévők tiltakoztak a béke ratifikációja ellen.⁸³ A ratifikáció megtörténte előtt az antant jegyzéket intézett a kormányhoz, minden valószínűséggel azért – vélte e sajtóorgánum –, hogy megkönnyítsék „a keserű pohárnak felhörpintését”.⁸⁴ A jegyzék a következőket tartalmazta: „A nagykövetek tanácsa megfelelő lépéseket tett a Magyarországgal szomszédos államok kormányainál, hogy azokat a nemzetiségi vagy vallási kisebbségek szerződészerűen elismert jogainak tiszteletbentartására készítse. A szövetséges hatalmak kormányai szilárdan el vannak tökévelve e politikai irányelv mellett kitartani, melynek különösen hathatósan fognak érvényt szerezhetni a trianoni békének ratifikálása után. A fentemlített lépés mindazáltal ettől a körülménytől függetlenül eszközöltetett. A halármegállapító bizottság kérdésével a nagyhatalmak ugyancsak a kíséreléssel értelmében foglalkoznak, ez a bizottság azonban csak a béke hatályba lépése után fogja működését megkezdhetni.”⁸⁵

78 *Budapesti Hírlap* (1920. október 30.), 40. évf., 257. sz. 1. o.

79 *Budapesti Hírlap* (1920. november 6.), 40. évf., 262. sz. 1. o.

80 Uo. 4. o.

81 *Budapesti Hírlap* (1920. november 9.), 40. évf., 264. sz. 3. o.

82 *Budapesti Hírlap* (1920. november 10.), 40. évf., 265. sz. 1. o.

83 *Budapesti Hírlap* (1920. november 11.), 40. évf., 266. sz. 4. o.

84 *Budapesti Hírlap* (1920. november 12.), 40. évf., 267. sz. 1. o.

85 Uo.

Oberschall Pál jogtanár Egy ratifikáció története címet viselő cikkében mutatott rá arra, hogy 1871-ben a franciák ugyanazt szenvedték el, amit most ránk akarnak erőltetni, s figyelmeztetett: „A mi lelkünkben is ott fog élni, ha e békét ratifikáljuk, négy Elzász-Lotaringiának égő sebe. És mi is hiszünk egy feltámadásban és lelkünket eltölti a Glória Victis hite.”⁸⁶ Akárcsak a *Népszava*, a *Budapesti Hírlap* is részletesen számolt be a „soha még olyan megrázó” nemzetgyűlésről, amelyen feketébe öltözve jelentek meg a képviselők „síri csöndben” a Szózatot is elénekelve szavazták meg a trianoni béke becikkelyezését.⁸⁷ Aztán e csönd után a megszokott zaj lett ismét úrrá a Házban, olyannyira, hogy november 17-én már arról számolt be a lap, hogy olyan hangos ülésre került sor, mely az obstrukciós harcok legvadabb korszakára emlékeztetett.⁸⁸ Természetesen a vita egyik fő tárgya az volt, hogy ki milyen magatartást tanúsított a becikkelyezés során...

A *Nemzeti Újság* először 1920 szeptemberében említette a ratifikáció kérdését gazdasági vonatkozású cikkében. A lap felhívta a figyelmet arra, hogy a külkereskedelmi képviselet szervezését nagyon hátráltatja a trianoni békeszerződés azon pontja, mely szerint a ratifikációig „ellenséges államokban” hivatalos képviselete Magyarországnak nem lehet.⁸⁹ E hónap végén már arról tájékoztatta olvasóit, hogy a parlament munkaprogramjába felkerült a ratifikációról szóló törvényjavaslat tárgyalása.⁹⁰ Akárcsak a vizsgált sajtóorgánumok többsége közölte Rubinek Gyula kecskeméti beszédének azon részét, mely a becikkelyezésre vonatkozott, hírül adta, hogy az antant szoros határidőt szabott a ratifikáció kapcsán, s Apponyi székesfehérvári beszéde is hír volt. Mindemellett írt arról, hogy az erdélyi magyar püspökök nem tették le az esküt a bukaresti kormány felszólítása ellenére sem, mert az egyházi elöljárók arra a következtetésre jutottak, hogy a békeszerződés csak a ratifikációval lép hatályba, így annak megtörténtéig kivárnak.⁹¹ A novemberi tudósítások között feltűnően sok azoknak az a száma, amelyek a trianoni béke becikkelyezése elleni tiltakozásokról szólnak. Hosszú cikk foglalkozott például az Ébredő Magyarok Egyesületének azon akciójával, mely következtében fél óra

86 *Budapesti Hírlap* (1920. november 13.), 40. évf., 268. sz. 1. o.

87 *Budapesti Hírlap* (1920. november 14.), 40. évf., 269. sz. 1-2. o.

88 *Budapesti Hírlap* (1920. november 17.), 40. évf., 271. sz. 1. o.

89 *Nemzeti Újság* (1920. szeptember 8.). 2. évf., 213. sz. 5. o.

90 *Nemzeti Újság* (1920. szeptember 25.). 2. évf., 227. sz. 1. o.

91 *Nemzeti Újság* (1920. október 17.). 2. évf., 246. sz. 3. o.

erejéig vonat- és villamosjáratok álltak le országosan.⁹² A fenti lapokhoz képest alaposabban foglalkozott azzal, hogy mely országok vették fel Magyarországgal a ratifikációt követően a korábban megszakított diplomáciai kapcsolatot,⁹³ és görcső alá vette azt is, hogy Svájc egyik legtekintélyesebb lapja, a *Züricher Zeitung* a trianoni béke ratifikációjával kapcsolatban miket közölt olvasóival.⁹⁴

Összegzés

A trianoni békediktátum 1920. június 4-i aláírásáról valamennyi korabeli sajtóorgánum részletesen beszámolt, mint ahogy arról is, hogy a megcsonkított ország lakossága milyen módon tiltakozott az igazságtalan szerződés ellen. A korabeli sajtótermékek cikkeit érdemes görcső alá venni, mert szemléltetni tudják e tragikus nap közhangulatát, prezentálni tudják az eseményeket. Terjedelmi korlátok miatt e tanulmányban részletes elemzés tárgyává a *Budapesti Hírlap*, *Nemzeti Újság*, *Népszava*, *Néptanítók Lapja* című lapokat tettem.⁹⁵ Megvizsgálva e lapok tartalmát megállapítható, hogy a magyar társadalom a Versailles-ban történekről csak június 5-től ismerhetett meg részleteket. Ugyanakkor az országos tiltakozó akciók szerveződéséről, a tervezett demonstrációk helyszínéről, valamint mindezek megtörténének részleteiről a hírlapok olvasói június elejének mindegyik napján precíz és részletes tudósítást kaptak.

A vizsgált sajtóorgánumok mindegyike, függetlenül, hogy kormánypárti, vagy éppen ellenzéki lapnak volt tekinthető, igazságtalannak és tragikus következményekkel járó diktátumnak nevezte a szerződést. A többnyire

92 *Nemzeti Újság* (1920. november 5.). 2. évf., 261. sz. 3. o.

93 *Nemzeti Újság* (1920. november 16.). 2. évf., 270. sz. 3. o.

94 *Nemzeti Újság* (1920. november 20.). 2. évf., 274. sz. 2. o.

95 A trianoni békediktátum ratifikációjára vonatkozó sajtótörténetről lásd még: Vizi László Tamás: A „kegyetlenül szomorú kötelesség” – A trianoni békediktátum becikkelyezése I. (1920. június – 1920. október). Közép-Európai Közlemények, IX. évf. 2016/4. szám. No. 35. 191-209. o.; Vizi László Tamás: A „kegyetlenül szomorú kötelesség” A trianoni békediktátum becikkelyezése 2. 1920. október 26. – 1920. november 12. Közép Európai Közlemények, XI. évf. 2018/4. No. 43. 227-251. o.; Vizi László Tamás: „A kegyetlenül szomorú kötelesség”. A trianoni békediktátum becikkelyezése 3. A ratifikációs vita a Nemzetgyűlésben. 1920. november 13. In. Közép Európai Közlemények, XII. évf. 2019/4. No. 47. 231-254. o.; Vizi László Tamás: A keserű pirulák. In. „Valami fáj, ami nincs” A trianoni békekötés előzményei és következményei. Veritas Történetkutató Intézet és Levéltár–Magyar Napló, Budapest, 2020. 252-270. o.

vezércikként megjelenő írások kivétel nélkül elítélték a Magyar Királyságra mért túlzó büntetést, ugyanakkor a végkicsengés, a végső üzenetük egységesen a túlélésbe, a sikeres változtatásba, a revízióba vetett hit volt.

Az elemzés tárgyát képező hírlapok 1920 őszén kezdték olvasóikat a ratifikáció kérdéséről tájékoztatni, s kezdetben a cél az volt, hogy a társadalom számára világossá tegyék mit is jelent pontosan a trianoni békediktátum magyar országgyűlés általi becikkelyezése és miért van minderre szükség. Annak érdekében, hogy a lakosság tiltakozásán és ellenállásán változtatni tudjanak, a népszerűbb politikusok és kormánypárti képviselők nyilatkozatait és álláspontjait közölték, melynek többsége úgy interpretálta e szükséges procedúrát, mint „kegyetlenül szomorú kötelesség”, melynek minél előbb meg kell történni annak érdekében, hogy Magyarországot ne érje retorzió, a gazdaságot újra lehessen indítani és a korábban megszűnt diplomáciai kapcsolatokat újra fel lehessen venni. Akadt olyan lap is, amely valószínűleg tudatosan kerülte e nemzet számára kényes, kellemetlen témát. Az országgyűlés becikkelyezéséről szóló döntését követően is nagyobb számban jelentek meg azok a tudósítások, melyek annak pozitív oldalát domborították ki, s kevesebb olyan írás látott napvilágot, melynek fő mondanivalója az volt, hogy az antant ratifikációra vonatkozó kérésének megtagadása lett volna a helyes döntés.

Az országzászló mozgalom elterjedése a visszacsatolt Felvidéken (1938-1944)

Az országzászló mozgalom elindítója, Urmánczy Nándor (1868-1940) örmény származású erdélyi politikus volt. Az első országzászlót Budapesten a Szabadság tér közepén állították fel 1928. augusztus 20-án. A Szabadság téri Ereklýés Országzászló felállításával induló mozgalom országossá szélesedése (Az országzászlók sorában elsőként beiktatott vidéki országzászló avatására 1931. március 15-én, a Csanád, Arad és Torontál k.e.e. vármegyei Battonyán került sor) eredményeképpen avatott országzászlók, a magyarság Trianon elleni állásfoglalásának egységes szimbólumává váltak. A mozgalom sikere nem volt véletlen, hiszen az országzászlók alatt a lakosság szervezett módon hangot adhatott a revíziós törekvéseknek, ugyanakkor összefogta és közös cselekvésre ösztönözte a nemzeti egység megvalósulásában reménykedőket. A következő évektől egyre több – a Szabadság-téri Ereklýés Országzászlóhoz hasonló – félárbócos emlékművet avattak, a Felvidék visszatérésekor (1938. november 2.) már több mint 370 országzászló állt a trianoni Magyarországon.

A trianoni békediktátumban rögzített határok módosításáért folytatott küzdelemben elért első sikerrel, új szakasz kezdődött az országzászló mozgalom történetében. Amellett, hogy az irredenta gondolat megtestesítői voltak, az országzászlók az összefogást, a hazaszeretet is jelképezték, így érthető, hogy egyre nagyobb számban jelentek meg az első bécsi döntés értelmében visszacsatolt, döntő többségében magyarok lakta felvidéki és kárpátaljai településeken is.¹ A félárbócos emlékművek felállítására nyilvánvalóan csak a területgyarapodást követően került sor, a kedvező politikai és diplomáciai folyamatoknak köszönhetően, az előkészületek tulajdonképpen már egy hónappal korábban kezdetüket vehették.

A szudétánémet kérdés etnikai elvek alapján való megoldásából kiindulva, a müncheni egyezmény (1938. szeptember 29.) kiegészítő

1 Az 1938. november 2-i német-olasz döntőbíráskodás által Magyarországnak ítélt 11 927 km² nagyságú területsávon, az 1938. decemberében végrehajtott népszámlálási adatok szerint, 1 041 401 lakos élt, akik közül 879 007 volt magyar. *Az 1938. évi felvidéki nép-, földbirtok- és állatösszeírás. Az 1938 november 2-i bécsi döntés alapján visszacsatolt területen végrehajtott összeírás eredményei községek szerint.* Magyar statisztikai közlemények. 108. köt. Budapest, 1939. 12.

nyilatkozata² egyértelmű üzenet volt mindenki számára: Csehszlovákia magyarok lakta területei vissza kell kerüljenek az anyaországhoz. Nem véletlen, hogy az egyre erősödő revíziós hangulatban, a közvélemény már szinte magától értetődőnek, „eldöntött kérdésnek” tartotta a Felvidék déli sávjának visszacsatolását, amelyre rövid időn belül biztosan sor kerül. Természetesen a felvidéki magyarok számára is egyértelmű volt, hogy húsz éves álmuk, a hazatérés beteljesülésének pillanata nemsokára valóra válik. A hazatérés iránti vágyuknak a lakosság október elején több helyen nyíltan hangot is adott: október 3-án Somorján, majd számos más településen (Dunaszerdahely, Komárom, Érsekújvár, Párkány, stb.) került sor demonstrációkra, ahol magyar lobogókat tűztek ki és nemzeti identitást kifejező dalokat énekeltek.³ Mivel kevés nemzeti zászló állt a visszacsatolásra készülő felvidéki magyarság rendelkezésére (többen a trianoni határon átkelve a helyi hatóságoktól kértek lobogókat), október 5-től Magyarországon széleskörű mozgalom keretében indult meg a piros-fehér-zöld színű zászlók beszerzésére.⁴ Bár a felhívásoknak megfelelően a kezdeményezés a felszabaduló Felvidék magyarságának nemzeti lobogókkal való ellátására irányult, a társadalmi gyűjtésnek döntő szerepe volt, hogy a nemzeti lobogóval díszített félárbócos emlékművek nagyon hamar elterjedtek a visszacsatolt területeken is. Az első szabályszerű, az akció keretében történt országzászló felajánlásokat ugyanis hamarosan újabbak követték, lendületet adva az országzászló mozgalom felvidéki elterjedésének.

Nem sokkal az egyre nagyobb tömegeket megmozgató zászlógyűjtési akció elindulását követően, sor került az első országzászló adományozásra is. A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének nagykanizsai csoportja,

- 2 A Szudéta-vidék Németországhoz való csatolásáról döntő négyhatalmi (Németország, Olaszország, Nagy-Britannia és Franciaország) konferencia a magyar igényekkel ugyan nem foglalkozott, de az egyik kiegészítő nyilatkozat felszólította az érdekelt feleket, hogy három hónapon belül kétoldalú tárgyalásokon rendezzék a csehszlovákiai lengyel és magyar kisebbségek kérdését, ellenkező esetben a négy nagyhatalom kormányfői egy újabb összejövetelen fognak dönteni a vitás kérdésekről. HALMOSY Dénes: *Nemzetközi szerződések, 1918-1945*. Budapest, 1983. 444-445.
- 3 SIMON Attila: *Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban*. Somorja, 2010. 189-193.
- 4 Az adományozásból a társadalom széles rétegei mellett, szinte az összes egyesület, társulat, intézmény, szervezet, vállalat, iskola, sajtóorgánium stb. kivette részét, néhány nap alatt több 10 000 különböző anyagból készült kisebb, nagyobb zászlót gyűjtve. Az országos mozgalmat a Fehér Ház Bajtársi Egyesület, a Turul Bajtársi Szövetség, a Társadalmi Egyesületek Szövetsége, az Ereklýés Országzászló Nagybizottsága fogta össze.

1938. október 8-i közgyűlésén úgy határozott, hogy egy hímzett országzászlót is felajánl annak a felvidéki városnak, amely a visszacsatolás után először állít országzászlót.⁵ A cél tehát egyértelmű volt (nemcsak egy díszes lobogót neveztek országzászlónak), így szándékukat bejelentették az Ereklýés Országzászló Nagybizottságának is, amely az első bécsi döntés után a „díszesen hímzett országzászló” felavatási helyéül Munkácsot jelölte ki. Annak ellenére, hogy a Felvidéken végül nem ez lett az első felavatott országzászló (erre végül csak 1940. szeptember 15-én került sor), a nagykanizsai MANSz-nak elévülhetetlen érdemei voltak, hogy a visszacsatolást követően a Felvidéken szinte azonnal kibontakozhatott az országzászló mozgalom.

Az országzászlóknak az irredenta propagandában és a társadalom erőinek összefogásában betöltött jelentős szerepét mutatja, hogy az első felvidéki félárbócos emlékmű felavatására még az első bécsi döntés előtt sor került. Ipolyság Magyarországnak való hivatalos átadását⁶ követően ugyanis, a Fejér vármegyei Ercsihez tartozó Göböljárás „országos mozgalom” megindítását kezdeményezte, annak érdekében, hogy a „felszabaduló felvidéki magyar területek helységeiben mielőbb felállíthassák a félárbócos Országzászlót.”⁷ Az alig több mint 300 lakossal rendelkező kisközség természetesen vállalta az úttörő szerepét és a saját, felavatásra váró országzászlóját ajánlotta fel Ipolyságnak. Ennek tényéről és az eljuttatás részleteiről értelemszerűen az Ereklýés Országzászló Nagybizottságot is tájékoztatták, amely mindenben támogatta a hazafias tervet. A felajánlással egyidőben kidolgozott forgatókönyvnek megfelelően az országzászlót 1938. október 16-án, vasárnap avatták fel Göböljáráson (a Nagybizottságot Cselényi Pál társelnök képviselte), majd a község követei gyalog, hordozható zászló árbcra helyezve indultak el ajándékkal az első felszabadult magyar városba. Az Ercsi, Érd, Budapest, Vác, Rétság, Drégelypalánk, Hont

5 *Zalai Közlöny*, 1938. október 9.

6 A müncheni egyezmény kiegészítő nyilatkozatában foglalt javaslatnak megfelelően, a magyarok kezdeményezésére 1938. október 9-én kétoldalú tárgyalások kezdődtek Komáromban a csehszlovákiai magyar kisebbség helyzetének rendezése érdekében. Az első napon a csehszlovák fél elfogadta a magyar kormány korábbi jegyzékét, amelyben többek között két határváros jelképes átadását kérte. (A komáromi tárgyalásokról lásd: SALLAI Gergely: *Az első bécsi döntés diplomáciai és politikai előtörténete* = *Századok*, 2000/3. szám 611-624.) Ennek köszönhetően dőlt le „Trianon első pillére”: október 11-én bevonultak Ipolyságra (és ugyanazon a nap Sátoraljaújhely-Gyártelepre is) a honvédség egységei, akiket a lakosság „tomboló lelkesedéssel,” „orkánszerű éljenzéssel fogadott.” *Bevonulás Ipolyságra* = *Pesti Hírlap*, 1938. október 12.

7 *Magyar Országos Tudósító*, 1938. október 12. (5. kiadás)

útvonalon haladó zarándokokat az érintett településeken óriási lelkesedéssel fogadták a helyiek (tüntettek a Felvidék visszacsatolása mellett, ünnepi istentiszteletet tartottak, az egyházak lelkészei megáldották a „vándor országzászlót,” stb.) Ezek közül természetesen a legnagyobb visszhangja, a több ezer fős tömeg részvételével megtartott budapesti megmozdulásnak volt. Az Erekyés Országzászló Nagybizottsága által október 18-án a Szabadság téren rendezett ünnepségen, a zarándokok vezetője, Hulinay Gyula rövid, üdvözlő beszédében az újonnan indult mozgalom jelentőségét hangsúlyozta. „Göböljárás népe – utalt a felajánlás körülményeire – belső kényszernek tett eleget akkor, amikor felavatta ezt az Országzászlót, az előretörő magyar akarat, a minden akadályt legyőző, vissza nem tántorgó magyar erő kifejezőjét, azzal a céllal, hogy azt Ipolyságra juttassa.”⁸

*A göböljárásiak az Ipolyságnak szánt országzászlóval a Szabadság-téren 1938. október 18-án
(Forrás: Zempléni Múzeum, 75582)*

8 *Magyar Országos Tudósító*, 1938. október 18. (6. kiadás)

Mivel így az országzászló mozgalom végre kiléphetett a trianoni határok közül, a sajtó fokozott figyelemmel kísérte a „vándorországzászló” útját, aminek köszönhetően az esemény országos nyilvánosságot kapott. A rövid idő ellenére, az örömmámorban úszó ipolyságiak természetesen minden előkészületet megtettek az országzászló fogadására. Az országzászlót vivő zaránokcsoport október 23-án, vasárnap érkeztek meg Ipolyságra. Az ünneplő díszben öltözött város főterén több ezres tömeg jelenlétében (a még cseh megszállás alatt lévő környező községek lakosai közül is sokan eljöttek) került sor az ünnepségre. A kedvező politikai légkört figyelembe véve, az első felvidéki félárbócos emlékmű felállítását a Nagybizottság és a közvélemény is csak a kezdeti lépésnek tekintette és mindenki abban bízott, hogy rövid időn belül újabbak követhetik. Lendületese avató beszéde végén például Huszár Aladár ny. főpolgármester, reményét fejezte ki, hogy „ez a zászló nem áll itt meg, hanem megy tovább és végig járja a magyar vágyak és a magyar becsület diadalútját.”⁹

A zászló gyűjtési akció keretében nagyon sokan ajándékoztak nagyobb méretű nemzeti zászlót a felszabadításra váró Felvidék városainak, falvainak, közületeinek. A korabeli sajtóorgánumok részletesen beszámoltak ezekről a lelkes felajánlásokról, nagyon sok esetben országzászlónak feltüntetve ezeket. Ez félreértésre adhat okot, hiszen a magyar lobogók ugyan az „ország zászlói” voltak, de nagy többségük tulajdonképpen nem igazi országzászlóként, hanem emlék-, és díszzászlóként került a Felvidékre. Akárcsak a korábbi években ugyanis, továbbra is csak az EreklYES Országzászló Nagybizottság által az országos mozgalom rendjébe beiktatott kereszttrudas nemzeti lobogókat tekintették hivatalosan országzászlóknak. Bár a felajánlóknak csak kisebb hányada jelezte országzászló adományozási szándékát a mozgalmat koordináló Nagybizottságnak, ezeknek száma így is jóval meghaladta a trianoni Magyarországon egy-egy évben felállított országzászlók számát.¹⁰ Ez komoly kihívás jelentett az EreklYES Országzászló Nagybizottság Elnökségének, hiszen a mozgalom gyors felvidéki kibontakozásával jelentősen megszaporodtak teendői is, amelyet természetesen nagy lelkesedéssel végzett.

A területgyarapodásnak köszönhető „tömeges felajánlásokat” az EreklYES Országzászló Nagybizottság nagy örömmel fogadta, ugyanakkor igyekezett egységes mederben tartani a mozgalmat. Az új helyzetben is szigorúan

9 *Felavatták Ipolyságon a felszabaduló Felvidék első Országzászlóját* = *Pesti Hírlap*, 1938. október 25. 5.

10 1939. március közepéig már 120 felvidéki településnek ajánlottak fel országzászlót. *Lehet jelentkezni a munkácsi vonatra* = *Zalai Közlöny*, 1939. március 21.

ragaszkodott, hogy az ajándékozott lobogó megfeleljen az előírásoknak. Ennek érdekében már november első napjaiban a sajtó útján figyelmeztette az érdekelteket, az országzászló-jelleg szabályszerű feltételeinek betartására: a felajánlott keresztrudas lobogón a magyar címer a Szent Korona, illetve az „Igy volt – így lesz” jelmondat kellett szerepeljen. Az egyéni adományozók neve az országzászló lobogóján nem jelenhettek meg, de engedélyezték a települések, társadalmi és más erkölcsi testületek feltüntetését.¹¹ A formai jellemzők mellett, ugyanennyire fontos volt, hogy az adományozás szándékát minél hamarább be kellett jelenteni a Nagybizottságnak, amely általában jóváhagyta azt, illetve, ha a felajánlók nem jelöltek meg pontos helységet, akkor határozott, hogy melyik településen állítsák fel az adott országzászlót. Mivel elsősorban a városoknak több helyről is ajánlottak fel országzászlót, a Nagybizottság döntötte el, hogy ki adja az u.n. „első lobogót,”¹² esetleg valamelyiknek egy másik helyen való felavatását javasolta.¹³

Az első, nagyobb nyilvánosságot kapó, fent említett két október eleji országzászló felajánlásokat rövid időn belül újabbak követték. Még az első bécsi döntésig több mint egy tucat országzászló adományozását jelentették be a Nagybizottságnak. A bécsi döntőbírói ítélet megszületése után az adományozások száma látványosan megugrott: november közepéig 63 felvidéki település kapott hivatalosan országzászlót.¹⁴ A felállítandó országzászló helyének megállapítását többen az Elnökségre bízták (pl. Kiskunhalasi Jótékony Nőegylet, Makón élő erdélyiek társasága, Balatonlelle, Hubert és Sigmund Acél- és Fémárugyár Rt.), de különösen az első hetekben a felajánlók nagyrésze célzottan, egy-egy településnek szánta adományát. A legaktívabbak a Felvidékről elszármazottak voltak, akik többnyire településenként összefogva – egy-egy ismertebb, befolyásosabb személy irányításával, – rövid idő alatt összegyűjtötték a szükséges összeget, majd ünnepélyes külsőségek között vitték a helyszínre az országzászlót. A trianoni Magyarországon lakó felvidékiek együttműködésének köszönhetően avattak félárbócos emlékműveket például Kőhidgyarmaton, Verebélyen (az itteni állítás kezdeményezője Örkény Hugóné, szül. Petó

11 *Magyar Országos Tudósító*, 1938. november 8. (6. kiadás)

12 A felajánlott többi zászló így csak másod-, illetve harmadlobogó volt.

13 Rimaszombatnak például a Gömör és Kishont Vármegyei Egyesület és a tolnai asszonyok ajánlottak fel országzászlót, de a Nagybizottság úgy határozott, hogy ez utóbbit állítsák fel inkább Tolna községben mivel ott nem volt még félárbócos emlékmű (1940. június 23-án avatták).

14 *Magyar Országos Tudósító*, 1938. november 17. (9. kiadás)

Margit, Örkény István édesanyja volt!), Muzslán (a szervezésben Csik József dr. országgyűlési képviselő, újpesti apátplébánosnak volt meghatározó szerepe), Vágfarkasdon, Fürön, Csatán, Deákiban, Taksonyfalván, Vágán, Alsószeliben, Nádszegen. A közös felajánlások mellett volt rá példa, hogy egy-egy tehetősebb személy egymaga ajándékozott országzászlót szülőfalujának (például Samarjay-Leölkes Béla, a Magyar Gazdák Biztosító Intézetének Igazgatója Benkepatonynak, dr. Berényi Róbert esztergomi ügyvéd Kőbölkútnak, Mares Géza kecskeméti árvaházi igazgató Sajólénártfalvának). Az adományozók közül mindenképpen kiemelendő, Abony község és polgári iskolája, amely a csallóközieknek, „hazafias életük izmosítására” három községi (Szentmihályfa, Doborgaz és Nagymagyar), valamint négy iskolai országzászlót (Somorjai polgári iskola, Sárosfai elemi iskola, Dunaszerdahelyi r. kath. elemi iskola, Gutai polgári állami iskola) ajándékozott és adott át ünnepélyesen 1939. májusában.¹⁵

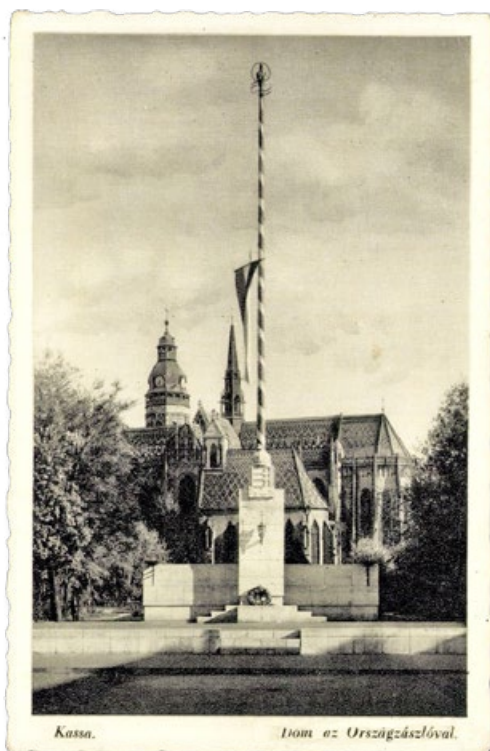
1938 őszén igazi „versengés” folyt, hogy ki adományozza a Felvidék legnagyobb városában, Kassán állítandó országzászlót: a lapok hasábjain olvasni lehetett Budapest, Sárospatak, Szikszó, Szeged, MANSz győri csoportjának ez irányban tett lépéseiről. Éppen ezért a EONB elnöksége nem volt könnyű helyzetben, de végül „múltánolva a nyomós történelmi okokat és kapcsolatokat, a Rákóczi-ereklyékben gazdag Sárospataknak engedte meg a Kassa számára felajánlandó országzászló elkészítését.”¹⁶ Az ismert körülmények miatt, ez természetesen komoly sikernek számított, „osztatlan örömet” és lelkesedést váltva ki Sárospatak lakosaiból. Érthető, hogy miután a hivatalos döntés napvilágot látott (november 3. vagy 4.) a kezdeményezők nemcsak a zászló elkészítése érdekében tették meg a szükséges intézkedéseket, de már elkészítették a felavatási ünnepség programját is. A sárospataki képviselőtestület az 1938. november 18-i rendkívüli közgyűlésén nagy lelkesedéssel hivatalosan is határozott az országzászló felajánlásáról, amellyel úgy vélte, hogy „a jelen történelmi időkben” a Kassa iránti „őszinte ragaszkodását és igaz szeretetét” a legalkalmasabbnak tudja kifejezni.¹⁷ Az országzászló felavatására végül

15 *Az abonyi magy. kir. állami polgári fiú- és leányiskola évkönyve az 1938-39. iskolai évről.* Abony, 1939. 3-7.

16 *Diákstaféta viszi Sárospatak országzászlóját a felszabaduló Kassa városába = Esti Ujság,* 1938. november 6. 4.

17 Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. Sárospatak nagyközség iratai 1912-1950. V. 265 *Sárospatak nagyközség képviselőtestületi közgyűlési jegyzőkönyve 1937. évi március hó 1-től 1939. évi március hó 26-ig.* (1938. november 18-i rendkívüli közgyűlés). 629.

(először 1939 márciusában, majd májusában szerették volna átadni) 1939. november 11-én, a város felszabadulásának első évfordulóján, országos méretű ünnepély keretében került sor.

*A kassai országzászló
(Forrás: Zempléni Múzeum, 175521)*

De a különböző községek „elszakadt véreinek” adománya mellett, a „magyar hazához való visszatérés emlékére” nagyon sok település, egyesület, iskola, gyár küldött országzászlót a felszabadult városokba, falvakba. Sok esetben ezeknek a hazafias felajánlásoknak köszönhetően – a háborús helyzet ellenére – a felek szorosabbra fűzték kapcsolataikat és a későbbiekben is igyekeztek együttműködni. Letenye község például, már 1938. november 6-án testvérközségének fogadta Ipolyszalkát, amelynek „a hazafiúi testvéri érzés külső kifejezőjeként” ereklyés országzászlót ajánlott, illetve megígérte, hogy „bármikor és bármilyen alkalomból tőle

telhetőleg a segítségére siet.”¹⁸ Eredményesebb testvérközsegi kapcsolatot létesített többek között Alacska és Nemesradnót (a felvidéki falu az előző évi adományt viszonzva, 1940-ben országzászlót adott a borsodi településnek), Isaszeg és Kurtakeszi, Pátka és Felsőszemeréd, Ócsa és Palást.¹⁹

A honvédség – különösen az első időszakban – fokozottabb jelenlétéből, arra következtethetnénk, hogy a visszacsatolt településeken a katonaság nagymértékben kivette részét az országzászló felajánlásokból, illetve állításokból. Az 1935-ben hozott miniszteri rendeleteknek megfelelően azonban, amely az országzászlókkal kapcsolatos minden tevékenységet „politikai színezetű ténykedésnek” tekintett, amelyen a honvédség tagjai nem jelenhetnek meg, a felvidéki „félárbócos emlékművek” állításában a katonaságnak nagyon kevés szerepe volt. A törökbálinti m. kir. 4. számú lőszerraktár összes beosztottja és 130 polgári munkása például a felszabadítás ünnepére országzászlót tervezett felajánlani Füleknek, de a szabályokat figyelembe véve, a bevonuláskor végül csak, mint nemzeti zászlót adták át. Bár a lőszerraktár parancsnokságának kérését, hogy a katonai személyzet jelenlétében a zászlót országzászlóként felavathassák, 1938 novemberében a minisztérium „kivételesen” jóváhagyta, végül mégis úgy döntött, hogy „az érvényes rendeletektől eltérni, illetve ezekkel szemben kivételt tenni a jelen esetben sem lehet” és nem engedélyezte a katonai személyzet részvételét az avatási ünnepségen.²⁰ A következő hónapokban azonban fokozatosan változott a minisztérium álláspontja is, és sokkal rugalmasabban kezelte az ezzel kapcsolatos kérdéseket. 1939 őszén például a bussai jegyző kérésének eleget téve engedélyezték, hogy a szécsényi járási katonai parancsnoksága is részt vegyen az október 29-i avatáson (ahhoz azonban továbbra is ragaszkodtak, hogy az ünnepségen „sem bel- sem külpolitikai beszédek el ne hangozzanak”).²¹

Bár a későbbiekben olyan is előfordult, hogy a településen állomásozó honvédek saját anyagi erejéből állított félárbócos emlékművet a falunak²²,

18 Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára. Letenye nagyközség jegyzőkönyve V. 1744.f. (1931-1950). (1938.november 6-i rendkívüli közgyűlés)

19 Az utóbbi két esetben 2018-ban, illetve 1998-ban felélesztették az országzászló adományozással kezdődő testvértelepülési kapcsolatot.

20 HM HIM Hadtörténelmi Levéltár 56888/Elnökség–1938.

21 HM HIM Hadtörténelmi Levéltár 56044/Elnökség–1939.

22 A Bereg és Ugocsa k.e.e. vármegyei Bátyúban az ott tartózkodó légelhárító tüzérség szerezte be és állította is fel az országzászlót (1941. július 27-én avatták). *Országzászlóavatás Bátyúban = Kárpáti Híradó*, 1941. július 29. 2.

összeségében a hadsereg igen kis mértékben vette ki a részét a felvidéki országzászló mozgalomból.

Kezdetben a felajánlásokat száma nyilvánvalóan messze meghaladta az avatásokét. A Magyarországról érkező – 150-200 pengőbe kerülő – országzászlók nélkülözhetetlen feltételei voltak a félárbócos emlékműveknek, de a területről, talapzat elkészítéséről, a zászlórúd beszerzéséről néhány kivételtől eltekintve (például a párkányi emlékmű a Hubert és Sigmund Acél- és Fémárugyár Rt. dolgozóinak köszönhető) a helyieknek kellett gondoskodni, amely a legegyszerűbb kivitelezésű alkotás esetében is időt vett igénybe. A nagy lelkesedésnek köszönhetően azonban már 1938 végéig több mint 20 felszabadított településen állítottak országzászlót. Az előkészületek gyakorlatilag mindenhol elkezdődtek, így 1939-ben közel 100 országzászló került felszentelésre.²³ Az avatások következő években is folytatódtak, de a számuk lényegesen csökkent (1944-ben még a tízet sem érte el). Ez részben azzal magyarázható, hogy újabb felajánlásokra már alig-alig került sor, illetve az egyre nehezebb anyagi körülmények miatt kevesebb település vállalkozott az emlékművek megépítésére.

A mozgalom iránt elkötelezett, vagy országzászló felajánlásban részesülő falvak igyekeztek a község anyagi erejének megfelelően felállítani a félárbócos emlékműveiket. Számos esetben azonban ott, ahol még nem volt a háború áldozatainak emléket állító alkotás, igyekeztek olyan országzászlót állítani, amelyen valamilyen formában megemlékeztek az első (majd később a második) világháborúban elesett hőskről is (az esetek többségében a talapzatra csak rákerültek a településről származó hősi halottak nevei). Az első ilyen jellegű már a felszabadulás hónapjában, 1938. november 20-án Zemplén vármegyében, Gercselyen került felavatásra. Mivel az ilyen kombinált emlékművek elkészítése több időt és nagyobb anyagi ráfordítást igényelt, a következő két évben még alig néhányat avattak (Vága, Benkepatony, Jászómindszent, Hontfüzesgyarmat, Ipolyvisk, Vágsellye). Ennek ellenére sok helyen megvolt az igény, hogy egyesítsék – és nem csak gazdasági okok miatt – a két emlékművet. Léván is például az volt az elképzelés, hogy „a tervezett hősi emlékművet, amelynek természetesen a főtéren kell állnia, az országzászlóval kell összekombinálni a tervező

23 Az országzászló mozgalom felvidéki gyors kibontakozását is jól mutatja, hogy a trianoni Magyarországon egyetlen év sem volt, amikor az avatások száma ezt megközelítette volna (a legtöbbet, alig több mint hetvenet 1933-ban és 1934-ben állítottak).

művészeknek, mert az így nyert egységes mű impozánsabb lehet, mintha a hősi emlékmű és az országzászló külön állna.”²⁴ Nem véletlen, hogy 1941-ben már sokkal több kombinált emlékművet emeltek, amelyet a következő évben egy még látványosabb gyarapodás követett. Amellett, hogy mostanra készült el, több, korábban elkezdett nagyobb művészi alkotás, a belügyminiszter 28.282/1942. B. M. számú rendelete is hozzájárult ezek számának növekedéséhez.²⁵ 1942-től így az országzászlót állító települések többsége – ha eredetileg nem is állt szándékukban egyesített emlékművet emelni – a talapzatán mindenképpen megörökítették a világháborúban elesett hőseik neveit. Természetesen nem minden kombinált emlékmű kialakítása történt a fenti forgatókönyv szerint, hiszen volt olyan kifejezetten hősi emlékműnek készült alkotás (például a tardoskeddi, a nagydobronyi, a nagytárkányi), amelyet úgy alakítottak ki, hogy az országzászlót is magába foglalja. Összeségében az utolsó három évben avatottak közül háromnegyede volt a háborús emlékmű funkcióját is betöltő országzászló, így a Felvidéken is „a hősi emlékek ügye mindenütt egybeforrott már a félárbócos országzászló gondolatával, mely a hősi áldozat kifejezése mellett a magyar küzdelem igaz értelmét nemzeti törekvéseinkben meg nem alkuvásunkat bizonyítja.”²⁶

A csonka Magyarországon 1928-tól fokozatosan megerősödő országzászló mozgalommal tehát a felszabadult Felvidék magyarsága is azonosult. Összeségében a korszak végén az első bécsi döntés során visszakerült 876 településen²⁷, több mint 160-ben biztosan állt országzászló (a legtöbbit, több mint harmincat Bars és Hont k.e.e. vármegyében és Komárom vármegyében avattak). Természetesen elsősorban a nagyobb, jobb anyagi lehetőségekkel rendelkező városok, községek tartották fontosnak, hogy szimbolikusan is kifejezzék „lángoló hazaszeretetüket,” az anyaországhoz való tartozásukat. Ennek megfelelően az 5000 fő feletti 20 településen –

24 *Az országzászlót össze kell kapcsolni a hősök létesítendő emlékművével = Bars*, 1939. augusztus 27. 3.

25 A rendelet értelmében az 1938. év óta történt hadműveletekben hősi halált halt honvédek neveit, a lakóhelyük első világháborús emlékművén is meg kellett örökíteni. Ott pedig, ahol a hősök emlékműve még nem készült el, ennek felállítását a legsürgősebben meg kell valósítani. *Belügyi Közöny*, 1942. április 26. 17. szám 791-792.

26 *Nemzeti Ujság*, 1944. június 3. 6.

27 *A M. Kir. Kormány 1938. évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv*. B. Az ország közállapotai. Budapest. Atheneum, 1940. 158.

egy kivételével²⁸ – mindenhol, míg az 1000-5000 fős helységek 40%-ban állítottak országzászlót.²⁹ Ezzel magyarázható, hogy az országzászlók számához képest, a mozgalomnak lényegesen nagyobb súlya volt, hiszen a visszacsatolt felvidéki terület – 1938. évi adatok szerinti – 1.041.401 lakosából, közel felének lakóhelyén állt félárbócos nemzeti jelkép.

28 A kiskunhalasiak által Komáromnak adományozott országzászlót már 1938. november 6-án az EreklYES Országzászló előtt beiktatták. Bár Berecz Gyula, helyi szobrászművész az emlékművet is elkészítette, 1943 tavaszáig az országzászló biztosan nem került felállításra (a polgármester úgy vélekedett, hogy „nehéz helyet találni neki.”). Mivel ezt követően a komáromi sajtó már egyáltalán nem tesz említést az országzászlóról, minden valószínűség szerint Komárom volt az egyetlen felvidéki város, ahol nem állt félárbócos emlékmű.

29 A visszacsatolt felvidéki terület településállományának döntő többségét alkotó kisebb, 1000 fő alatti falvakban állított félárbócos emlékművek aránya még a 10%-ot sem érte el (604, 1000 fő alatti faluban csak 49-et avattak).

Alulról jövő segítség a visszatérő Felvidéknek – A Magyar a Magyarért mozgalom zempléni működése¹

1938-ra a változó külpolitikai viszonyok közepette egyre realisabbnak tűnt a trianoni békediktátum valamilyen mértékű revíziója, Imrédy Béla miniszterelnök azonban tisztában volt azzal, hogy Magyarország szociálisan jóval elmaradottabb Csehszlovákiánál.² Ezért egyrészt magának a helyzetnek az orvoslása miatt, másrészt egy esetleges felvidéki – az országhoz való csatlakozásról tartandó - népszavazás miatti kedvezőbb országgép kialakításához nagy változásokat szeretett volna eszközölni a szociális ellátások terén. Kedvező hatással volt mindkét országra ez a politikai légkör, ugyanis Csehszlovákia is mind a propaganda terén, mind pedig a valós szociálpolitika terén is versenybe szállt.³

A már említett különbség miatt a számításokat igazolván, külön gazdasági nehézségek is keletkeztek a revízió után az agrár és szociális szempontból fejlettebb visszatérő és az elmaradottabb részek között.⁴

Mielőtt kitérnénk a zempléni akció működésére és eredményeire, érdemes áttekinteni a szociális helyzet orvoslására megalapított egyik mozgalom, a „Magyar a Magyarért” mozgalom rövid, országos történetét.⁵ Fontos kiemelnünk a félreértések végett, hogy Imrédy szociálpolitikai terveinek és intézkedéseinek ez csupán apró szelete.

A Magyar a Magyarért mozgalom

A Felvidéken várható szociális problémákkal szembesülve 1938. október 6-ára egy értekezletet tartottak a miniszterelnökség termében,

1 Jelen tanulmány jelentősen bővített változata egy korábbiak: Godzsák 2018.

2 Hámori 2001: 569.

3 Hámori 2001: 573.

4 Sallai 2009: 218.

5 A bécsi döntés előtti felvidékre irányuló magyarországi támogatásokról lásd: Angyal 2000; A Magyar a Magyarért mozgalom „szomszédos” működéséhez pedig lásd: Godzsák 2016

ahol egy nagyszabású társadalompolitikai akció kidolgozásáról született döntés. Ez lett a Magyar a Magyarért mozgalom. A mozgalom nevének ötletadása egyesek szerint Kovrig Bélától ered, aki a miniszterelnökség Társadalompolitikai Osztályának vezetője volt, más forrás szerint Imrédy Béláné adta a nevet.⁶ Az akció élére a miniszterelnök a feleségét állította, követve a 19. századi hagyományt, mely alapján jellemzően ismert és elismert emberek feleségei álltak a különböző segélyezési akciók és szociális mozgalmak élén.⁷

„A magyar szeretet melegétől éledt és a magyar testvériség mindent felolvasztó erejéből támadt Mozgalom, mint legendás lobogású roppant erdőtüz, úgyszólván órák-napok alatt futott végig a Csonkaországon és melegénél minden magyar egygő lett a visszatérő testvéreken való segítés lelkes és áldozatos igyekezetében.”⁸ Írták a mozgalom beszámolójában annak indulását.

A Magyar a Magyarért mozgalom vezetésében szerepet játszott Bronts Gézané a Magyar Vöröskereszt Egyesült szociálpolitikai tanácsadója és Kádár Levente a Belügyminisztérium osztályfőnöke is.⁹ Fővédnöke pedig Horthy Miklósné, a kormányzó felesége volt.

Zemplén vármegyében az országos tendenciához hasonlóan a főispán felesége, dr. Fáy Istvánné volt a munkabizottság elnöke.

A mozgalom szervezéséről Antal István tárca nélküli miniszter az 1938. október 8-ai miniszteri tanácson tartott tájékoztatót. Az ő előterjesztése szerint is kettős célja lenne a mozgalomnak, egyrészt gyakorlati, másrészt pedig propagandisztikus, hogy *„a Felvidék népe előtt kifejezze a magyar haza társadalmának népszerűtét és szociális érzületét.”¹⁰*

A gyűjtéssel igyekeztek a külföldi magyarság rokonszenvét is felébreszteni, ezért az emigráció körében is megszervezték a gyűjtést. A teljes összeg 3,24%-a érkezett külföldről, ennek 82%-a az USA-ból.¹¹ Érdekes információ, hogy a Magyar Távirati Iroda adatai alapján, még az ankarai magyarság körében is érdeklődésre tartott számot a gyűjtés. Már az első félórában 2500 pengő gyűlt össze!¹² De Franciaországban is adakoztak

6 Hámori 2001: 574.

7 Hámori 2001: 575.

8 Magyar a Magyarért 1939: 7-8.

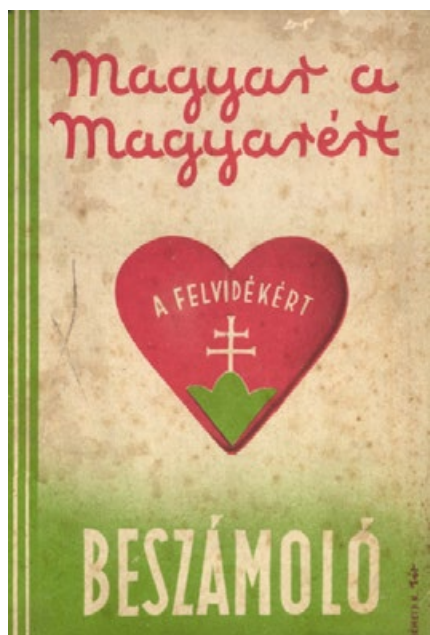
9 Hámori 2001: 574; 576.

10 Hámori 2001: 576.

11 Hámori 2001: 578.

12 MTI Napi hírek / Napi tudósítások (1920-1944): 1938. október 20. csütörtök / 25

többen a mozgalom céljaira, 1938 végéig 500 pengőt küldtek a mozgalom számára.¹³ A Harangszó c. református lap szerint pedig 1939 áprilisáig 6291 frankot gyűjtöttek össze a franciaországi magyarok.¹⁴

A pénzgyűjtés hivatalosan november 2-án Budapesten kezdődött meg a szakirodalom és a saját beszámolójuk szerint.¹⁵ Majd ennek mintájára indult el a vidéki gyűjtés is. Azonban a valóságban már hamarabb, az MTI adatai alapján október 14-én indult meg a gyűjtés.¹⁶ A Nyírvidék c. Szabolcs vármegyei lap október 18-ai száma pedig már közzé tett egy felhívást,¹⁷ melyet követett 28-án a Hegyalja c. szerencsi lap,¹⁸ október 30-án pedig a Zemplén c. lap is,¹⁹ hogy csak három sajtóorgánumot kiemeljek, kettőt, mert zempléni egyet pedig mert igen gyorsan reagált.

13 Harangszó 1939. január 1. 7.

14 Harangszó 1939. április 9. 120.

15 Hámori 2001: 579.

16 MTI Napi hírek / Napi tudósítások (1920-1944): 1938. október 14. péntek / 27

17 Nyírvidék 1938. október 18. 1.

18 Hegyalja 1939. okt. 28. 1.

19 Zemplén 1938. okt. 30. 2.

A saját tudósítás vélhetően szándékosan csúsztatott, ugyanis a bécsi döntés megszületése előtti gyűjtés elbizakodottnak, sőt talán a nemzetközi jog szerint is homályzónának számíthat, a gyűjtés kezdetekor még nem az országhoz tartozó terület esetén.

A pénzbeli gyűjtés mellett fontos szerepe volt – a lakosság szegénységét is tekintve – az élelmiszer és terménygyűjtésnek is.²⁰ Azonban a nehézkes szállítás és esetleges megromlás (pl. tojások esetében), a nagy helyet foglaló, de csekély értékű adományok, etc. miatt, a természetbeni adományok esetében nem az adományokat, hanem azok pénzértékét küldték el.²¹ Emellett ruhaadományokat is gyűjtöttek, azonban azokat csak a városokban, melyet a következőképpen indokoltak „*A községekben ruhaneműt nem gyűjtünk, mert a várható eredmény nem áll arányban a kezelés nehézségével.*” De így is húszvagonnyi ruha gyűlt össze.²²

20 Hámori 2001: 580.

21 Magyar a Magyarért 1939: 25.

22 Magyar a Magyarért 1939: 31.

Meg kell említeni, hogy a Felvidék visszacsatolni tervezett részében is megindult illegálisan a gyűjtés a magyarorszáigival párhuzamosan.²³ A gyűjtésbe már a kezdetektől bekapcsolódtak az önkormányzatokon kívül a különféle szervezetek, például a KALOT24 és az EMSZO²⁵.²⁶ Gondot okozott a visszatérő részeken az is, hogy a pengő és korona átváltási árfolyamata éppen igen kedvezőtlen volt a koronára nézve, ami a termékek és szolgáltatások árának növekedését is magával vonta.²⁷

„Első feladat az élelmiszerral való ellátás ott, ahol az szükséges, azután, ha kell, cipő, ruhanemű, a gyermekek részére magyar iskolai könyvek kiosztása, egészségügyi intézmények támogatása és továbbfejlesztése, egyetértésben a Zöldkereszttel és a Stefánia Szövetséggel és minden helyszínen adódó szociális kérdés megoldásának elősegítése.”²⁸ Így jelölte ki vitéz Imrédy Béláné rádiószózatában a gyűjtés célját és a felhasználás irányait. 4500 személyt jelöltek ki a gyűjtésre.²⁹ A kezdetektől számítottak a cserkészek és az egyházak kiemelkedő segítségére is.³⁰

23 Hámori 2001: 584.

24 Katolikus Agrárifjúsági Legényegyesületek Országos Titkársága (1935-1938), majd Katolikus Agrárifjúsági Legényegyesületek Országos Testülete (1938-1946)

25 Egyházközségi Munkásszakosztályok. A katolikus egyházon belül a 20. század első felében létrejött keresztény szociális munkásmozgalmi szervezet.

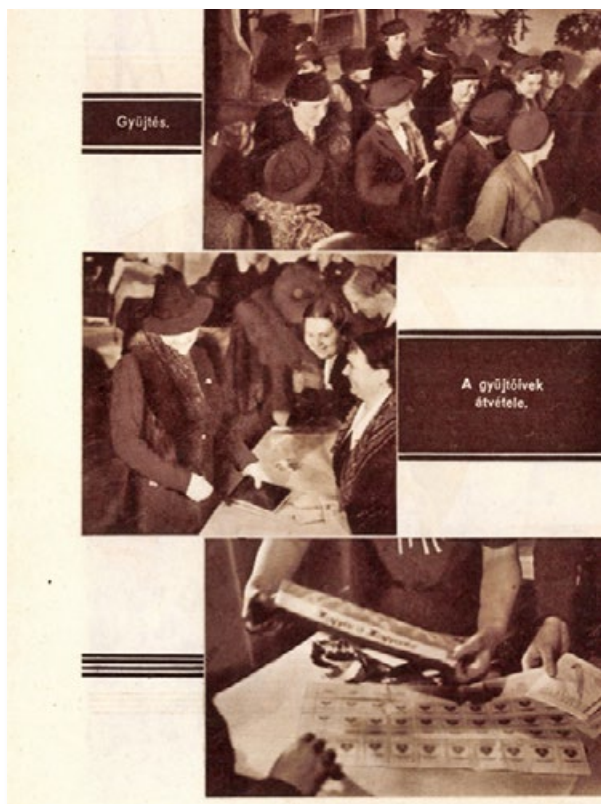
26 Hámori 2001: 582.

27 Sallai 2009: 219.

28 Magyar a Magyarért 1939: 19.

29 Magyar a Magyarért 1939: 20.

30 Hámori 2006: 172.

Hamar világossá vált, hogy alulbecsülték az ellátásra szoruló személyek számát. Komáromban például a lakosság 8%-án szándékoztak segíteni, de kiderült, hogy legkevesebb 15%-nál van erre szükség.³¹ Jelentősen alábecsülték a munkanélküliek számát is.³² A városok közellátását a hatóságoknak kellett átvállalni ideiglenesen. Többek között a Honvédség osztotta szét először a természetbeni adományokat és mozgókonyhát is létesített.³³

A Magyar a Magyarért mozgalom kirendelt szociális megbízottainak működése hasznosnak bizonyult ugyan, ám miután megszűnt a katonai közigazgatás a Felvidéken, a hagyományos magyar közigazgatás keretei közé nemigen lehetett beilleszteni a rendszert. Ezért fölmerült a szervezet

31 Hámori 2001: 588.

32 Hámori 2001: 174.

33 Hámori 2001: 588.

megszüntetésének gondolata is. Keresztes-Fischer belügyminiszter azonban integrálásukra tett kísérletet, január 8-i körrendeletével az egyes járások és városok „hatósági szociális előadóinak” nevezte ki a korábbi szociális tanácsadókat és megtartotta a budapesti Központi Irodát is.³⁴

Az MTI erről így számolt be 1939. február 12-én: „*Mint ismeretes, a „Magyar a magyarért” akció a belügyminiszter intézkedése alapján a Belügyminisztérium szociális szervezetévé alakult át. Az egyes törvényhatóságoknál közvetlenül a törvényhatóságok első tisztviselője mellé beosztva szociális előadók működnek.*”³⁵ Ahogy a mozgalom beszámolója írta: „*Ugyanekkor a m. kir. belügyminiszter úr kijelentette, hogy a «Magyar a Magyarért» mozgalom, mint segélyezési akció megszűnik, — a mozgalom szoc. szervezete pedig a belügyminisztériummal kapcsolatban folytatja megkezdett munkáját a visszacsatolt területeken.*”³⁶

1939 nyarára a mozgalom befejezte a működését, a megmaradt pénzüsszegét (599 936 pengő) pedig átadta a Belügyminisztériumnak.³⁷ A mozgalom működéséről 1939-ben jelent meg részletes beszámoló.

Gyűjtés Zemplénben

Zemplén helyzete kettős, ugyanis egyrészt a trianoni országterületen maradt részen folyt a gyűjtés a visszatérők javára, a visszatérő részén pedig folyt a segélyező pénzüsszegek és munkák felhasználása, megvalósulása. Így nyomon követhető a szükséges anyagi erők előteremtése és azok felhasználása is. Ezért jó példa az akció tanulmányozásához.

A legnagyobb megyei újság a *Zemplén* c. lap beszámolt a gyűjtés állapotáról többször is a gyűjtés során. Az adományokat pedig a Nemzeti Hitelintézet sátoraljaúj helyi fiókjánál lévő mozgalmi folyószámlára lehetett befizetni.³⁸

A lap október 30.-án közölt egy hosszú felhívást az olvasókhoz. „*Szívünk sugallatára hallgatva, a nemzeti irányú szervezett nőmozgalommal együtt, kérő szóval fordulunk tehát a magyar nemzet minden tagjához, szegényhegzagdaghoz egyaránt: adományaikkal segítsenek a Felvidék inségén. Minden fillérre szükségünk van, mert a bajok rendkívüliek s a tennivalók*

34 Hámori 2001: 602.

35 MTI Napi hírek / Napi tudósítások (1920-1944): 1940. február 12. hétfő / 17

36 Magyar a Magyarért 1939: 103.

37 Hámori 2001: 620.

38 Zemplén 1938. okt. 30. 4.

nem tűrnek késedelmet. Aki magyar a jöjjön a magyarért, magyar szív induljon meg a magyar szívért.” A vármegye főispánjának felhívását is továbbították a cikkben, aki szintén buzdított az adakozásra. *„Hiszem, sőt teljes bizonyossággal remélem, hogy Zemplénavármegye közönsége és pedig úgy apraja, mint nagyja a nemes akciót a tehetségéhez képest teljes mértékben fogja támogatni és pedig azzal a lelkesedéssel és őszinte szívből jövő áldozatkészséggel, amelyet e magasztos történelmi pillanat megköveteli elsősorban is attól a vármegyétől, amely a felvidéki terület visszacsatolása által egy szebb és az eddiginél reméljük boldogabb jövőnek néz elébe.”* Ő is felhívta a figyelmet, hogy a nagyobb összegeket küldjék a hitelintézetbe, az apróbbakhoz pedig hivatalos gyűjtőívek fognak érkezni. Továbbá megemlítette, hogy a megyék között egyféle vetélkedés is kívánatos, hogy minél nagyobb összegek folyhassanak be. *„Biztosan remélem és tudom, hogy abban a nemes versenyben, amely az egyes törvényhatóságok lakossága részéről az áldozatkészség terén már eddig is mutatkozik, Zemplénavármegye lakossága ősi tradícióihoz híven, igazi magyar lélekkel méltán fogja részét kivenni.”*³⁹

A főispán az akció sikere érdekében összehívta a vármegye össze nőegyesületét a vármegyeházára, megbeszélni a teendőket. A gyűlésen kétszázán vettek részt, ahol megalapítottak egy munkabizottságot, mely elnökszonya Fáy Istvánné, a főispán felesége lett, tagjai pedig a főispán, az alispán, a polgármester és a vidéki főszolgabírók, akadályoztatásuk esetén pedig kiküldötteik, továbbá Bencze András népművelési államtitkár és Petrasovszky Pál vármegyei irodasegédtsízt. Az ő feladatuk volt a tényleges gyűjtést végzőknek a közigazgatási háttérrel biztosítani. Ezen kívül a törvényhatósági munkaközösséget is megalapították ekkor. Ennek szintén Fáy Istvánné lett az elnöke, a tagok pedig: Sátoraljaújhelyből Bernáth Béláné és Meczner Tiborné MANSZ⁴⁰ alelnökök, Boross Ilona a MANSZ Leánykör elnöke, özv. Fejes Ernőné a Szociális Missziótársulat általános, dr. Ember Jenőné a Szociális Missziótársulat leányosztályának elnöke. Paphalmy Ivánné a Református Nőegylet, Pólányi Lajosné a Református Leányegylet, Pataky Ferencné a Görögkatolikus Nőegylet, özv. Kiss Sándorné az Ágostoni Evangélikus Nőegylet, vitéz Vitányi Dezsőné az asszony- és Sebestyén Mária leánykongregáció, dr. Kelemen Miksáné az Izraelita Nőegylet és Bettelheim Sándorné az Izraelita Népkönyha

39 Zemplén 1938. okt. 30. 2.; A főispáni felhívást a Szerencsen megjelenő Hegyalja c. lap is közölte.

40 Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége: keresztény és nemzeti alapon szervezett szociális jellegű asszonysszövetség, melyet Tormay Cecíliá alapított 1918-ban.

Egyesület elnöknői. Sárospatakról pedig vitéz Füzesséry Sándorné a MANSZ, báró Reichlin Farkasné a Stefánia Szövetség, Harsányi Gyuláné a Református Nőegylet, Várszély Béláné a Szociális Missziótársulat és Schreiber Sándorné az Izraelita Nőegylet elnöknői. Szerencsről Göllner Sarolta a MANSZ, dr. Czindery Jenőné a Szociális Missziótársulat, Szegedy Etelka a Református Leányegyesület és Pollák Emánuelné az Izraelita Nőegylet elnöknői. Tokajból Fehér Andorné a MANSZ és Nemes Andorné az Általános Keresztény Nőegylet elnöknői, Ricséről gróf Majláth Józsefné a MANSZ díszelnöke, Radácsy Györgyné a bodroghközi MANSZ elnöke, Sere Dezsőné a cigándi MANSZ elnöke és gróf Majláth Marlie a bodroghközi MANSZ Leánykör elnöke.⁴¹

A házról házra haladó gyűjtés november 3.-án vette kezdetét a vármegyében és 10.-ére tervezték elvégezni a feladatot úgy, hogy a gyűjtést végzők a vármegye minden házát felkeresik. Ők a nevükkel ellátott íveket és igazolványokat is kaptak a feladat elvégzéséhez.⁴²

A gyűjtés megindulásakor Nemzeti Hitelintézet rt. újhelyi fiókja 500 pengőt ajánlott fel, az alsó-zempléni református tanítók a népművelési tiszteletdíjait, a ricsei MANSZ pedig teljes vagyonát följánlotta az ügyre.⁴³

A legelső adományok között voltak a következő adományok, amik egyből a bankfiókba kerültek. Báró Waldbott Kelemen Tolcsváról, 1000 pengőt ajánlott fel, dr. Fáy István főispán 200 pengőt, Bornemissza Miklós alispán 150 pengőt, Munk György 500 pengőt a zempléni és 500 pengőt a borsodi gyűjtésekre, Dr. Azary Prihoda László orvos és Lehoczky Sándor a nejevel, vitéz Lehoczky Lajos és vitéz Sáfrány Géza magyar királyi gazdafelügyelő 100-100 pengőt. A Belvárosi Takarékpénztár és a Magyar Általános Hitelbank 500-500 pengőt, dr. Weisz Bertalan 50, Károlyi István gróf 400, Kossuth Lajos pedig 200 pengőt. Zémann Zoltán tállyai evangélikus lelkész pedig 10 hektoliter bort ajánlott föl az akció számára.⁴⁴

Legközelebb november 6.-án számolt be a gyűjtés eredményeiről a *Zemplén*. Ebből kiderült, hogy Sátoraljaújhely várost 43 gyűjtési körzetre osztották fel, amit 120 helyi női aktivista tervezett végig járni. Meg kell említeni, hogy az újság már nem először írta meg, hogy szükség esetén nem csupán az adakozók dicsőségnevsorát, hanem azok neveit is közzé

41 Zemplén 1938. okt. 30. 3.

42 Zemplén 1938. okt. 30. 3.

43 Zemplén 1938. okt. 30. 3.

44 Zemplén 1938. nov. 6. 4.

teszi, akik anyagi helyzete megengedte volna, de mégsem adakoztak. A lap közzétette a tudnivalókat a gyűjtést végzők számára is egy 9 pontból álló lista keretében, melyből megtudhatjuk azt is, hogy számmal és betűvel egyaránt fel kell vezetni a gyűjtőlapra az adományokat, még hozzá tintával, az összegyűlt összegeket be kell fizetni a gyűjtőszámlára, a gyűjtőíveket betelés után le kell zárni és külön csekken kell befizetni a rajta található összegeket. Még akkor is, ha aznap másik íven folytatták a gyűjtést. Az íveket Petrasovszky Pálnál kellett leadniuk a hozzájuk tartozó csekkszelvényekkel együtt. És november 11-én délig minden ívet le kellett adniuk, a gyűjtést pedig lezárni.⁴⁵

November 15-én Zemplén vármegye törvényhatósága 2000 pengőt szavazott meg az akció javára. *„Eltelve ama nagy hazafiúi szeretettől és megértéstől, mellyel a 20 éven át sanyargatott és anyagilag nagy megpróbáltatásokat átélt, felszabadult magyar testvéreink iránt viseltetünk, Alispánunk javaslatának⁴⁶ készségesen teszünk eleget és a Magyar a magyarért társadalmi mozgalom keretében, felvidéki testvéreink támogatására, a jövő évi költségvetési megtakarítások terhére 2000 pengőt megszavazunk.*” Azt is megemlítik, hogy bár más törvényhatóságokhoz mérten az összeg talán csekélynek tűnik, azonban a megye anyagi képességei nem engednek meg nagyobb összeget.⁴⁷

November 27-én a Zemplén közzétett egy hosszú névsort azokról, akik nem a gyűjtőknek, hanem közvetlenül fizették be a hitelintézetnél az adományaikat. Voltak köztük magánszemélyek, üzletek, intézmények. Ki-ki lehetőségei szerint adakozott, volt, aki 3 pengőt, de volt, aki 4-500 pengőt adott egymaga.⁴⁸

A gyűjtésre a sárospataki teológiai főiskola tanári testülete közösen juttatta el adományát a pataki hatósághoz és a diákok közt is gyűjtést folytattak.⁴⁹

Janka Károly református esperes jelentést kért az alá tartozó egyház-községektől a gyűjtések állapotáról. 1938. december 16-ig 10 egyházközség

45 Zemplén 1938. nov. 6. 2.

46 A javaslat azonban több volt, „javaslatlól”. Ugyanis így zárult a gyűlés előtt egy héttel megküldött felkérés: „Mínhogy azonban a segélyösszeg befizetése halaszthatatlanul sürgős, felhívom a vármegyei számvevőséget, hogy a fentemlített segélyösszeg kiutalására vonatkozó utalványtervezetet, már most – még a kisgyűlési határozat meghozatala előtt – mutassa be.” MNL BAZ ML SFL IV. 2405 b. 10000/1938

47 MNL BAZ ML SFL IV. 2405 b. 2972/1939

48 Zemplén 1938. nov. 27. 5.

49 Sárospataki Református Lapok 1938. okt. 30. 213.

adta le jelentését, ezért felszólította az Alsó-zempléni egyházközségeket, hogy december 23.-áig tegyék ezt mind meg.⁵⁰

A Hegyalja című lap november közepén dicsérte a MANSZ és a Szociális Misszió szerencsi csoportjait a gyűjtésbe való aktív bekapcsolódásuk miatt. A Zemplénhez hasonlóan ez a lap is kiemelt adományozókat, így például a Magyar Cukoripar háztartási alkalmazottait, a szerencsi állami iskola tanítókarát és tanulóit. Az újság kiragadott példákat is közölt, melyek megfogalmazása napjainkban furcsának tűnhet. „*Alkalmunk volt betekinteni a gyűjtőívbe és csakúgy ukk-mukk-fukk kiragadunk egy pár követendő és elrettentő példát.*” A Zemplén beváltatlan „rémisztgetéseivel” ellentétben ez a lap tényleg közölt olyan nevet is, aki nem volt a listán megtalálható, mintegy ellenpéldaként a több, mint 20 pozitív példa után. Árvay József hentes és mézszárost hiányolták a listáról és megírták *”legmagasabb utasításra folytatjuk jövő számunkban a listát amelyből a laikus olvasó is megláthatja ki az áldozatos magyar.”*⁵¹

A lap külön cikkben még Mád községet emelte ki, ahol 1711 pengőt gyűjtöttek.⁵² December elején tényleg folytatták is a közlést ahol a szerencsi összesített számot is közölték, mely 7812 pengő és 4 fillér volt, a járás területén pedig több, mint 30 ezer pengőt sikerült gyűjteni.⁵³

Hasonlóan más megyékhez, az akció javára műsoros táncestet is rendeztek, mégpedig esetünkben a sátoraljaújhelyi római katolikus legényegylet.⁵⁴ Sajnos a bevétel mértékéről nincsenek forrásaink.

Az Ontario állambeli Oshawából érkezett egy levél a Nyírvidék Szabolcsi Hírlap szerkesztőségéhez Szikszay Imrétől, aki jelezte, hogy a jórészt Szabolcsból és Zemplénből elszármazott magyarok 88 dollárt és 25 centet gyűjtöttek, amikor meghallották a gyűjtés beindulását és a mozgalom zászlóbontását. Az adakozókról még névsort is közöltek.⁵⁵

A zempléni gyűjtés végeredménye 103.886 pengő és 44 fillér készpénz volt, ezen felül a törvényhatóságokban gyűjtött természetbeni adományok pengőértékben: 13 pengőt és 30 fillért tettek ki.⁵⁶

50 Sárospataki Református Lapok 1938. dec. 18. 260.

51 Hegyalja 1938. nov. 18. 3.

52 Hegyalja 1938. nov. 18. 3.

53 Hegyalja 1938. dec. 2. 4.

54 Zemplén 1938. nov. 6. 4.

55 Godzsák 2016: 13.

56 Magyar a Magyarért 1939: 24.

Az adományok felhasználása és az akció működése

Már a komáromi tárgyalások közepette – október 11-én –, mikor Sátoraljaújhely-gyártelep és Ipolyság átadásra került Magyarország részére, a bevonuló magyar honvédelalakulatok parancsnoksága mellett már ott voltak a Magyar a Magyarért Mozgalom szociális tanácsadói, megbízottai is. Munkaterük az első napokban azonban nagyon csekély volt, lényegében propagandisztikus feladatok végrehajtásában, hazafias ünnepek megszervezésében, a bevonuló csapatokat üdvözlők között ajándékkártyák, kormányzói arcképek és cukorka osztogatásában merült ki.⁵⁷

Az első bécsi döntés után pedig beindult a munka a teljes visszatért zempléni területen.⁵⁸

A mozgalom hivatalos beszámolójában zavarosan keverik a terebesi, bodroγκözi, királyhalmeci és sátoraljaújhelyi járás neveket. Napjainkban Szlovákia terebesi járásban található Királyhalmec városa, de a Bodroγκöz tájegység területén fekszik és annak volt járási székhelye a visszatérés után. 1920 előtt Töketerebes a Gálszécsi járás része volt, 1929-től lett járás székhely. Két zempléni szociális megbízottat és 38 visszatérő járást – melyből kettő zempléni – említ egyhelyütt a beszámoló, a terebesit és a bodroγκözit. De az ínségmunkáknál már bodroγκözi és sátoraljaújhelyi járásokról beszélnek. Sajnos nem tudunk fogalomtisztázást végezni a pontos járás határokról a beszámoló által használt módozatokat illetően, ezért mindig az abban szereplő járásneveket használjuk.

Bodroγκszerdahelyen a mozgalom egész télen gondoskodott a község szegény lakóiról, ingyen blokkok szétosztásával és munkaalkalmak létesítésével,⁵⁹ Nagytoronyán pedig 1938 decemberében „Magyar karácsony estet” szervezett.⁶⁰

1939. január elsején a Zemplén első lapszámban rögtön találhatunk egy rövid hírt a mozgalom munkájáról. A cikk beszámol arról, hogy újhelyben és Királyhalmecen napok óta nyitva vannak a mozgalom irodái, amelyekben a szociális testvérek gondoskodnak a betérők gondjairól és a menekültek elhelyezéséről. Kiderül a cikkből, hogy nem csak a magyarok, hanem a szlovákok is ugyanúgy számíthatnak a segítségükre. Sátoraljaújhelyen

57 Hámori 2001: 585.

58 A döntés utáni eseményekhez lásd: Godzsák 2011.

59 MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 11. köt. 70.

60 MNL BAZ ML SFL IV. 2419/a 15. köt. 34.

az Andrásy utca⁶¹ 12. szám alatt, a régi csendőrlaktanya udvarán levő épületben lehetett felkeresni őket. Ungváry Erzsébet szociális testvér volt a fő intéző.⁶²

A Dunamelléki Református Egyházkerületből két diakonissza testvér tevékenykedett a mozgalom szolgálatában, akiket a kormányzó a Vöröskereszt érdemérmével ki is tüntetett szolgálataik elismeréséül. Egyikük volt Ungváry, neki az illetékes egyházmegyei gyűlés is jegyzőkönyvi köszönetet szavazott, továbbá a mozgalom is kifejezte azt a kívánságát, hogy véglegesen is megerősítse a munkakörében.⁶³

Ungváry Erzsébet a tóketerebesi járás szociális megbízottja volt a 38 visszatérő Felvidéki járás közül.⁶⁴ Erzsébet aktív nő volt, tagja volt a bodrogsadányi Leányegyletnek,⁶⁵ a Református Női Tábor titkára⁶⁶ és Nőszövetségi titkárként is működött.⁶⁷

A királyhelmeci járás szociális megbízottja pedig dr. Kocsis Margit egyetemi gyakornok volt.⁶⁸ Továbbá ki volt rendelve a királyhelmeci járáshoz dr. Tomori Viola, szociális gondozó is.⁶⁹ Tomori 1941-ben tanulmányban foglalta össze a tapasztalatait a cseh és a magyar szociálpolitika különbségei között a mozgalomban végzett munkáján keresztül.⁷⁰

A két szociális előadó felkéréséről a belügyminisztérium tájékoztatta az alispánt aki pedig a főszolgabíróknak továbbította a leiratot 1939 elején. Ebben az szerepelt többek között, hogy a megbízottaknak a hatályos szociális jogszabályok keretein belül teremtsék meg a lehetőséget, hogy hatékonyan működhessenek közre a hatósági szegénygondozás szervezésében, szegénykataszter elkészítésében és minden szükséges feladatnak az ellátásában. Továbbá *„a szociális előadóknak az említett munkakörön kívül különösen nagy fontosságú feladata a helyi munkaközösségek megszervezése útján annak az összhangnak a megteremtése is, mely a*

61 Ma Esze Tamás utca.

62 Zemplén 1939. jan. 1. 3.

63 A Dunamelléki Református Egyházkerület Jegyzőkönyve 1939: 245.

64 Magyar a Magyarért 1939: 41.

65 Sárospataki Református Lapok 1933. márc. 19. 76.

66 Sárospataki Református Lapok 1940. jún. 16. 120.

67 A Magyarországi Reformált Egyház Egyetemes Konventjének Jegyzőkönyve 1940: 95.

68 Magyar a Magyarért 1939: 40.

69 Magyar a Magyarért 1939: 41.

70 Tomori 1941.

hatóságok és társadalmi szervek gazdaságos épp ezért a köz javát szolgáló együttműködésének elengedhetetlen feltétele."⁷¹

Királyhelmeceken hetenként és fejenként, 2 kg 70 dkg szalonnát, 30 deka zsírt, 25 deka cukrot és 30 deka sót osztottak ki. Ezenkívül rengeteg cukorkát, csokoládét és ajándék szeretetsomagot.⁷² 180 ínségest látott el élelemmel a királyhelmecei népkonyha 1939 márciusában.⁷³

A mozgalom által közvetlenül segélyezettek megoszlása 1939 máj. 15-én a következő volt: Bodroghközi járás lakosai közül a segélyezettek lélekszáma 2824 fő volt, a lakosság 11,3% volt segélyezett. A sátoraljaújhelyi járásból pedig 3492 fő, azaz a lakosság 15%-a. A vármegyében így összesen 6 316 fő részesült segélyben, ami a lakosság 13,4%-a volt.⁷⁴

A sárospataki teológiai főiskola tanácstermében 1939 június 1-től 8-ig a visszacsatolt felvidéki községek szötteiből Ungváry Erzsébet diakonissza testvér, mozgalmi megbízott kiállítást rendezett. A kiállítás megtekintése ingyenes volt, a kiállításon vásárolni is lehetett. Az eladott tárgyak árát pedig a szürnyegi és nagybári református templomok renoválási költségeinek fedezetére fordították.⁷⁵

Tejakció

Az anyaország állami tejakciójának mintájára a hatósági tejjelátást a visszacsatolt területeken is megindította a mozgalom, a vármegyei tiszti főorvosok irányítása és szociális megbízottjainak vezetése mellett. A tejakció költségeire összesen 209 088 pengőt folyósítottak. A tejjelátást a belügyi kormányzat a következőkben szabályozta: *„A január 1-vel egyelőre a községekben meginduló tejakció során terhes és szoptató nők és azok a 12 éven aluli gyermekek részesíthetők ingyen tejben, akiknél a család évi összjövedelme a 400 pengőn alul maradt. A ráutalt terhes nők a terhesség 4. hónapjától a szülésig 180 napon át, a szoptató nők pedig a szüléstől számítva ugyancsak 180 napon át, a csecsemők 7 hónapos koruktól első évük betöltéséig ugyancsak 180 napon keresztül, az egy-két éves kisdedek egész éven át három éves korukig bezárólag napi fél liter színtejet kapnak. A rászoruló 3-5 éves gyermekek egy éven át, a 6-12 évesek négy hónapon*

71 MNL BAZ ML SFL IV. 2405 b. 710/1939

72 Pesti Napló 1938. nov. 9. 3.

73 Zemplén 1939. márc. 23. 2.

74 Magyar a Magyarért 1939: 53.

75 Sárospataki Református Lapok 1939. 6. 4. 131.

+ Zöldkeresztes tejutalvány, +

melynek alapján név
 éves korú, község, utca
 házszám alatti lakos (kiskorúaknál az eltartó neve:
 1940. évi hó-tól
 kezdődőleg 30 napon át napi deciliter teljes tejet kap díjtalanul a tulajdonos
 megnevezett szállítótól.
 Fentnevezett igényjogosultságát igazolom.
 Kelt:
 orvos (tanácsadó) pecsétje orvos aláírása
 A: szilványarizsoppokkal kapcsolatban felmerülő viszályok elhárítása terén köve-
 tendő eljárást a 278.119/1938. B. M. sz. rendelet szabályozza.

át napi negyed liter színtejet kaptak.” A segélyezették tejutalványt kaptak, amelyet az állandó ellenőrzés alatt álló tejtermelő vagy tejcsernok váltott be. Az iskolás gyermekek négy hónapon át kaptak tejet és azt a helyszínen kellett elfogyasztaniuk. Az óvodáskorúak a tejadagot az óvodában, vagy ennek nemléteben egy külön helyiségben fogyasztották el, ahová reggelire vagy tízórára naponként összegyűltek. A megbízottak a tejakciót a vármegyei tisztii főorvos irányítása mellett a jegyzők és tanítók bevonásával szervezték meg.⁷⁶

A mozgalom tejakciójából a bodrogközi járásban 24, a sátoraljaújhelyiben pedig 202 terhes és szoptató anya részesült. A gyerekeket tekintve pedig 6 hónapos kortól 8 éves korú gyermekek a bodrogközi járásban 65, a sátoraljaújhelyiben 309 fő, 3-6 éves korú gyermekek a bodrogközi járásban 124, a sátoraljaújhelyiben 498 fő, 6-12 éves korú gyermekek a bodrogközi járásban 226, a sátoraljaújhelyiben 878 fő. A 1939 május 15-ig erre a célra felhasznált pénzüsszeg a bodrogközi járásban 671,77 pengő volt, a sátoraljaújhelyiben 8212,30 pengő.⁷⁷

76 Magyar a Magyarért 1939: 69-70.

77 Magyar a Magyarért 1939: 65.

De ezzel párhuzamosan a zöldkeresztes tejakció is folyt a visszatért területeken, melyre 4737 pengő és 60 fillér kifizetéséről gondoskodott az alispán március 16-án és további 2368 pengő és 80 fillérről április 17-én, melyek a február 1 és június 30 közötti időszakra vonatkoztak.⁷⁸ Ezen akciónál a körjegyzőségenkénti becsült literszámok vannak feltüntetve, de mivel ez szorosan nem tartozik a témához, így közlésétől eltekintünk.

Építészeti beruházások

Nagyobb építészeti beruházások is történtek a visszatérő részekben, útépitések, hídjavítások és intézmények tatarozása, építése.⁷⁹ Ezeket minden esetben a Magyar Államépítészeti Hivatal koordinálta, egy részének anyagi fedezetét azonban a mozgalom teremtette elő.

⁷⁸ MNL BAZ ML SFL IV. 2405 b. 2752/1939

⁷⁹ Erről részletesen lehet tájékozódni: Godzsák 2023.

Zemplén vármegye alispánijának iratai között található egy elszámolás a Magyar a Magyarért mozgalomtól. Az elszámolás 1941 elején került leadásra.⁸⁰

1939 március 2-i dátumozással van az irategyüttesben egy összefoglalás a munkálatok akkori állásáról. Ebből kiderül, hogy a „*Felszabadult felvidéki területeken végrehajtandó közmunkák*” ügyében 120 000 pengőt utalt ki a kormány, de addig az időpontig csak a Biste-Nagykázmér közötti út munkálatai lettek megkezdve, így a dokumentum, melyet Fáy főispán írt alá, sürgeti a többi munka megkezdését is.

Az államépítészeti hivatal főnökének jelentése szerint a Radpusztakörtvélyesi bekötő útszakaszra 6000 pengőt kértek. Az előzetes tervek szerint a munkákra: Zétény, Véke, Rad, Szinyér, Szentmária és Pálfölde visszatért települések munkásait tervezték alkalmazni, hogy a helyiek munkaalkalmakhoz juthassanak.

A továbbiakban kiderül az iratból, hogy Kocsis Margit a Magyar a Magyarért mozgalom keretéből a királyhelmecei járásban:

- a bodrogszentesi vármegyei bányában kavicsstörésre 4000 pengőt,
- a királyhelmecei lőtér építésének földmunkájára pedig 2000 pengőt bocsájtott rendelkezésre.

Továbbá igényeltek még:

- A Királyhelmece-kisdobrai útnak 4,5 km-es földmunkájára 3000 pengőt, ahol királyhelmecei, kisdobrai és kisdobrai munkásokat terveztek alkalmazni.
- A Bodrogszentes-Vékei út 2 km-es földmunkáira pedig 2000 pengőt, ahol Véke, Boly, Szolnocska és „*esetleg bizonyos kis mértékben*” Bodrogszentes munkásait tervezték alkalmazni.

A Sátoraljaújhelyi járásban Unghváry Erzsébet szociális nővér – a Magyar a Magyarért mozgalom megbízottja –, rendelkezésre bocsájtott az

- Örös-nagykövesdi út új telepítési helyén utca építésére: 1500 pengőt.
- Céke községnek 240 m³ kőtermeléshez: 720 pengőt (a kő felhasználási célja iskola és paplakkerítés létesítés).
- A csarnahói út földmunkáira 2500 pengőt.

80 MNL BAZML SFLIV. 2405 b. 780/1941; A továbbiakban amíg külön nem jelezzük ez a forrása az információknak.

- A ladamóci munkásházra 3000 pengőt, ahol csarnahói, nagybári-i és kisbári-i munkásokat terveztek munkához juttatni.
- A Kisbári-Nagybári cca. 1 és fél km-es bekötőút földmunkáira pedig 2000 pengőt.

Továbbá a következő összegeket tervezték igényelni a mozgalomtól:

- Imreg község átkelési szakasznak helyrehozatalára 500 pengő,
- A szürnyegi bekötő útnál 2 km hosszban végzendő munkálatokra 2500 pengőt
- Bodrogszerdahelynél a Bodrog töltésére és emelésére a veszélyeztetett helyeken a Bodrogközi Vízügyi Társulatnak 8000 pengőt. Itt Szőlöske, Bodrogszerdahely, Bodrogszög és esetleg Örös munkásait tervezték alkalmazni.⁸¹

81 A Zemplén c. lap arról számolt be márciusban, hogy újabb 40 000 pengőt irányoztak elő a Bodrog töltésének emelésére és útkarbantartásra. Zemplén, 1939. március 19. 3.

- Gecsely községben a bíró háza felé vezető út földmunkáira 300 pengőt,
- Legenye község belterületén útsáncolásra 500 pengőt,
- Csörgő-Nagytoronya és Kistoronya község belterületén levő utcák rendbehozatalára és járdaépítésre szükséges kő bányászatára, illetőleg útárkolásra 1500 pengőt.
- Bodzásújlak községben útsáncolásra 600 pengőt,
- Barancs községben a főkereszt utca sáncolására 500 pengőt,
- Garany községben utak sáncolására 500 pengőt,
- Borsiban pedig az országúttól II. Rákóczi Ferenc szülőházáig s egyidejűleg a községen átvonuló út rendbehozatalának földmunkáira 1 km hosszan 1000 pengőt.
- Végül a már említett Cékei iskola és a római katolikus paplak kerítésének létesítési munkálataihoz 900 pengőt.

Azaz összesen 16 800 pengőt terveztek még igényelni a munkálatok folytatásához. Az összegzés megemlíti, hogy a Céke-kásói út földmunkáira az államépítészeti hivatalnak van pénze, így ezzel ők nem foglalkoznak. Ezen munka során Magyarsas községből kívántak bevonni munkanélkülieket

A kimutatás a következőkkel zárul. *„Midőn az értekezleten létrejött megállapodásokat a vármegye alispánjának, az érdekelt sátoraljaújhelyi és királyhelmeci járási főszolgabíróknak, az államépítészeti hivatal főnökének, továbbá dr. Kocsis Margit és Unghváry Erzsébet szociális testvéreknek kiadom, felkérem nevezeteket, miszerint hassanak oda, hogy a fent megjelölt munkálatok az egész vonalon mielőbb kezdetüket vehessék, így a lakosság munkaalkalomhoz jusson még mielőtt a tavaszi munkálatok elkezdődnének.”*

A M. kir. pénzügyminiszter számvevőségi központi csoportja a zempléni alispán Bornemissza Miklós részére küldött elszámolásokat 1941 februárjában a Magyar a Magyarért mozgalom keretében végzett munkákról, amiket az alispán továbbított a helyi államépítészeti hivatalnak. Ezek azonban sajnos nem maradtak meg. Ellenben márciusból az államépítészeti hivatal felülvizsgálati dokumentumainak egy része igen.⁸²

Először, a Szentés-vékei vicinális⁸³ útépítés – 3 km-es – földmunkájának felülvizsgálatáról 1941. március 6.-ai dátummal, azonban maguk a számadási okmányok nem maradtak fenn. Bodrogszentés és Véke között, 2285 m hosszban az út kétoldali árkolásáról és padkarendezéséről, továbbá

82 Innentől a forrás újra: MNL BAZML SFLIV. 2405 b. 780/1941

83 A vicinális út községi közlekedési utat jelent.

Ugyanezzel a dátummal láttamozták a bodrogszentesi kőbánya kitermelésének felülvizsgálatát. A céljaikra 959 m³ követ termeltek ki, amelyből 956 m³-t kavicsnak összetörtek. A költség m³-enként 3 pengő 9 fillérbe került. Az államépítészeti hivatalnak előlegül 4000 pengőt utaltak ki, ebből 2965 pengő 60 fillért használtak föl, a maradvány 1034 pengő 40 fillér volt. A maradványból 1000 pengőt a Bodrogszentes-vékei útra továbbítottak, a fennmaradó 34 pengő 40 fillért onnan is a Kisbári-Nagybári építkezésnél mutatkozó túlkiadásra küldték tovább.

Augusztusig 2307 pengőt használtak föl a Kisbári és Nagybári közötti útszakaszra, melyre a többi fentebbi munkálat maradványát is átcsoportosították. A mozgalom összesen 2301 pengőt adott a munkálatokra az átcsoportosítással együtt, így a fennmaradó hat pengőt más forrásból kellett előteremteni.⁸⁴

Ha már a kőbányák szóba kerültek érdemes megemlítenünk, hogy ilyen tekintetben a vizsgált rész gazdag volt. Szomotor, Borsi, Gerecsely, Biste, Kiszegés, Bodrogszentes és Nagykövesd mind rendelkezett kőbányával.⁸⁵

A mozgalom Királyhelmeceken új egészségházat is épített 16 000 pengőből.⁸⁶ A zöldkeresztes egészségvédelmi szolgálatokhoz bekapcsolt kis községekben pedig „C” mintájú egészségházakat hoztak létre.⁸⁷ Ezek olyan helyen épültek, ahol a zöldkeresztes szolgálat számára megfelelő helyiséget bérelni nem lehetett.⁸⁸

Ladmócon pedig egy 10-15 család befogadására alkalmas munkásházat épített a mozgalom. A munkásházra azért volt szükség, mert az Est c. lap tudósítása szerint a cseh uralom alatt „számos család földbevájt barlangokban volt kénytelen meghúzódni”.⁸⁹

Összesen 46 óvoda épült vagy egészült ki napközi otthonnal a visszatérő területeken, ebből Zemplénben Nagygéres és Királyhelmeceken községekben építettek új napközi otthonos óvodát.⁹⁰

84 MNL BAZML SFL VI. 421 5038/1939

85 MNL BAZML SFL VI. 421 62/1941

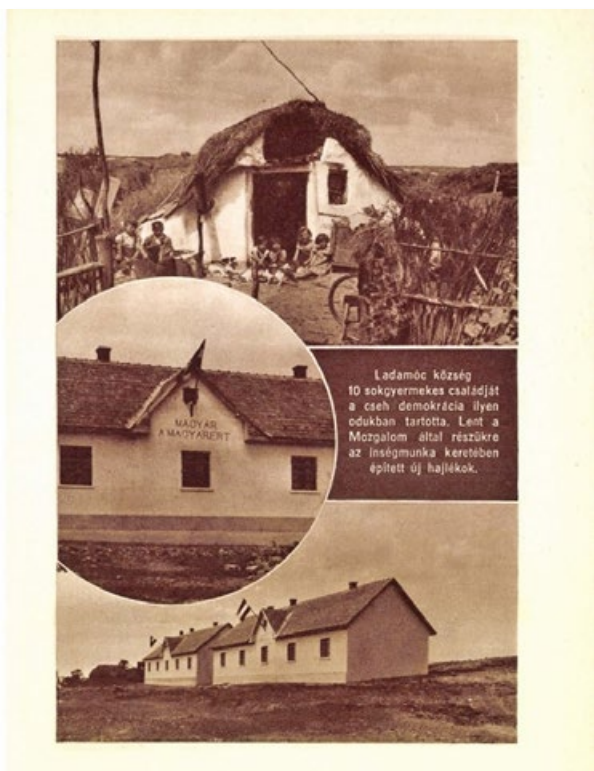
86 Magyar a Magyarért 1939: 66.

87 A „C” mintájú egészségházakban váró- és tanácsadó helyiség volt.

88 Magyar a Magyarért 1939: 68.

89 Az Est 1939. márc. 21. 10.

90 Magyar a Magyarért 1939: 70.

Ladamóc község
10 sokgyermekes családját
a cseh demokrácia ilyen
odukban tartotta. Lent a
Mozgalom által részükre
az ínségmunka keretében
épített új hajlékok.

Az ún. ínségmunkákról is szólni kell. Ezek a következőképpen néztek ki megyénkben. A bodrogközi járásban útjavítás, árkolás, sáncolás, gátépítés, kőfejtés és vízlevezetési munkálatok folytak, a fentiek mellett átlagosan 1,80 pengős napszámberért. Ezek egy részéről a föntebbieknél tettünk említést. Az 1939 május 15-ig felhasznált pénzösszeg értéke 16 006 pengő és 3 fillér volt. A Sátoraljaújhelyi járásban útépités, útjavítás, árkolás, talaj egyengetés és községi épületek javításai voltak az ínségmunkák átlagosan 2 pengős napszámberért. Az 1939 május 15-ig felhasznált pénzösszeg értéke pedig 25 000 pengő volt.⁹¹

A fentiekből is láthatóvá válik, hogy országos tekintetben sok esetben maradandó értéket csak ritkán teremtő munkákat végeztek a rászorulókkal az ínségmunkák keretében. Jobb esetben homok-, sóder vagy kőbányászatot, útépitést-kövezést, patakmeder-rendezést, rosszabb esetben utcatakarítást, esetleg fekálihordást, dögtérrendezést végeztek. Kivételszámba mentek a

91 Magyar a Magyarért 1939: 63.

rozsnói és az ógyallai járások és a visszacsatolt sátorlajújhelyi rész példája, ahol a szociális előadók kitartó szorgalmazására az inségmunkásokat elsősorban óvoda- és egészségház-építési munkálatokon foglalkoztatták. Zemplén vármegye alispánja pedig azt is kilátásba helyezte, hogy kizárják a földjuttatásból azokat, akik a följánlott inségmunkát nem vállalják el.⁹²

Összefoglalás, konklúziók és utóélet

A fentiekből láthattuk, hogy a gyűjtési akció sikeres volt Csonka-Zemplénben. Sikerült jelentős összeget összegyűjteni a visszatérő területek reintegrálásához. Más részről pedig a visszatérő részeken sikerült sok célt megvalósítani, mind szociális juttatások, mind pedig az ideiglenes munkateremtés tekintetében. A közúthálózat fejlesztése terén pedig kifejezetten eredményes volt a hatás. Azt még fontos megemlítenünk, hogy értelemszerűen a Csonka-Zemplénben gyűjtött összegek a központi kasszába kerültek, ahonnan szükség szerinti mértékben osztottak a visszatérő részekre, nem pedig az 1920 után is hazánkban maradt zempléni részek pénze került egyenest a visszatérő zempléni részekre. Így a gyűjtés eredményessége nem áll ok-okozati kapcsolatban a felhasználás eredményességével. Az útépitési munkálatok pedig folytatódtak az akció lezárulta után is.

Meg kell említenünk, hogy a nagy sikerű felvidéki akció után 1940-ben Erdély felé irányult az ország szeme és a *Magyar a Magyarért* mozgalom sikerét megpróbálták megismételni. A kormányzó felesége ismét rádiószózatot hirdetett az ország népéhez.⁹³ A meghirdetett „Erdélyért akció” sikere azonban jóval csekélyebb volt. Ennek okát több tényezőben is lehet keresni, azonban a legfontosabb, hogy 1939-ben már a kiegészülő vármegyéknek – mint Zemplén – a trianoni határon innen elterülő járásai és városai egyre gyakrabban hangoztatták, hogy a visszacsatolt területeken bevezetett módszerekre – és persze pénzre – nekik is igényük lenne, hisz a szociális helyzet náluk sem kedvező, néhány esetben még rosszabb is.⁹⁴ De az útépitésekre és javításokra az alföld lakossága is egyre irigyebb szemmel nézett. Ezáltal a fényes siker már nem volt megismételhető a területigyarapodások további lépcsőfokain.

92 Hámori 2001: 606.

93 Nyírvidék Szabolcsi Hírlap, 1940. szept. 2., 3.

94 Hámori 2001: 607.

Felhasznált Irodalom

Levéltári források

- Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fióklevéltára
 - IV. 2405. Zemplén vármegye alispánjának iratai,
 - b. közigazgatási iratok
 - IV. 2419/a. Zemplén vármegyei titkos letétek levéltári gyűjteménye 1626–1950 (1962)
 - Községi emlékkönyvek az első bécsi döntéssel visszacsatolt zempléni falvakból
 - 11. köt. Bodrogszerdahely
 - 15. köt Nagytoronya
 - VI. 421. Sátoraljaújhelyi Államépítészeti Hivatal iratai
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára.
 - K. 428. Magyar Távirati Iroda „könyomatos” hírei 1920-1956.
(interneten kereshető archívum: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mnl_mti/)
 - MTI Napi hírek / Napi tudósítások (1920-1944)

Folyóiratok

- Az Est 1939. évf.
- Harangszó 1939. évf.
- Hegyalja 1939. évf.
- Nyírvidék Szabolcsi Hírlap 1938-40. évf.
- Pesti Napló 1938. évf.
- Sárospataki Református Lapok 1938-39. évf.
- Zemplén 1938-39. évf.

Egyéb források

- Magyar a Magyarért 1939 = Magyar a Magyarért. Beszámoló. Budapest

- A Dunamelléki Református Egyházkerület Jegyzőkönyve 1939
- A Magyarországi Reformált Egyház Egyetemes Konventjének Jegyzőkönyve 1940.
- Tomori 1941 = Tomori Viola: Cseh és magyar szociálpolitika. in.: Magyar Szemle 1941. 131-137.

Szakirodalom

- Angyal 2000 = Angyal Béla: A csehszlovákiai magyarság anyaországi támogatása a két világháború. in.: Regio, 2000/3 133-179.
- Godzsák 2011 = Godzsák Attila: „Slettemkezdetefeltámadásnak” – Az első bécsi döntés hatása Sátoraljaújhelyre és Zemplén vármegyére. Sátoraljaújhely
- Godzsák 2016 = Godzsák Attila: Nyírségi segítség visszatérő Felvidéknek - A „Magyar a Magyarért” mozgalom működése Szabolcs és Szatmár vármegyékben in.: Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle 2016/1 3-26.
- Godzsák 2018 = Godzsák Attila: A „Magyar a Magyarért” mozgalom Zemplénben, 1938–1939. *Zempléni Múzsza*, 2018/4 31-38.
- Godzsák 2023 = A Magyar Államépítészeti Hivatal beruházásai az első bécsi döntés nyomán visszatérő zempléni részeken in.: Fórum Társadalomtudományi Szemle 2023/1 105-128.
- Hámori 2001 = Hámori Péter: Kísérlet a visszacsatolt felvidéki területek társadalmi és szociális integrálására. A Magyar a Magyarért Mozgalom története. Századok, 135. évf. 3. sz. 569–624.
- Hámori 2006 = Hámori Péter: A magyar kormány szociálpolitikája visszacsatolt Felvidéken és Észak-Erdélyben in.: Magyar Szemle 2006/1.
- Sallai 2009 = Sallai Gergely: „A határ megindul”. Kalligram

Demján Szabolcs

Tokaj társadalmi-gazdasági helyzete a két világháború között korabeli fotók és képeslapok tükrében

Az első világháború, a forradalmak, a román megszállás és a trianoni diktátum egész hazánkra vonatkozóan éreztették hatásaikat, és ez alól Tokaj sem jelentett kivételt. A település rendkívül nehezen heverte ki ezeket a viszontagságos időket. Az 1920-as évek lassú talpra állásának, a gazdasági élet újraindulásának időszakát a következő évtized elején az országban kibontakozó gazdasági világválság törte meg. Ezen tanulmány keretében korabeli fotók és képeslapok bemutatásával kívánunk bepillantást nyújtani a település két világháború közötti társadalmi-gazdasági életébe.

Tokaj lakosságának anyanyelv szerinti összetétele (1910-1941)¹

Anyanyelv szerint	1910	1920	1930	1941
Magyar	5 047	5 016	5 785	5 886
Német	33	26	29	5
Tót (szlovák)	16	16	15	3
Oláh (román)	1	1	1	-
Rutén (ruszin)	1	-	-	1
Szerb	2	-	-	1
Egyéb	7	12	14	6
Beszélni nem tudó	-	-	-	1
Összesen:	5 105 fő	5 073 fő	5 844 fő	5 903 fő

1 Zelenák István: Tokaj gazdasági-társadalmi viszonyai a Horthy-korszakban. In: Bencsik János - Orosz István (szerk.): Tokaj várostörténeti tanulmányok II. Tokaj, 1995.161.

Tokaj lakosságának vallási összetétele (1910-1941)²

	1910	1920	1930	1941
Római katolikus	2 055 (40.25%)	2 079 (40.98%)	2 470 (42.26%)	2 655 (44.97%)
Görögkatolikus	638 (12.49%)	677 (13.34%)	819 (14.01%)	812 (13.75%)
Görögkeleti	2 (0.03%)	9 (0.17%)	9 (0.15%)	14 (0.23%)
Evangélikus	104 (2.03%)	112 (2.20%)	128 (2.19%)	128 (2.16%)
Protestáns (református)	1 187 (23.25%)	1 264 (24.91%)	1 448 (24.77%)	1 453 (24.61%)
Unitárius	-	1 (0.01%)	nincs adat	nincs adat
Izraelita	1 119 (21.91%)	930 (18.33%)	959 (16.40%)	816 (13.82%)
Egyéb	-	-	11 (0.18%)	-

Tokaj népességére vonatkozó adatokat vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a fentebb említett, komoly nehézségek dacára a tárgyalt időszakban a nagyközség lakosságának száma több mint 900 fős emelkedést mutatott. Míg 1910-ben 5105 fő élt Tokajban, addig 1941-re 5903 főre növekedett a település lélekszáma. Az 1910 és 1941 közötti időszakban a nagyközség lakosságának túlnyomó többsége magyar anyanyelvű volt, a magyarsághoz képest a nemzetiségek csak egészen elenyésző létszámot képviseltek a vizsgált korszakban. A római katolikus volt a település legnépesebb felekezete, amely 1910 és 1941 között folyamatosan megőrizte 40-44%-os pozícióját. A népesebb felekezetek között említhetjük meg továbbá a reformátusokét, a görögkatolikusokét és az izraelitákét. Ez utóbbiak 1910-ben a község lélekszámának 21.91%-át alkották, 1941-re azonban esetükben egy több mint 300 fős létszámcsökkenést tapasztalhatunk.³ Számárányukhoz képest jóval magasabb arányban reprezentálták magukat a község gazdasági

² Zelenák István (1995), 161.

³ Zelenák István (1995), 161.

életében, amelyet az is alátámaszt, hogy az 1944-es adat szerint a helyi kereskedők és iparosok mintegy 39%-a, 148 fő volt zsidó származású.⁴

Tokaj lakosságának megoszlása gazdasági ágazatonként (1900-1941)⁵

Év	A lakosság száma	Mezőgazdaság	Ipar	Közlekedés	Kereskedelem	Egyéb
1900	5 110	1 690 (33.07%)	1 415 (27.69%)	316 (6.18%)	473 (9.25%)	1 216 (23.79%)
1930	5 844	1 247 (21.33%)	2 305 (39.44%)	457 (8.16%)	578 (9.89%)	1 257 (21.50%)
1941	5 903	1 502 (25.44%)	2 127 (36.03%)	365 (6.18%)	489 (8.28%)	1 420 (24.05%)

A község népességének gazdasági ágazatonként való megoszlását szemléltető adatok alapján kijelenthető, hogy míg 1900-ban a lakosság legnagyobb hányada (33.07%) a mezőgazdaság ágazatából élt, addig 1930-ra ez a tendencia megváltozott, hiszen ekkor már 39.44%, 1941-ben pedig már 36.03% volt az ipari részesedés aránya.⁶ A lakosság fennmaradó része a mezőgazdaság, a kereskedelem és a közlekedés szektorra között oszlott meg.⁷

Tokaj közigazgatásban betöltött szerepe tekintetében jelentős változásokat hozott az 1917-es esztendő, hiszen egy ekkor életbe lépett törvény értelmében 8 települést csatoltak el a tokaji járástól, amely így a vármegye legkisebb járásává vált.⁸ 1922-ben, 1925-ben és 1926-ban a település előljárói hivatalos formában adtak hangot annak a kérésüknek, hogy Tokajt Szabolcs vármegyéhez csatolják. A kezdeményezés indokaként a Szabolcs vármegyéhez tartozó taktaközi falvakkal kialakult gazdasági és

4 Zelenák István (1995), 167.

5 Zelenák István (1995), 151.

6 Ezek az adatok nem csupán a nagyközség aktív keresőire vonatkoznak, hanem azok családtagjait is magukba foglalják.

7 Zelenák István (1995), 151.

8 A tokaji járás területétől a sárospataki járáshoz csatolt nyolc település a következő: Tolcsva, Vámosújfalú, Erdőhorváti, Háromhuta, Komlóska, Bodrogolaszi, Bodrogzsadány, Sára. A maradék járás területét a következő települések alkották: Tokaj, Tarcal, Bodrogkeresztúr, Bodrogkisfalud, Szegi, Szegilong, Erdőbénye, Olaszliszka. In: Zelenák István (1995), 130.

kereskedelmi kötelékeket neveztek meg. Végül ezek az elképzelések nem valósultak meg, Tokaj továbbra is Zemplén vármegye része maradt.⁹

Az első világháborús összeomlást követően a település lakóinak újabb súlyos megpróbáltatásokkal kellett szembenézniük, a kommunista diktatúra kiépülése után, 1919. májusától 1919. novemberéig egy nagyobb megszakítással a román csapatok szállták meg Tokajt.¹⁰ A megszállás hónapjai alatt az ország más területein történetekhez hasonló rablások, fosztogatások jellemezték a megszállók ténykedését, amit hűen szemléltet, hogy kb. 24 ezer hl bort rekviráltak a tokaji pincékből.¹¹ 1919. júniusában a települést ideiglenesen elhagyó megszállók¹² felrobbantották a község két impozáns, vasszerkezetes hídját, az 1896-ban ünnepélyesen felavatott Erzsébet királyné hídját és az 1898-ban átadott vasúti hidat.¹³

A román csapatok elvonulása után,¹⁴ mintegy az általuk okozott károk enyhítése érdekében a kormány államsegély folyósításával próbált segítséget nyújtani a tokajiaknak a talp ra álláshoz. Az 1920-as évek elején a gazdasági élet, ha lassan is de újraindult, a Hangya Szövetkezet is megszerveződött a községben.¹⁵ A hidak újraépítése is az eredeti állapotuknak megfelelően történt meg, avatásukra ünnepélyes keretek között 1921. október 16-án került sor.¹⁶ A vasúti hidat, még ugyanebben az esztendőben¹⁷, az Erzsébet királyné hídját pedig 1922-ben adták át a forgalomnak.¹⁸ A „kistokaji” településrészen a közvilágítás kiépítésére is sor került. Azonban az első világháború okozta általános elszegényedés

9 Zelenák István (1995), 149.

10 Zelenák István (1995), 140. 144.

11 24. 000 hektoliter tokajt loptak el az oláhok. Reggeli Hírlap, 1919. november 29. (A tanulmányban szereplő újságok neveit és az idézeteket az eredeti írásmódnak megfelelően közöljük.)

12 A vörös hadsereg csapatival harcoló román egységek 1919. június 2-án (az útóvédjük június 3-án) elhagyni kényszerültek a községet Rakamaz irányába és csak július 30-án foglalták el újra Tokajt. In: Zelenák István (1995), 141-142.

13 Zelenák István (1997), 35.

14 A Nemzeti Hadsereg egységei 1919. december 3-án ünnepélyes keretek között vonultak be a román megszállás alól felszabadult Tokajba. A település ünnepi díszbe öltözve, fellobogózva várta a magyar katonákat. In: A nemzeti hadsereg bevonulása Tokajba. Reggei Hírlap, 1919. december 4.

15 Zelenák István (1995), 160.

16 Két hidavatás Tokajban. Reggeli Hírlap, 1921. október 18.

17 Elkészült a tokaji vasúti hid. Reggeli Hírlap, 1921. október 12.

18 A tokaji közuti hidon meg volt a teherpróba. Zemplén Politikai Hírlap, 1922. január 31.

természetesen Tokajt sem hagyta érintetlenül. Az országban tapasztalható nyomor enyhítése érdekében a kormány országos hatókörű programok indítása révén próbálta orvosolni a legégetőbb társadalmi problémákat. 1922-ben Tokaj is csatlakozott a Horthy Miklós segélyalaphoz, 1923-ban pedig az állam a hatósági lisztellátás eszközével próbálta elérni, hogy a legszegényebb tokaji családok asztalára is jusson kenyér. A fellendülő gazdasági élet egyik kedvező hatásaként a Falusi Kislakásépítő Szövetkezet égisze alatt lakásépítési program vette a kezdetét, azonban az 1930-as évek elején Magyarországra is begyűrűző nagy gazdasági világválság tragikus következményeként sokan anyagilag tönkrementek, nem tudták fizetni a lakások vételárát képező kölcsönöket, mindez tehát tovább fokozta a mindennapi élet nehézségeit.¹⁹

Az első világháborús összeomlás, a cseh és román megszálló csapatok hazánk területére történő bevonulása, a nemzetünkre és hazánkra traumaként nehezedő trianoni békediktátum a tokaj-hegyaljai szőlőtermesztésre és borkereskedelemre nézve is súlyos teherként jelentett. Hagyományos felvevőpiacaitól (pl. Németországtól, Lengyelországtól, Oroszországtól) vágták el a trianoni határok a borvidéket, más országokban a kedvezőtlen vámpolitika okozta akadályokkal kellett szembe nézni. Az 1920-as évek második felében ráadásul különböző természeti csapások (nyári rothadás, téli fagyok, peronoszpóra járvány) tizedelte meg a termést, a belső fogyasztás szűkülése mellett a kedvezőtlen adó és illetékfizetési viszonyok (forgalmi és fogyasztási adó, a tokaji aszút terhelő fényűzési adó, kiméresi és forgalmi illeték) nehezítették a tokaji bor forgalmát. A gazdasági világválság hatásainak nyomán nem volt lehetőség hitelfelvételre, a szőlő és bor ára zuhanni kezdett, az állam gyors felvásárlásokkal, hosszú lejáratú, kedvező kölcsönökkel próbált segítséget nyújtani a termelőknek.²⁰ Az 1930-as években folytatódott a fagykárok által kiirtott szőlőültetvények újratelepítése. 1940-ben összesen 643 kat. hold szőlőterülettel rendelkezett a település.²¹

1932-ben rendezték meg a borvidéken az első Tokaji Szüreti Hét elnevezésű rendezvénysorozatot.²² A programoknak Tokaj mellett Tarcal,

19 Zelenák István (1995), 160.

20 Zelenák István (1995), 152.

21 Zelenák István (1995), 169.

22 Tokaj Város Önkormányzata folytatva ezt a hagyományt évente, október hónap első hétvégéjén megrendezi a Tokaj-hegyaljai Szüreti Napok elnevezésű, a város egyik legnagyobb szabású szabadtéri rendezvénysorozatát. 2022-ben ünnepelhetjük az első Szüreti Hét megtartásának 90. évfordulóját.

Tállya és Mád települések adtak helyet. A rendezvénysorozat ötletgazdája, Lázár Miklós, a tokaji választókerület országgyűlési képviselője volt, aki a nagy idegenforgalmi érdeklődésre számot tartó programok által a tokaji bor fogyasztását igyekezett népszerűsíteni. Az ország számos pontjáról indított filléresvonatoknak is köszönhetően sok ezer fő látogatott el a Tokaji Szüreti Hét lebonyolításában közreműködő tokaj-hegyaljai településekre. A rendezvények alatt tiszteletét tette Tokajban Kállay Miklós földművelésügyi miniszter, Habsburg József főherceg, a Magyar Tudományos Akadémia későbbi elnöke, valamint fia, József Ferenc főherceg is. József főherceg a korabeli sajtóbeszámolókat szerint itt tartózkodása alatt a tokaji Rákóczi-pincét, a Dessewffy-szőlőt, és a Hadiárva Intézetet is megtekintette.²³

A továbbiakban érdemes néhány szót ejtenünk Tokaj gazdasági életéről. A vizsgált korszakban a legjelentősebb tokaj-hegyaljai termelőket tömörítő gazdasági szervezet a Tokaji Bortermelők Társasága Rt. volt, amelyet 1906-ban 14 szőlőbirtokos alapított. Jelentős fellendülést okozott a vállalat életében, hogy 17 sárospataki szőlőbirtokos, köztük a hatalmas szőlőterületekkel rendelkező herceg Windisch-Graetz Lajos is belépett a részvénytársaságba. Nem utolsósorban az ő tevékenységének az érdeme, hogy a rá következő években a társaság üzleti forgalma a korábbi esztendőkéhez viszonyítva két-háromszorosára növekedett. A tokaji római katolikus templom szomszédságában álló Rákóczi-pince épülete 1917-ben, az alatta lévő pincerendszer 1921-ben került a vállalat tulajdonába.²⁴ Az előzőekben ismertetett negatív folyamatok, a borforgalom hanyatlása, a román csapatok rekvirálásai²⁵ rendkívül hátrányos hatásokat gyakoroltak a társaság működésére. Megszűnése azonban csak később, leginkább a gazdasági világválság következményei miatt 1933-ban történt meg. 1931-ben Krausz Ernő és Dr. Holló Andor közkereseti társaságot alapított, amely később megvásárolta a Rákóczi-pincét. 1932-től 1944-ig a vállalat Herceg Windisch-Graetz Lajos Borpincészete Tokaj Rákóczi-pince név alatt működött, miután a herceg, akinek a neve jól csengett a borfogyasztók körében és egyben a minőség garanciájaként lehetett rá tekinteni, éves tiszteletdíj ellenében a nevét adta a vállalkozáshoz. Az 1938. esztendőt követően hazánk területgyarapodásai lehetővé tették, hogy Kassán, Munkácson és Szegeden is lerakatott hozzon létre a társaság,

23 Karcolatok a szüreti hétről. Hegyalja, 1932. október 20.

24 Zelenák István (1995), 155.

25 A román csapatok kb. 4 ezer hl bort tulajdonítottak el a vállalat pincéjéből. In: Mosolygó József (1930-2015), 51.

így az kiléphetett a visszacsatolt felvidéki, kárpátaljai és délvidéki területek piacaira. Ebben az időben külföldi eladások is jellemezték a vállalat tevékenységét, a számos vásárló közül, mint illusztris méltóságokat betöltő borkedvelőket említhetjük meg V. György angol király, vagy éppen Pacelli bíboros nevét.²⁶

Tokaj népességszámához képest elég jelentős ipari kapacitásokkal is rendelkezett a két világháború közötti időszakban. Egy 1902. évi keletbényegzőjű képeslap arról tanúskodik, hogy az épület homlokzatán már látható volt az ELSŐ/TISZA/VIDÉKI/GYUFA/GYÁR felirat, ez alapján valószínűsíthető, hogy az üzem nem sokkal korábban kezdte meg tevékenységét²⁷ a településen.²⁸ 1912-ig a mai Bethlen Gábor út 42. szám alatt jelenleg is álló épületben működött, majd 1913-tól,²⁹ - más források szerint 1917-től³⁰ - egy új telephelyre, a „kistokaji” városrészen található, mai Benedek Pál utcába költözött. Míg az 1910-es években hozzávetőlegesen 40-50 dolgozója volt, addig az 1920-as években már 80-90 főt foglalkoztatott.³¹ Fénykorában napi 180 ezer kénes, valamint foszfor és kénmentes, - előállítására során az emberi egészségre kevésbé ártalmas, korszerű- un. svéd gyufát állítottak elő, az üzem az ország legjelentősebb gyufagyárjai közé tartozott.³² A dualizmus időszakában fellendült fa és gyufaipar óriási visszaesést szenvedett el Trianon után, ugyanis az új határok elvágták a fakitermelés tájait (Felvidék, azon belül Felső-Zemplén vármegye, Kárpátalja, Erdély) a nagy feldolgozó üzemektől. A tokaji gyufagyár főleg Lengyelországból szállított gyufaszálakat dolgozott fel, így az első világháború ideje alatt kénytelen volt a városhoz közeli nyír- és nyárfa erdőket vásárolni a szükséges nyersanyag biztosítása érdekében.³³ Az üzem felkeltette a budapesti Szikra Magyar Gyújtógyár Rt. figyelmét, amely 1928-ban megvásárolta az üzemet, azonban azt 1931-ben bezárták, így megszűnt a gyufagyártás a településen. A mai Benedek Pál utcában

26 Zelenák István (1995), 171.

27 Pap Miklós viszont 1910-re teszi a gyufagyár alapításának lehetséges időpontját. In: Pap Miklós: A tokaji gyufagyár története. A Herman Ottó Múzeum évkönyve XXXII.- Kunt Ernő emlékére. Miskolc, 1994. 551.

28 Épület története „Curia Zelemeriana”. <https://www.zelemery-kuria.hu/epulet-tortenete/>

29 Pap Miklós (1994), 552.

30 Zelenák István (1995), 158.

31 Pap Miklós (1994), 553.

32 Pap Miklós (1994), 554.

33 Pap Miklós (1994), 551-553

működő gyár egykori épületeiből semmi nem maradt meg, ugyanis azokat 1946-ban a hozzá tartozó 28 méter magas kéménnyel együtt elbontották.³⁴

Mint az előzőekben utaltunk rá, a trianoni határok a tiszai fa és sókereskedelmet is lefejezték. Igaz, a tiszai kereskedelem 1859-től, a Debrecen-Nyíregyháza-Tokaj-Szerencs-Miskolc vasútvonal megépülésével³⁵ nagymértékben vesztett jelentőségéből,³⁶ annak teljes megszűnését a trianoni diktátum okozta. Míg a 19. század első évtizedeiben az eladásra kínált hatalmas úszó rönkfák látványa jellemző vonása volt a folyó képének, ez a század második felére, és még inkább az 1920-as évekre megváltozott. Pedig Tokaj korábban évszázadokon átívelően az Észak-Erdélyből, a Felvidékről és Kárpátaljáról érkező só és fa fontos elosztó központjaként funkcionált.³⁷

A Tokaji-hegység településein a kőbányászat nagy hagyományokkal büszkélkedhet. A két világháború között Tokajban körülbelül 20 kisebb és öt nagyobb kőbányában folyt a vulkanikus kőzetek kitermelése. Ez utóbbiak közé tartozik a Reichmann Ármin tulajdonában lévő Magyar Tarmach Rt. kőbányája³⁸, a Patkó-bánya³⁹, a Hubertus-bánya,⁴⁰ a Binét-bánya⁴¹ és a Tokaj-hegyaljai Trachit Kőbánya Rt.⁴² A két világháború közötti korszakban ezek a bányák foglalkoztatták a legtöbb munkavállalót a településen, az 1930-as években üzemenként 100-150 dolgozó megélhetését biztosították.⁴³ 1926-tól 1944-ig évente átlagosan 40 ezer m³ andezitet szállítottak leginkább partvédelmi és folyószabályozási munkálatok végzéséhez.

34 Pap Miklós (1994), 556-557.

35 Az 1859-ben megépült vasútvonal 1860-ban már csatlakozott Kassához is. A vasúti szállítás kibontakozása jelentősen visszaszorította a tiszai szállítás volumenét.

36 Takács Péter: A polgárosodó kamarai mezőváros (Tokaj 1850-1918). In: Bencsik János - Orosz István (szerk.) Tokaj várostörténeti tanulmányok I. Tokaj, 1995. 276.

37 Boros László: Adatok a felső-tiszai áruszállítás történetéhez. In: Veres László - Viga Gyula (szerk.): A Herman Ottó Múzeum évkönyve XXXII. - Kunt Ernő emlékére. Miskolc, 1994. 515.

38 A bányát az 1870-es években nyitották meg és 1938-ban zárták be.

39 1923-ban hozta létre a Sátoraljaújhelyi Magyar Királyi Folyammérnöki Hivatal. A bányában még az 1990-es évek végén is zajlott a kőkitermelés.

40 Reökh István nyitotta meg a Lencsés-völgyben.

41 Tulajdonosáról, Binét Jenőről kapta a nevét. A bánya 1926-ban létesült a Ménesoldal dűlő területén.

42 1926-ban kezdte meg a működését a Lencsés-völgyben. Tulajdonosa Szász Géza volt.

43 Zelenák István (1995), 158-159.

A Tokaj-hegyaljai Cognacgyár Rt. 1894-ben alakult meg Sátoraljaújhelyen Dókus Gyula elnökletével.⁴⁴ Az üzem székhelye Sátoraljaújhelyen volt, de Tokajban is rendelkezett telephellyel, 1899-ben azonban átmenetileg megszűnt⁴⁵, majd a Hegyaljai Törkölyfőző Szövetkezet rövid ideig helyiségeiben folytatta tevékenységét.⁴⁶ Később az 1921-ben alapult budapesti székhelyű Első Tokaji Cognacgyár Rt. vásárolta meg,⁴⁷ miután fellendült a termelés az üzemben, évente 10-15 ezer mennyiségű konyak és más szeszes ital gyártását produkálta.⁴⁸ Az 1930-as évek végén jelentkező válságos időkben a gyár működése újra szünetelt 1932-ig.⁴⁹ Aztán újraindult a termelése és az 1940-es években konyak mellett más szeszes italok, pálinkák, rumok előállításával próbálta meg kielégíteni a fogyasztók igényeit.⁵⁰ Az előbb említett üzemek mellett ecetgyár, börgyár, hengermalom, és fűrészüzem is szélesítette a település ipari arculatát.

Tokaj több pénzintézettel is rendelkezett a vizsgált korszakban, ezek közül a legjelentősebb a régi múltra visszatekintő, 1866-ban alapított Tokaj-hegyaljai Takarékpénztár volt.⁵¹ Üzleti forgalma szünetelt a forradalmak alatt, a Tanácsköztársaság idején pénz és hitelkészleteit lefoglalták. Borkészletét mintegy 1200 hl mennyiségben rekvirálták, a rá következő inflációs évek pedig újabb súlyos nehézségeket jelentettek az intézmény fennállására nézve. 1927-től, a pengő kibocsátását követően végül konszolidálódott a helyzete és a legnagyobb bevétellel rendelkező pénzintézetek sorába emelkedett a vármegyében. Részvényeseinek körét főleg helyi szőlőbirtokosok és kereskedők alkották.⁵²

Tokaj nem csupán napjainkban, hanem a két világháború közötti korszakban is egy jelentős iskolavárosnak volt tekinthető. A Magyar Királyi Állami Polgári Fiúiskola 1903-ban nyitotta meg a kapuit,⁵³ 1930-ban pedig

44 Pap Miklós: A Tokaj-hegyaljai Cognacgyár Részvénytársaság története. In: Bencsik János-Antal Gábor (szerk.) Tokaj és Hegyalja XVII. Debrecen, 1997. 179.

45 Pap Miklós (1997), 183.

46 Zelenák István (1995), 158.

47 Pap Miklós (1997), 186.

48 Zelenák István (1995), 158.

49 Zelenák István (1995), 162.

50 Zelenák István (1995), 166.

51 Bencsik János: Kapitalizálódó gazdaság, polgárosodó társadalom - Tokaj népessége 1869-ben. Miskolc, 2003. 38.

52 Zelenák István (1995), 159.

53 Bencsik János: A polgári iskola. In: Bencsik János (szerk.): Tokaj várostörténeti tanulmányok III. Tokaj, 2002. 128.

már 117 diák tanult az intézményben.⁵⁴ 1921-ben a megkezdődött az oktatás a Polgári Leányiskolában is, amely a korábbi kosárfonó iskola épületében kapott helyet.⁵⁵ 1930-ban tanulóinak létszáma 86 fő volt.⁵⁶ 1874 óta állami elemi iskola is működött a településen, de rajta kívül a tárgyalt időszakban a római katolikus, a görögkatolikus, a református és az izraelita felekezet is tartott fenn elemi iskolát. 1925-ben a tovább nem tanuló diákok számára ismétlődő iskolát is indítottak, itt heti két alkalommal történt oktatás.⁵⁷

1916-ban az Országos Hadigondozó Hivatal a világháborúban sérült katonák számára létesített iskolát Tokajban. Az intézmény 1920-ban alakult át bentlakásos hadiárva intézetté, ahol két tanteremben két tanítónő részvételével zajlott az oktatás leánygyermek számára.⁵⁸ Az írás, olvasás, számolás és egyéb iskolai tananyag mellett az intézmény tanulói elsajátíthatták a szabás, a varrás, a szövés, és a háztartásvezetés ismereteit is.⁵⁹ Az 1935-1936-os tanévben az iskola megszűnt, pedagógusait az állami iskolához helyezték át.⁶⁰

1930-tól a nyári hónapokban katonai alakulatok állomásoztak⁶¹ Tokajban, majd 1931-ben történt meg az árkász-utász laktanya épületegyüttesének az átadása, ami lehetővé tette az elszállásolt katonák egész évi lakhatását a településen. A mintegy 14 kat. hold területen elhelyezkedő laktanya megfelelő nagyságú gyakorlóteret is biztosított a katonáknak, ahol a különböző gyakorlatok teljesítése mellett ünnepélyes felvonulásokat, esküteteleket tartottak.⁶²

A településen a két világháború közötti időszakban aktív közéleti tevékenység folyt. Számos társadalmi szervezet rendelkezett helyi csoporttal, alapszervezettel. A tárgyalt időszakban a település jelentős köztéri alkotásai között tarthatjuk számon a trianoni békediktátum ellen való tiltakozásul helyi vasúti dolgozók kezdeményezésére közadakozásból

54 Zelenák István (1995), 172.

55 Bencsik János (2002), 128.

56 Zelenák István (1995), 172.

57 Zelenák István (1995), 161-162.

58 Lénárt Béla: Népoktatás Tokajban 1868-1945. In: Bencsik János (szerk.): Tokaj várostörténeti tanulmányok III. Tokaj, 2002. 107.

59 Mosolygó József (1930-2015), 97.

60 Lénárt Béla (2002), 107.

61 A miskolci 7. határőr század, a miskolci 13. árkász század és az egri 14. árkász század kiképzése zajlott a településen. In: Zelenák István (1995), 173.

62 Zelenák István (1995), 162.

a vasútállomással szembeni hegyoldalban épült Tokaji Országzászló Emlékművet, amely több, nemzeti ünnepeink alkalmából szervezett, vagy a trianoni diktátum revízióját szorgalmazó rendezvénynek is helyet adott.

A világháborúban hősi halált halt katonák tiszteletére készült emlékmű éveken át zajló közadakozás eredményeképpen készült el 1937-ben. A május 30-án vasárnap megtartott, a magyar hősök napja alkalmára időzített avatóünnepségen óriási tömeg, a becslések szerint mintegy kétezer fő jelent meg. Az emlékmű előtt a Tisza-part, az országút és az Erzsébet királyné hídja is zsúfolásig megtelt a tokaji és más településekről érkező közönséggel. Fejér Andor, a tokaji járás főszolgabírája üdvözölte a jelenlévőket, a szoboravató beszédet pedig Fáy István, Zemplén vármegye főispánja mondta el, aki többek között a következő szavakat intézte hallgatóságához: „Olyan erőforrás az elesett magyar hősök emléke, mely megacélozza az ifjú generáció izmait a szabad Nagymagyarország visszaszerzésére.”⁶³

A trianoni békediktátum revízióját célzó megmozdulások, tüntetések még inkább meghatározták a település közhangulatát a következő esztendőben. 1938. őszén, az első bécsi döntést megelőzően, majd utána számos megmozdulás keretében követelték, illetve ünnepelték a helyiek a Felvidék és a Kárpátalja többségében magyarok által lakott területeinek az anyaországhoz történő visszacsatolását. Ezeknek a rendezvényeknek a község számos területe, épülete (az országzászló, a római katolikus templom előtti tér, a járási kaszinó épülete) adott helyet.⁶⁴

Jelentősebb politikai eseménynek tekinthető a vizsgált korszakban, hogy 1938. szeptemberében gróf Teleki Pál, a tokaji választókerület kormánypárti (Magyar Élet Pártja)⁶⁵ országgyűlési képviselőjelöltje is ellátogatott Tokajba, valamint választókerülete számos településére. Az időközi országgyűlési képviselő választáson nem volt ellenjelöltje, így a választókerület valamennyi településén egyhangúlag választották képviselővé. Mandátumát ünnepélyes keretek között vette át Tokajban 1938. szeptember 18-án sok száz érdeklődő jelenlétében.⁶⁶ Ezt a tisztségét 1939. májusáig töltötte be,

63 Hősi emlékmű leplezés Tokajon. Hegyalja, 1937. június 5.

64 A témával kapcsolatban bővebben a következő tanulmányban olvashatunk: Demján Szabolcs: Revíziós megmozdulások és ünnepségek Tokaj-Hegyalján 1938-ban. In: „Él még nemzet e hazán” A trianoni békediktátum máig tartó hatásai. Tokaj, 2023. 133-163.

65 A kormányzati pozíciót betöltő Nemzeti Egység Pártja 1939. márciusában vette fel a Magyar Élet Pártja nevet.

66 Ünnepélyes külsőségek között adták át Gróf Teleki Pálnak a mandátumot. Hegyalja, 1938. szeptember 23.

mert néhány hónappal miniszterelnökké történő kinevezése⁶⁷ után lemondott mandátumáról.⁶⁸ 1939. április 8-án Tokaj nagyközség képviselőtestülete a miniszterelnököt díszpolgárává választotta.⁶⁹ Érdekes, hogy az 1939. májusában tartott országgyűlési választások alkalmával változás állt be a választókerület határait illetően, Tokajt ugyanis más településekkel, (Tarcál, Bodrogkisfalud, Bodrogkeresztúr, Erdőbénye, Olaszliszka) a sárospataki választókerületbe sorolták. A szerencsi választókerületben Teleki és egyben a kormánypárt jelöltje, Törs Tibor győzedelmeskedett.⁷⁰ A sárospataki kerület országgyűlési képviselője pedig Piukovich József lett.

A román megszálló csapatok által 1919-ben felrobbantott Erzsébet királyné hídja (közúti híd) helyén létesített ideiglenes pontonhíd magyar katonák egy csoportjával. (1920. január) Forrás: Tokaji Múzeum, TD 94. 23, TD 94. 24

67 Gróf Teleki Pál miniszterelnök és kormánya 1939. február 16-án tette le hivatali esküjét.

68 Az üzenet teljes szövege a következő:

„A legnagyobb sajnálattal válok meg a tokaj-szerencsi kerület választópolgárságától, amely engem oly meleg szeretettel fogadott és vett körül. Szeged kívánságának kell eleget tennem azért, mert az összeomlás után és az ellenforradalom által Szeged mintegy otthonommá vált és mert a miniszterelnök mandátum vállalásának Szegeden, a keresztény nemzeti mozgalom kiindulási pontján jelentősége is van.

A szálak azonban, melyek Rákóczi földjéhez és annak azon területéhez fűznek, amely országgyűlési képviselőt rám bízta volt, nem szakadhat meg. Érdeklődésem a föld és népének ügyei iránt nem lanyhul s örülni fogok, ha annak országgyűlési képviselőt Törs Tibor barátom kezében látom, aki nem idegen ott és aki iránt a bizalom és szeretet megnyilatkozását magam is tapasztaltam, amikor velem együtt járta be a kerületet. A legmelegebben ajánlom őt a választópolgárság, igen tisztelt barátaim jóindulatába.”
In: Gróf Teleki Pál miniszterelnök üzenete a tokaj-szerencsi választókerület polgárságához. Hegyalja, 1939. május 11.

69 Tokaj község a miniszterelnököt díszpolgárává választotta. Hegyalja, 1939. április 13.

70 A községnek arca a választásoknál. Hegyalja, 1939. június 9.

*Az 1896-ban felavatott Erzsébet királyné hídja a felrobbantása előtt. (1900 körül)
Forrás: Tokaji Múzeum, TD 94. 27*

*A felrobbantott vasúti híd roncsai (1920. január)
Forrás: Tokaji Múzeum, TD 94.14, TD 94. 13*

A felrobbantott közúti híd roncsai (1920. január)
Forrás: Tokaji Múzeum, TD 94. 16, TD 94. 19, TD 94. 18, TD 94. 17,
TD 94. 21, TD 94. 22

*A Tokaji Szüreti Hét rendezvénysorozatot népszerűsítő plakát (1940 körül)
Forrás: Tokaji Múzeum, TD 87. 130*

*Habsburg József főherceg a Tokaji Szüreti Hét rendezvénysorozat keretében rendezett vásáron Szász Géza kőbányatulajdonos és szőlőbirtokos pavilonjánál (1932 körül)
Forrás: Tokaji Múzeum, TD 86. 508*

A herceg Windisch-Graetz Lajos Tokajhegyaljai Borpincészete tulajdonában lévő Rákóczi-pince épülete Forrás: Tokaji Múzeum, TD 87. 88

Képeslap Tokajról, melynek bal alsó sarkában a Tiszavidéki Gyufagyár mai Bethlen Gábor út 42. szám alatti épülete látható (1933) Forrás: Tokaji Múzeum, TD 87. 85

*A Tiszavidéki Gyufagyár épülete a mai
Benedek Pál utcában (1930-as évek)
Forrás: Tokaji Múzeum, TD 87. 74*

*A Tiszavidéki Gyufagyár dolgozóinak csoportképe (1920-as évek)
Forrás: Tokaji Múzeum, TD 81. 1. 1*

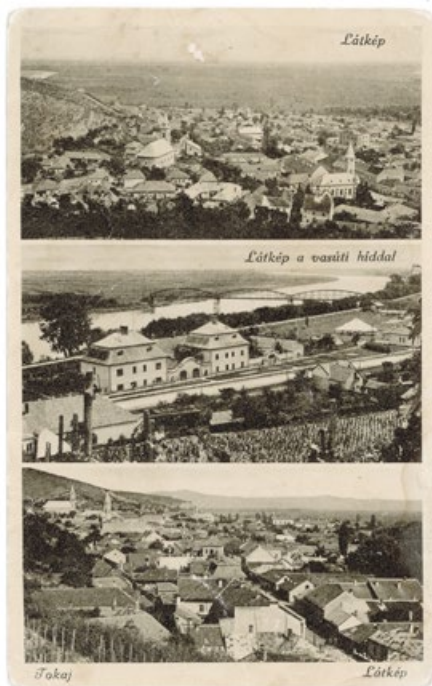

*Faúsztatás a Tiszán, háttérben a vasúti híd (1920 körül)
Forrás: Tokaji Múzeum, TD 86. 506*

*A sóraktár; tőle jobbra a sóhivatal barokk ikerépülete, háttérben a vasúti híddal
Forrás: Zempléni Múzeum, Szerencs, 0196315*

*Képeslap Tokajról. A középső képen a sóhivatal barokk ikerépülete, háttérben a vasúti híddal (1935)
Forrás: Tokaji Múzeum, TD 87. 121.*

*Kőbányászok egy csoportja a Bodrog partján (1929-1932 körül)
Forrás: Tokaji Múzeum, TD 87. 170*

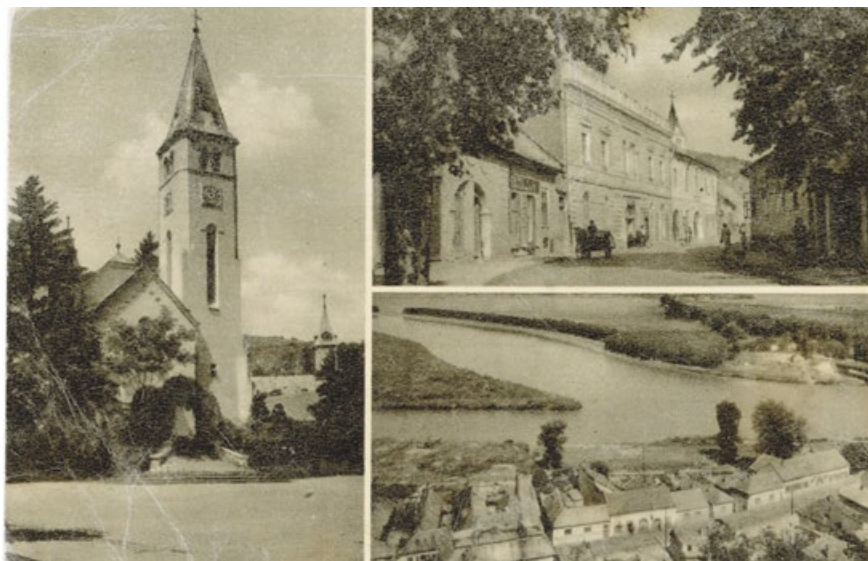
*Kőbányászok egy kőszállító uszályon az Erzsébet királyné hídja előtt
(1929-1933 körül) Forrás: Tokaji Múzeum, TD 87. 170*

*A kősarkantyú kőbányászok egy csoportjával (1929-1933 körül)
Forrás: Tokaji Múzeum, TD 87. 171*

Az Első Tokaji Cognac Gyár épületei a mai Ady Endre út és a Baross Gábor utca találkozásánál Forrás: Zempléni Múzeum, Szerencs, 0196234

Képeslap Tokajról. A jobb felső sarkában található képen a városháza mellett balra a Tokaj-Hegyaljai Takarékpénztár épülete látható (1940-es évek)
Forrás: Tokaji Múzeum, TD 87. 104

*A Magyar Királyi Állami Polgári Fiúiskola épülete a mai Bajcsy-Zsilinszky Endre úton, jelenleg a Németi Ferenc Városi Könyvtár és a helyi általános iskola működik benne.
Forrás: Zempléni Múzeum, Szerencs, 0196228*

A Magyar Királyi Állami Leánypolgári Iskola épülete a mai Bajcsy-Zsilinszky út és a Hegyalja utca találkozásánál. Forrás: Zempléni Múzeum, Szerencs, 0196275

Tokaj

Görög templom a r. k. iskolával

A római katolikus elemi iskola épülete a görögkeleti templom előtt a mai Bethlen Gábor úton (1928) Forrás: Tokaji Múzeum, TD 87. 122

Hadirokkantak és az intézményben dolgozók egy csoportja a hadirokkant iskola épülete előtt (1916-1920) Forrás: Tokaji Múzeum, AD 149

*Az árkász-utász laktanya épületei a mai Bodrogkeresztúri úton (1934)
Forrás: Tokaji Múzeum, TD 85. 301. 1*

Ünnepélyes zászlóavatás és eskütétel az árkász-utász laktanyában (1940 körül)
Forrás: Tokaji Múzeum, TD 86. 501

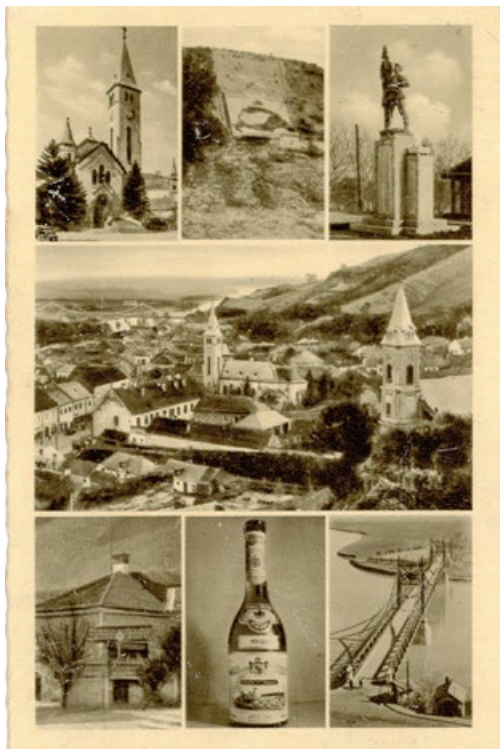

Gróf Széchenyi György országgyűlési képviselő halálát követően gróf Teleki Pált jelölte a kormánypart (Nemzeti Egység Pártja) a tokaji választókerület országgyűlési képviselői tiszteré. Az időközi választást megelőzően Teleki látogatást tett választókerülete több településén. Teleki Pált és kíséretét láthatjuk a mai Bethlen Gábor úton. Teleki Pál beszédet mond hallgatósága előtt a római katolikus templom előtti téren. (1938. szeptember 4.) Forrás: Tokaji Múzeum, TD 86. 503

Az 1934. szeptember 8-án felavatott Tokaji Országzászló Emlékművet ábrázoló képeslap Forrás: Tokaji Múzeum, TD 86. 350. 8

*Képeslap Tokajról. (1941)
Forrás:
Tokaji Múzeum, TD 87. 113*

*A római katolikus templom
előtti téren a Magyar Országos
Véderő Egyesület tokaji csoportja
által rendezett revíziós gyűlés,
amelyen a résztvevő kb. 3 ezer fős
tömeg követelte a magyarlakta
Felvidék Csehszlovákiától történő
visszacsatolását
(1938. szeptember 25.)
Forrás: Tokaji Múzeum, TD 86. 503*

Szerzők

VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ

Kárpátaljai magyar költő, kritikus, de néprajzi és műfordítói tevékenysége is jelentős. Tiszaújlakon született, majd a nagyszülősi magyar középiskolai évek után az Ungvári Állami Egyetem bölcsészkarára, magyar nyelv- és irodalom szakra jelentkezett. Tagja lett az Ungváron működő Forrás Stúdióknak, és később bekapcsolódott az első kárpátaljai magyar polgárjogi mozgalomba. Emiatt retorziók érték, 1972-ben meg kellett tanulmányait szakítani, mert besorozták a szovjet hadsereg németországi, hadseregcsoportjába sorkatonai szolgálatra. A Leszerelése után, 1975-től a beregszászi vasgyárban dolgozott, levelező tagozaton folytatta tanulmányait. 1978-ban diplomázott. 1976-tól 1997-ig a mezővári középiskolában magyar nyelvet és irodalmat tanított, majd a beregszászi magyar főiskola tanára lett. A Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) alapító tagja, 1992–1996 között pedig a Szövetség egyik alelnöke volt. 1994 és 1998 között a KMKSZ beregszászi közép szintű sze rvezetét irányította. Tagja a Magyar Írószövetségnek és jelenleg a Magyar Írószövetség Kárpátaljai Írócsoportjának és az Együtt című folyóirat szerkesztőbizottságának az elnöke. Várban él és alkot.

VIZI LÁSZLÓ TAMÁS

A szombathelyi Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskolán 1985-ben, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 1987-ben szerzett történelem szakos diplomát. 2002-ben a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán jogászként végzett. Történettudományi PhD-dolgozatát 2004-ben védte meg az ELTE BTK-n. 1992-től a Kodolányi János Főiskola, majd Egyetem oktatója, főiskolai tanár. Jelenleg az intézmény általános rektorhelyettese. 2019-től a Magyarságkutató Intézet tudományos főigazgató-helyettese, a Történeti Kutatóközpont igazgatója. Kutatási területe a magyar nemesi felkelés története a francia háborúk korában, valamint a két háború közötti időszak magyar kül- és politikatörténete, a trianoni békeszerződés, s az azt magyar részről aláíró delegátusok élete.

UJVÁRY GÁBOR

Az ELTE BTK magyar nyelv és irodalom–történelem, majd levéltár szakán végzett, kandidátusi fokozatát 1997-ben szerezte, 2006-ban habilitált. Az egyetem elvégzése után könyvtárosként, archiválóként, majd főlevéltárosként, az ELTE Levéltárában mb. igazgatóként is dolgozott, közben a Művelődési és Közoktatási Minisztérium fogalmazója volt. 1994-től 1998 a bécsi Collegium Hungaricum tudományos igazgatóhelyettese, 2000-től 2002-ig ugyanott tudományos igazgató, egyben az általa újjáalapított Bécsi Magyar Történeti Intézet igazgatója. 1998–2000-ben a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumában titkárságvezető-főosztályvezető, 2002-től a Balassi Bálint Intézet alapító főigazgatója, majd 2004-től a Kodolányi János Főiskola főiskolai tanára, intézetigazgatója (2008–2010), tudományos rektorhelyettese (2010–2012) és tanszékvezetője (2012–2013). Fél-féléven át a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen az Egyetemi Tudományszervező Központ mb. vezetője, majd az Országos Széchényi Könyvtár általános főigazgatóhelyettese, közben félállásban az MTA BTK Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa (2013–2017). 2014 júniusától a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár tudományos főmunkatársa, kutatócsoport-vezetője, 2016-tól intézetvezetője és kutatócsoport-vezetője. 2018-tól félállásban a Kodolányi János Egyetem tanszékvezetője. Fő kutatási területe a két világháború közötti Magyarország és a 20. századi magyar kulturális politika története. Publikációinak, illetve az általa szerkesztett köteteknek a száma 400 fölötti, ebből egy tucatnyi önálló (vagy társszerzős) kötete jelent meg, tudományszervezői tevékenysége is jelentős.

KÁSA CSABA

A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen 1988-ban kapott matematikusi, 1996-ban történelmi oklevelet.

Kutatási területe Magyarország történelmének az 1867-es kiegyezéstől az 1949-es kommunista hatalomátvételig terjedő időszaka. Különös tekintettel a magyar nemzet érdekében dolgozó – eddig nem, vagy részben kutatott, továbbá nem a kellő objektivitással feltárt – politikusok, közéleti személyek életének, munkásságának feldolgozása. A magyar nemzeti érdekeink érvényesülésének, vagy annak akadályoztatása szempontjából fontos folyamatok, események történetének kutatása.

A Magyarságkutató Intézet Történeti Kutatóközpontjának ügyvivő szakértője.

KÖÖ ARTÚR

A kalotaszegi Bánffyhunyadon született Erdélyben. A Benkő István Református Gimnázium történelemtanára, a Magyarországtudató Intézet tudományos segédmunkatársa. Történelem-pedagógia szakon szerzett diplomát a Pécsi Tudományegyetemen. Kutatási területe a román-magyar kapcsolatok alakulása a 19-20. században. Középfokú nyelvvizsgálója van angol és román nyelvből. Nős, két gyerek édesapja.

KOCSIS LAJOS

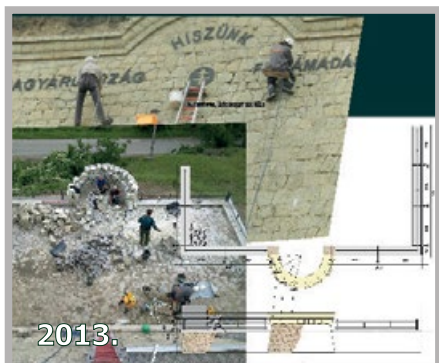
Csíkszeredában született 1973-ban. Egyetemi tanulmányait a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Történelem-Filozófia Karának történelem szakán végezte 1993–1998 között. A Debreceni Egyetemen 2006-ban PhD fokozatot szerzett. Fő kutatási területei a dualizmus kori Székelyföld társadalmi-gazdasági és sajtó története, az országzászló mozgalom. Több tanulmánya és két könyve (A Csíki Magánjavak története; Országzászlók a trianoni Magyarországon) jelent meg ezekben a témákban. 2006-tól a Tokaj-Hegyalja Egyetem Tokaji Kereskedelmi és Idegenforgalmi Technikum, Szakképző Iskola és Kollégiumának tanára.

GODZSÁK ATTILA

Sátoraljaújhelyi történész. Tagja két alapítvány kuratóriumának, Sátoraljaújhely város lexikona szerkesztőbizottságának, a sátoraljaújhelyi Trianon100 munkacsoportnak és a város kulturális bizottságának. Kutatói munkássága egyrészt Zemplén történetével foglalkozik, különösen a kiegyezés és a második világháború közötti időszakra koncentrálna. Másrészt kutatója az egyháztörténetnek, – tagja a rákosi rendszer református ellenzékével foglalkozó Kulturális ellenállás a Tiszáninnen kutatócsoportnak. Kutatója az eszme és mozgalomtörténetnek, politikai pártok és rendszerek történetének. Doktoriját a szélsőjobboldal 1939-es választási előretöréséről írja.

DEMJÁN SZABOLCS

1984-ben született Sátoraljaújhelyen. 2009-ben a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett történelem-földrajz szakos tanári oklevelet. Fő kutatási területei közé tartozik Tokaj és Zemplén vármegye története. 2015. óta a Tokaji Múzeumban dolgozik történészként.

**„Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában:
Hiszek egy isteni örök igazságban,
Hiszek Magyarország feltámadásában.”**

